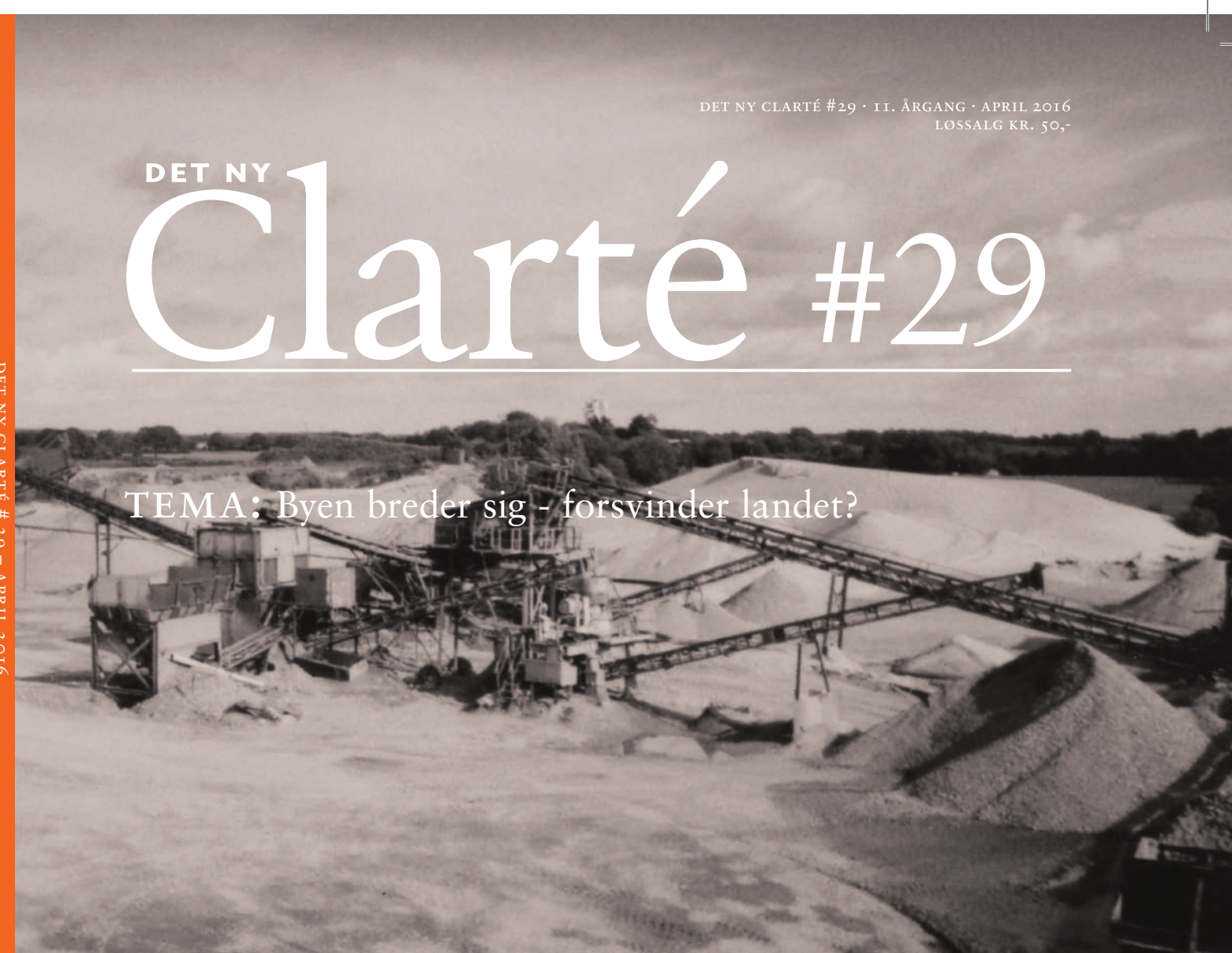

DET NY CLARTÉ #29 · 11. ÅRGANG · APRIL 2016
LØSSALG KR. 50,-

DET NY Clarté #29

TEMA: Byen breder sig - forsvinder landet?

DET NY CLARTÉ # 29 - APRIL 2016

LÆS OGSÅ:
*Hvorfor er der krig i Syrien?
Spøgelser og realiteter i græsk økonomi
Fra land til by i det globale syd og nord
Gelsted-Kirk-Scherfig prisen 2015
Portræt af Anna Seghers*

OPINION

LEDER s. 2 Davoserjas af *Jens Laugesen*

AKTUELT & BAGGRUND

ANALYSE s. 4 Hvorfor er der krig i Syrien?
af *Albert Jensen*

ANALYSE s. 12 Et græsk spøgelse er gået igennem Europa...
af *Tom T. Kristensen*

ANALYSE s. 26 Spøgelser og realiteter i græsk økonomi
af *Tom T. Kristensen*

TEMA: LAND & BY

INDFØRING s. 34 Byen breder sig – forsvinder landet?
af *Karen Helveg Petersen*

ANALYSE s. 38 Flugten fra landet – en naturlig udvikling eller et problem?
af *Søren Kjeldsen-Kragh*

ANALYSE s. 46 Byudviklingen i Danmark....
af *Bue Nielsen*

ANALYSE s. 54 Fra land til by i det globale syd og nord
af *Karen Helveg Petersen*

BOG & KULTUR

ARTIKEL s. 64 Kors, hvor jeg savner ham – om Klaus Rifbjerg af *Arne Herlov Petersen*

OMTALE s. 68 Gelsted-Kirk-Scherfig prisen 2015 af *Michael Kræmmer*

ANMELDELSE s. 70 Økosocialisme... af *Rolf Czeskleba-Dupont*

ANMELDELSE s. 74 Toni Mafioso og Toni Corrotto af *Flemming Larsen*

DIGT s. 76 På bar af *Ascanio Celestini*

PORTRÆT s. 80 Anna Seghers: Realisme, fremsyn og magi af *Klaus Schulte*

Davoserjas

Hvert år samles verdenseliten i Davos til rådslagning om hvordan de bedst konsoliderer deres uhyrlige formuer, og hvad der – i den anledning – skal ske med alle os andre.

Denne gang havde overjasen og stifteren af rigmands-klubben, Klaus Schwab, til lejlighed udgivet en bog om den 4. industrielle revolution (World Economic Forum 2016). Det er den der kommer til at kæde den virtuelle og den fysisk-biologiske verden sammen gennem en skov af avancerede teknologier, flytte grænserne mellem det levende og det livløse og udvide feltet for menneskets manipulation med sig selv og sin omverden.

Hvis nogen i øvrigt skulle være i tvivl om hvad de tre andre revolutioner handlede om, så kom den 3. i 1960'erne med digitaliseringen og internettet, den 2. berigede os med samlebånd, ledelseshierarkier, stopure og masseproduktion lige omkring overgangen til det 20. århundrede, og den 1. var den egentlige revolution i 1700-tallet med overgangen til industrikapitalisme.

De tre sidste er nok mere knopskydninger på den første selvom Schwab gør meget ud af at der denne gang er tale om intet mindre end ”begyndelsen til en revolution som fundamentalt vil ændre vores måde at leve, arbejde og relatere os til hinanden på.” For den kommer jo hvadenten vi vil ha’ den eller ej. Teknologisk udvikling synes at køre rundt i en osteklokke af cirkelslutninger – vi udvikler den fordi vi kan, og vi bruger den fordi den findes.

Selvom Schwab er begejstret, er der alligevel huller i schweizerosten. Ét punkt bekymrer ham især.

Når nu robotter og algoritmer erstatter mennesker, og arbejdsmarkedet ender som en virtuel ’menneskesky’ hvor vinderne hentes ned på individuel dagløn basis efter behov. Når masseproduktion hentes hjem til moderlandene fordi der ikke længere er penge nok i at udbytte billig arbejdskraft i de fattige lande, og digitale virksomheder kan startes op hvor som helst og med langt mindre kapital. Og når hele den massive forskel i livsvilkår mellem rige og fattige lande kan ses og diskuteres åbent overalt i en verden, gennemlyst af moderne medier og elektronik.

Hvad tror I så der sker?

Hvis den nye industrielle revolution sætter turbo på den globale skævvridning der allerede er ved at splitte kloden ad, så går bunden ud af systemet.

Der bliver uro i Chesterfield-sofaen, sjusserne dingler lidt på de små palisanderborde. Men overjasen beroliger: ”Det er ikke et moralsk krav at sikre at områder af kloden ikke efterlades; det er et kritisk mål for at modvirke risikoen for global ustabilitet.” Med andre ord: Ingen forventer at I skal opføre jer moralsk. Hvis bare I gør hvad I kan for at modvirke ustabiliteten, så ender genvinsten – som den plejer at gøre – i jeres egne lommer.

Schwab svinger sig højere og højere op i lianererne og ender med en grandios appel til os alle sammen: ”I en

verden hvor intet længere er konstant, bliver tillid en af de mest vær-difulde egenskaber. Tillid kan kun skabes og opretholdes hvis beslutningstagere er for-ankret i et fællesskab og altid tager beslutninger i den fælles interesse og ikke for at for-følge egne mål.”

Hvilket herligt hykleri! Samtidig med at lovprise det private profitræs – himler man op om at samfundet falder fra hinanden. Samtidig med at råbe op om det politiske ansvar når systemet går amok – tordner man mod dem der forsøger at begrænse markedet og holde sammen på stumperne.

Har nogen tænkt på at det ku' være at Adam Smiths usynlige hånd er usynlig fordi den ikke findes

som andet end et figenblad for det egotrip der driver værket?

Er vi ikke ved at få nok af alt det skinhellige bavl om hvordan markeds kapitalismen løf-ter mennesker ud af fattigdom, når den i virkeligheden skaber ulighed og elendighed i et hidtil uhørt omfang?

Hvis d'herrer davoserjaser virkelig var så optaget af at løfte nogen ud af fattigdom, kun-ne de jo starte med at lukke IMF og Verdensbanken og tilbageføre nogle af de massive rigdomme de har blanket resten af verden af med.

Og så må vi vel trods alt glæde os over at fattigdomsalar-men er gået i de gyldne hoveder i Davos.

REDAKTION
Jens Laugesen

Hvorfor er der krig i Syrien?

Danmark er med til at hælde benzin på bålet i Mellemøsten. Hvordan er det kommet så vidt? Albert Jensen opklarer en sort baggrund.

Af Albert Jensen

Den borgerlige, vestlige diskurs opererer med flere forklaringsmodeller for, hvorfor der er krig i Syrien, og hvorfor den fortsætter. Den første og oprindelige forklaringsmodel gik på, at krigen skyldes et legitimt oprør mod Baath regimet i Damaskus. Vesten fremstiller sig selv som bannerfører for demokrati og menneskerettigheder og var derfor nødt til at støtte oprøret politisk, økonomisk og militært. Den anden forklaringsmodel – som bl.a. også findes hos DIIS – er, at krigen skyldes manglende nordamerikansk intervention i regionen. I denne model er Obama en svagpisser, der ikke som Bush tør gribe militært ind og fjerne Baath regimet. Den militære konflikt får derfor blot lov til at fortsætte.

Virkeligheden er imidlertid betydeligt mere kompliceret, og for at forstå den er det nødvendigt at analysere de regionale og geopolitiske interesser, der er baggrunden for krigen, hvorfor den fortsætter, og hvorfor den kan fortsætte mange år endnu.

En vigtig aktør på baglinjen er det militær-industrielle kompleks i USA. Sammenbruddet i Østblokken i starten af 1990'erne medførte, at verdens udgifter til militæret faldt med over 30%

frem mod slutningen af 90'erne. Komplekset var derfor stærkt interesseret i udviklingen af nye militære konflikter, der kunne skabe gang i de militære hjul – og profiler.

En anden vigtig aktør var gruppen af neokonservative i USA. Denne gruppe var (og er) tæt knyttet til Israel og fungerer som kanal for Israels strategiske interesser ind i USA's statsadministration. Et af dens fremtrædende medlemmer, Paul Wolfowitz, var viceforsvarsminister under Bush senior og talte allerede i 1991 varmt for, at USA under Vestens Golfkrig I ikke blot skulle smide Irak ud af Kuwait, men fortsætte til Baghdad og afsætte Saddam Hussein. Det blev imidlertid forhindret af præsidenten, der med sin fortid som CIA-chef godt kunne gennemske, at dette ville skabe kaos i Irak. Men det var netop kaos, de neokonservative var ude efter. Efter Camp David-fredsftalen med Egypten i 1978 var Israels vigtigste strategiske fjender i regionen de verdslige Baath regimer i Syrien og Irak.

Under Clinton-administrationen i 1992-2000 var de neokonservative svækkede, men de kom stærkt igen med indsættelsen af Bush junior til præsident i 2001. De fik en række helt centrale

poster i administrationen: Dick Cheney blev vice-præsident; Donald Rumsfeld blev krigsminister; Paul Wolfowitz blev atter vicekrigsminister; John Bolton blev FN ambassadør, senere efterfulgt af Condoleezza Rice; Douglas Feith blev ligeledes vicekrigsminister; Elliott Abrams blev ”speciel assistent” for præsidenten og ”seniordirektør” for Mellemøsten og Nordafrika; den ”sorte ridder” Richard Perle blev formand for Defense Policy Board Advisory Committee; og David Wurmser blev mellemstrådgiver for Dick Cheney. De neokonservative havde desuden brugt Clinton-årene til at skabe solide kontakter til det militær-industrielle kompleks.

Det eneste, der manglede, var anledningen til at få sat krigsmaskinen i bevægelse. Den kom med angrebene 11. september 2001. Angrebene udløste umiddelbart krig mod og besættelse af Afghanistan. I forlængelse heraf gik de neokonservative i gang med at forberede krigen mod Irak. Påstanden var, at Irak havde masseødelæggelsesvåben. Det var løgn, men var ligegyldigt, når krigen først var i gang. De neokonservatives mål var ikke indførelsen af demokrati i Irak – der jo da fortsat ville være en strategisk trussel mod Israel – men udslettelse af Irak som samlet stat. Gennem opløsning af Baath partiet, opløsning af den irakiske hær og marginalisering af landets sunnibefolkning skabte de et Irak bestående af et selvstændigt nord styret af kurderne, et shiitisk syd og et sunniområde i vest. Landet var dermed demonteret som strategisk trussel mod Israel. Prisen var et par millioner irakiske døde og flere tusinde milliarder US\$ - der overvejende gik til det militær-industrielle kompleks.

Efter udslettelsen af Irak var det fra 2005 Iran, der stod højest på de neokonservatives og Israels dagsorden. Målet var ligeledes udslettelse, og påstanden var denne gang, at Iran var i gang med at udvikle atomvåben. Sandhedsindholdet af denne påstand lå på linje med påstanden om de irakiske masseødelæggelsesvåben, men eftersom krigen ikke blev indledt og Iran besat, fik løgneren lov til at leve videre. De neokonservative løb imidlertid ind i det problem, at USA's øko-

nomi ikke rakte til endnu en krig parallelt med de igangværende krige i Irak og Afghanistan. De måtte derfor nøjes med sanktioner, selv om Israel gik videre og trænede luftangreb på Iran.

Med Obamas valgsejr i 2008 blev de neokonservative svækket, men det Arabiske Forår i 2011 skabte nye alliancemuligheder. Foråret handlede om at vælte (Vestens) diktatorer i den arabiske verden og indføre demokrati. Den tunesiske diktator Ben Alis regeringsparti var medlem af socialdemokraternes Socialistisk Internationale og var knyttet til EU. Mubarak-diktaturet i Egypten var knyttet til USA.

Efter omvæltningerne i Tunesien og Egypten i januar-februar 2011 udviklede USA, Saudi Arabien og Golfstaterne en tostrengt strategi, der både skulle hindre, at de islamistiske enevoldsmonarkier i bl.a. Marokko, Jordan, Bahrain og resten af diktaturerne på den arabiske halvø skulle vælte, men omvendt sikre, at de ikke-islamistiske (verdslige) regimer blev væltet. Det handlede om Libyen og Syrien. Det lykkedes USA at manipulere Rusland og Kina til at støtte en resolution i FN's Sikkerhedsråd, der angiveligt skulle beskytte den libyske civilbefolkning, men som i virkeligheden var et dække for vestligt anført ”regime change” i Libyen.

Baggrunden for den øgede saudiske politiske og militære aktivitet i 2011 var, at magtbalancen i Den Arabiske Liga var tippet med omvæltningen i Egypten, der som den arabiske verdens største land indtil da havde spillet hovedrollen i ligaen. Denne rolle blev nu overtaget af Saudi Arabien, der øjeblikkeligt slog ind på en aggressiv politisk, økonomisk og militær projektion af landets reaktionære wahabisme.

På linje med demonstrationerne i andre arabiske lande begyndte demonstrationerne i Syrien i marts 2011. De blev fra starten støttet politisk og økonomisk af Vesten, enevoldsmonarkierne på den arabiske halvø samt Jordan og Tyrkiet. Den islamistiske AKP-regering i Ankara havde en særlig interesse i at vælte det verdslige regime i Damaskus og åbnede derfor sine grænser for støtte til demonstranterne og senere oprørerne i Syrien.

Assad regimet i Damaskus forsøgte i starten at følge den samme drejebog for nedkæmpelse af oppositionen, som faderen havde fulgt i midten af 1980'erne, da et islamistisk oprør blev nedkæmpet. Demonstrationerne blev voldsomt angrebet af sikkerhedsstyrker og

regimets militser. Alligevel gik der 4-5 måneder, før tabstallene havde nået niveauet fra den første måneds demonstrationer i Egypten. Demonstrationerne var dog hurtige til at svare voldeligt igen, og det billede, der blev gengivet i de vestlige medier, var notorisk forkert. Ved udgangen af juli var 1600 civile dræbt og 500 fra de statslige sikkerhedsstyrker. Fra da af udviklede opstanden sig hurtigt til en ren væbnet opstand. I juli dannedes Den Frie Syriske Hær (FSA) af deserterede soldater og officerer fra Assads hær. Parallelt hermed gik CIA i gang med at træne syriske oprørere i Jordan; Golfstaterne med Saudi Arabien og Qatar samt Tyrkiet i spidsen gik i gang med at levere våben til oprørerne. Det nationale oprør mod diktaturet var blevet internationaliseret.

Vesten forsøgte at følge samme drejebog som i Libyen. USA forsøgte at få FN's Sikkerhedsråd til at vedtage resolutioner, der skulle bane vej for "regime change" i Syrien, men denne gang nedlagde Rusland og Kina veto. De havde noteret sig Vestens misbrug af FN Sikkerhedsrådsresolutionen mod Libyen og ønskede ikke dette gentaget. Alliancen af enevoldsmonarkier og Vesten var derfor tvunget til at følge en anden plan for "regime change". I november blev Syrien suspenderet fra Den Arabiske Liga på Saudi Arabiens foranledning, og i februar 2012 dannede Vesten (herunder Danmark), Tyrkiet og enevoldsmonarkierne sammenslutningen "Friends of Syria", der skulle koordinere indgrebet i den syriske stats indre anliggender. "Vennerne" skulle agere politisk ved at øge det internationale pres på Syrien, øko-

nomisk isolere landet gennem sanktioner, økonomisk støtte oprørsgrupperne og forsyne oprørerne med våben.

Tyrkiet fik her en nøglerolle. Dets efterretningsvæsen skulle facilitere strømmen af penge, våben og jihadister ind i Syrien.

”
*Påstanden var,
at Irak havde
massetødelæggelsesvåben.
Det var løgn, men var ligegyldigt,
når krigen først var i gang.*

AL-NUSRA OG ISLAMISK STAT (IS)

FSA var ikke en islamistisk oprørsgruppe og fik derfor ikke støtte af golfstaterne eller Tyrkiet, der i stedet valgte at støtte oprørsgrupper med udspring i det syriske Muslimske Broderskab. Disse grupper fik hurtigt konkurrence. I august 2011 sendte Islamisk Stat (IS) sine første folk ind i Syrien fra Irak, hvor de grundlagde oprørsgruppen Jabhat al-Nusra, der det følgende år fik solidt fodfæste. IS var blevet dannet i efteråret 2010 som en fusion af de ynkkelige rester fra al-Qaeda i Irak og tidligere officerer fra Saddam Husseins hær, der var blevet opløst i maj 2003. I virkeligheden var IS en fugl Fønix der rejste sig fra asken af Saddams hær snarere end en militant islamistisk gruppe. Grundstammen var officerer, der kunne deres krigshåndværk, snarere end "skriftkloge" islamister. Det kom derfor snart til et brud mellem al-Qaeda og IS. Al-Nusra fronten i Syrien havde stor militær succes gennem 2012, og i slutningen af året sendte IS derfor udsendinge til Syrien, der krævede, at al-Nusra formelt blev underlagt IS. Det afviste al-Nusra og blev bakket op i denne beslutning af al-Qaeda. IS svarede igen ved i april 2013 at erklære, at al-Nusra var lagt ind under IS, der skiftede navn fra IS til "IS i Irak og Levanten". Al-Qaeda krævede i oktober IS opløst. I februar 2014 blev al kontakt mellem de to organisationer afbrudt.

IS var på dette tidspunkt i fuld gang med at oprette egne strukturer i Syrien. Dette projekt fik et voldsomt boost, da IS juni 2014 indtog og besatte millionbyen Mosul i Irak. De erobrede

Krigens parter

Dødens købmænd – våbenindustrien. Tjener styrtende på krigen. Dels ved de avancerede missiler, USA smider i det syriske sand, dels ved våbeneksport til regionen. Saudi Arabien er siden 2014 verdens største våbenimportør.

Israel. I alliance med Tyrkiet og Saudi Arabien vil Israel have Assad regimet væltet. Syrien skal fjernes fra landkortet som trussel mod Israel. Islamistiske krigsherrer i Syrien vil blot bekræfte diskursen om Israel som omgivet af aggressive stater. Det vil give landet mulighed for lejlig-hedsvisse krige til afprøvning af nye våben – som det siden 2008 har ført krige mod Gaza. Det vil samtidig trække tæppet væk under Hezbollah i Libanon og åbne op for en sejrrig israelsk krig mod landet. En israelsk general erklærede januar 2016: ”I den næste krig mod Libanon tager vi fløjlshandskerne af”.

Tyrkiet. Den islamisk-militaristiske stat vil for enhver pris have erstattet Assad regimet med et islamistisk regime under sin kontrol. Ønsker permanent krigstilstand med kurderne i Syrien og Tyrkiet. I 1½ år har det været i konflikt med USA om forholdet til kurderne i Rojava – de eneste der effektivt har bekæmpet IS. Det islamisk-militaristiske regime i Ankara synes villigt til at gå så langt i konflikten i Syrien, at der fremkaldes en åben militær konflikt mellem Tyrkiet og Rusland. Det vil trække USA og Nato ind på Tyrkiets side.

Saudi Arabien og dets satellitstater i Golfen. De autokratiske kleptokratier/enevoldsregimer vil for enhver pris have erstattet Assad regimet med et wahabistisk regime efter saudisk forbillede – uden shia’er, kristne eller kurdere. Sauderne er villige til både at stille fly og hærenheder til rådighed for at opnå deres mål i Syrien.

Rusland. Mange års forsøg på fredelig sameksistens efter Sovjetunionens sammenbrud i 1991 blev af Vesten mødt med militær ekspansion stadig tættere på Rusland. Landet vil ikke acceptere at miste flådebasen i Tartus i det nordlige Syrien. Det er en af de få uden for Rusland, mens USA har 600 militærbaser spredt over hele verden. Rusland vil derfor forsvare Assad regimet, der er garanten for denne base. 30 år efter besættelsen af Afghanistan er lektien fra denne krig glemt.

Iran vil ikke acceptere, at Assad regimet besejres, og stiller derfor egne styrker i form af Revolutionsgarden til rådighed for Assad. Ingen bryder sig om garden i Syrien.

Hezbollah vil heller ikke acceptere, at Assad regimet besejres, men er dog en lille og svag spiller. Skulle Assad regimet falde og blive erstattet af forskellige islamistiske krigsherre-stater, vil krigen skylle ind over Syrien, og Hezbollah vil være berøvet sin livline til Iran. For Hezbollah er krigen i Syrien derfor en overlevelseskamp.

Rojava. For kurderne er der også tale om en overlevelseskamp. I syd på den syriske side af Golanhøjderne stiller islamisterne den drusiske befolkning over for valget mellem at konvertere til islam eller blive dræbt. Det samme vil ske i Rojava. Det er baggrunden for, at de syriske kurdere er gået helljertet ind i kampen mod al-Nusra og IS.

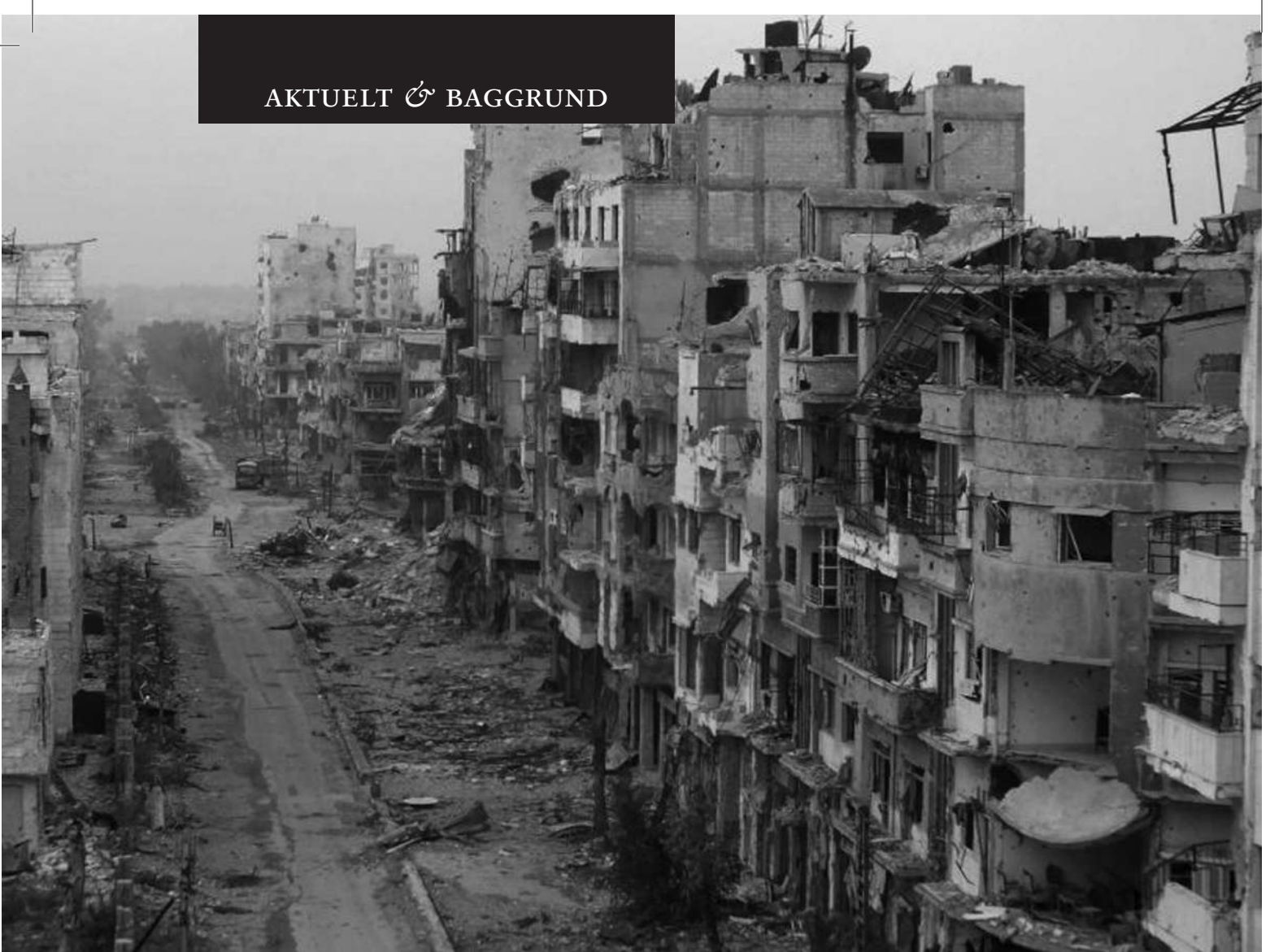
USA spiller på flere heste. Er på den ene side allieret med Israel, Tyrkiet og Saudi Arabien. Vil på den anden side ikke se al-Nusra og IS komme til magten. Den fortsatte krig holder ordrebøgerne fyldte i supermagtens våbenindustri, den vigtigste leverandør til krigens parter. Der er pt. modsætninger mellem USA’s politik og Tyrkiets. USA bifalder ikke Tyrkiets støtte til IS; Tyrkiet er til gengæld stærkt kritisk overfor USA’s støtte til Rojava. Hvis Tyrkiet får skabt en åben militær konflikt med Rusland, vil det trække NATO ind i krigen og kunne tvinge USA til ubetinget at stille sig på Tyrkiets side.

EU har en politisk og strategisk forståelse, der ikke rækker videre end forståelsen af konflikten i Libyen i 2011. For EU er målet alene at få fjernet Assad. Selv om der kom 1 million flygtninge ind over i 2015. EU støtter derfor nu det tyrkiske islamisk-militaristiske regime med € 3 mia. ”for at fjerne flygtningestrømmen”. Det er urealistisk, og strømmen fortsætter derfor i disse måneder.

For **Assad regimet** og den alawitiske befolkning i Syrien, der er regimens hovedbasis, er krigen ligeledes en overlevelseskamp. Der vil ikke være plads til hverken alawitter, kristne, drusere eller kurdere efter en islamistisk sejr.

Inde i Syrien er **150-200 forskellige og indbyrdes stridende oprørsgrupper aktive.** De stærkeste af disse er al-Nusra-fronten og IS.

FN’s forsøg på at løse konflikten blev siden 2011 saboteret af specielt USA. Det har fået adskillige Syriens-fredsmæglere med Kofi Annan i spidsen til at trække sig. USA og Vesten ønsker ikke fred, men at få fjernet Assad-regimet. Derfor blev det heller ikke inddraget i de første 2 ”fredskonferencer”. I den 3. konference (i 2016) blev regimet nok inviteret, men til gengæld blev al-Nusra, IS og de syriske kurdere ikke inviteret. Man kan nu engang ikke skabe fred uden at alle krigens parter tages i ed. Endvidere har FN det strukturelle problem, at en række af de aktive krigsførende parter (USA, Rusland, Storbritannien og Frankrig) har sæde i Sikkerhedsrådet, der derfor er afskåret fra at vedtage effektive resolutioner. FN er dermed politisk handlingslammet, og dets rolle indskrænker sig til at forsøge at lindre den enorme humanitære katastrofe blandt flygtningene inde i og udenfor Syrien.

store mængder lette og tunge våben som kampvogne (leveret af USA), der efterfølgende fik afgørende betydning i erobringen af store områder i det nordlige og østlige Syrien. De syriske kurdere havde da trængt de islamistiske oprørsgrupper ud af syrisk Kurdistan (Rojava), og fortsatte deres fremrykning ind i arabiske områder af det nordlige Syrien. De blev nu trængt tilbage af IS' overlegne militære kapacitet. IS rådede ikke blot over professionelle officerer og store mængder tunge våben, men havde også adgang til store finansielle ressourcer.

Siden 2012 fik al-Nusra økonomisk og militær støtte fra staterne på den arabiske halvø og Tyrkiet, der kanaliserede forsyninger og jihadister til Syrien. De begyndte nu også at støtte IS. For tyrkernes vedkommende skete det ved en aftale fra september 2014, hvor 40 tilfangetagne tyrkere på det tyrkiske konsulat i Mosul blev frigivet af IS. Til gengæld løslod Tyrkiet alle IS fanger i tyrkiske fængsler og støttede IS' stormløb mod Rojava.

CIA i Irak var allerede i 2011-12 blevet opmærksomme på IS, men vurderede den som en taktisk allieret i bestræbelserne på at vælte Assad. IS' offensiv i Irak gjorde imidlertid, at supermagten i september 2014 indledte en bombekampagne mod IS, som Danmark deltog i. Bombardementerne udløste voldsomme protester i Tyrkiet, Saudi Arabien og de øvrige golfstater, der begyndte at levere mere avancerede våben som anti-tank-raketter til al-Nusra og de øvrige islamistiske grupper. Samtidig nægtede Tyrkiet at give USA lov til at bruge flybaserne i Tyrkiet som udgangspunkt for de nordamerikanske bombetogter mod IS.

USA's bombardementer af IS havde enorme konsekvenser. Ikke på slagmarken, hvor IS var fuldstændig uberørt af bombardementerne. Mens USA på blot 5 uger havde udraderet Iraks hær i 2003, fortsatte IS sin militære fremgang

i både Irak og Syrien. Konsekvenserne var politiske. IS blev med et slag gjort til magnet for islamister i hele verden, der enten som enkeltpersoner rejste til Syrien for at slås under IS' faner, eller som Boko Haram i Nigeria eller dele af pakistansk Taleban svor troskab overfor IS. I løbet af få måneder var al-Qaeda forstødt fra tronen som globalt jihadi-organisatorisk centrum og erstattet af IS.

Frem til 2013 havde Israels støtte til oprørerne i Syrien begrænset sig til lejlighedsvis bombardementer af Assads militær og baser i den sydlige del af landet. Fra 2013 blev støtten mere direkte. Syriske oprørere blev behandlet på israelske hospitaler. Israel støttede oprørere, der erobrede grænseområdet på den syriske side

af Golanhøjderne. Efter at USA i 2014 indledte bombardementer af IS, blev der udviklet en

”
*Var IS en fugl Fønix
der rejste sig fra asken
af Saddams hær*

oprørsakse mellem Israel og Saudi Arabien, der havde en stærk fælles interesse i at vælte Assad regimet.

Golfstaternes leverancer af avancerede våben til de syriske oprørere trængte fra starten af 2015 Assad regimet i defensiven. Frygten for at Assad skulle falde trak Hezbollah i Libanon og den iranske revolutionsgarde ind i kampene. Det stod lysende klart for Hezbollah, at skulle Assad falde i Syrien, ville det blive enden på Libanon – i hvert fald for dets shia-befolkning. På dette tidspunkt var syriske oprørere ofte trængt ind i det nordlige Libanon og i Bekaa dalen, hvor de forsøgte at oprette positioner. Den fredelige sameksistens mellem kristne, sunni'er, shia'er og alawitter i Syrien frem til 2011 var slået i stykker. Det samme ville let kunne ske i det politisk skrøbelige Libanon, der ligeledes var et multireligiøst og multietnisk samfund. Hvis islamisterne ikke var stærke nok, ville Israel helt sikkert hjælpe med til at splitte landet, som det gjorde med sin besættelse af Libanon i 1982.

Trods Hezbollah og den iranske revolutionsgardes medvirken på de syriske regeringsstyrkers side blev Assad trængt på de forskellige fronter i landet. I maj 2015 opgav regimet bl.a. Palmyra, der blev indtaget af IS. I september 2015 rykkede Rusland Assad regimet til undsætning, da det indledte bombardementer af IS og de øvrige oprørsgrupper. Mens USA's bombardementer ikke havde trængt IS, betød de russiske bombardementer af bevægelsens oliefelter og transporter af olie til Tyrkiet, at den efter nogle måneder måtte halvere lønnen til sine jihadistter. I starten af 2016 optrappede Rusland bombardementerne, da Assad indledte en offensiv i den nordlige del af landet. Saudi Arabiens og de øvrige golfstaters trussel om at gribe mere direkte ind i kampene blev nu alvor. I februar 2016 blev de første saudiske F-16 fly overført til Incirlik luftbasen i Tyrkiet, hvorfra de skulle angribe de syriske styrker og de russiske fly. Både Saudi Arabien, UAE og Bahrain erklærede sig villige til at sende soldater til Syrien.

Tyrkiet var et halvt år tidligere trådt aktivt ind i krigen. I juni 2015 havde det islamiske regeringsparti AKP ved parlamentsvalget mistet sit flertal. Omvendt havde det kurdiske parti HDP fået 13 % af stemmerne. AKP besluttede derfor at gennemføre nyvalg, men forinden skulle der indledes åben krig mod den kurdiske befolkning, så HDP kom ned under spærregrænsen på 10 %. I juli indledte Tyrkiet en voldsom militær offensiv mod PKK i det sydøstlige Tyrkiet og i Nordirak og mod YPG/YPJ i Rojava. Målet var både at genvinde flertallet i parlamentet, svække kurderne og komme IS til undsætning, der på det tidspunkt var stærkt presset af kurdiske militser. I november nedskød det et russisk fly, det hævdedes at have overfløjet tyrkisk territorium. Russerne havde inden da bombet turkmenske oprørere i det nordvestlige Syrien, som Tyrkiet støttede. Nedskydningen udløste en diplomatisk krise mellem de to lande, og russerne kvitterede efterfølgende ved at sønderbombe turkmenerne.

Tyrkiet er nu i krig på flere fronter. Den sydøstlige del af landet er nærmest i borger-

krig med militær undtagelsestilstand i flere større byer; der står tyrkiske soldater i det nordlige Irak, hvor landets luftvåben ligeledes hyppigt bomber PKK mål; siden midten af februar 2016 har landet dagligt bombet YPG/YPJ-stillinger i Rojava med artilleri.

LANGE UDSIGTER TIL FRED

Krigen i Syrien er ikke længere blot en borgerkrig, men en stedfortræderkrig mellem stater, der har hver deres interesser, og som alle hælder benzin på bålet. Aksen Israel, Tyrkiet, Saudi Arabien og golfstaterne vil for enhver pris have væltet Assad regimet og erstattet det med et islamistisk. De støttes heri af USA og det øvrige Vesten, der dog har lidt svært ved at forlige sig med, at de samtidig får IS med i købet. I Danmark straffer myndighederne de danskere, der bekæmper IS i Syrien. Tyrkiet og Saudi Arabien anvender en diskurs, hvor de hævder at ville kæmpe mod IS, men begge lande støtter IS. Deres mål med militær intervention i kampene er at knuse Assad regimet og neutralisere de russiske luftbombardementer og gerne inddrage Nato direkte i krigen.

Hezbollah, Iran og Rusland støtter Assad regimet militært med våben og soldater. Ingen af dem fordi de elsker Assad, men fordi han pt. personificerer den eneste, der kan garantere overlevelsen såvel af den russiske flådebase i Tartus som af Hezbollah i Libanon, der uden adgang til våbenforsyninger gennem Syrien risikerer at blive ofre for israelsk invasion eller borgerkrig. Iran frygter, at et sunni-islamistisk regime i Damaskus vil svække Iran i regionen og omvendt styrke Saudi Arabien.

Kurderne i Rojava indtager en særlig position, fordi de pt. plejer omgang med lande i begge blokke og samtidig udstiller modsætningerne i blokkene. USA giver nogen militær og politisk bistand til kurderne, samtidig med at Tyrkiet og f.eks. Danmark betegner dem som terrorister og fører åben krig mod dem. Assad regimet tolererer pt. kurdernes autonomi i Rojava; Rojava udsættes ikke for russiske flyangreb, men er tildelt rollen som den styrke, der endegyldigt skal fortrænge

islamisterne fra de sidste grænseområder mod Tyrkiet; Rojava har samtidig åbnet et informationskontor i Moskva. Men Assad vil i sidste ende ikke respektere kurdisk autonomi, så uanset udfaldet af krigen i Syrien, går Rojava en barsk fremtid i møde.

Krigen antager i stigende grad karakter af omfattende belejring af modstanderens områder. Trods katastrofebistand fra FN umuliggør det i stigende grad livet inde i Syrien. Halvdelen (10 mio.) af landets befolkning er allerede internt fordrevne og 4-5 mio. er tvunget i eksil. De massive ødelæggelser og belejringerne har potentiale til at tvinge yderligere 10 mio. syrere i eksil. Nabolandene kan dårligt klare flere, og Europa lukker sig racistisk og anti-solidarisk om sig selv. Den fortsatte krig har derfor potentiale til at koste ikke bare hundrede tusinder af syrere livet, men millioner. Alt sammen fordi Danmark, USA og resten af Vesten i 2011 ønskede "regime change" i Syrien.

Albert Jensen, redaktør på Leksikon for det 21. århundrede.

Et græsk spøgelse er gået igennem Europa – en udfordring for EU-eliten

Hvordan er det gået med den græske krise efter et år med Syriza ved regeringsmagten? Hvad har EU dikteret grækerne, og hvordan har regeringen implementeret reformerne og nedskæringerne konfronteret med stigende folkelig modstand?

Af Tom T. Kristensen

Et græsk spøgelse er gået igennem Europa. Et spøgelse ved navn Syriza, et såkaldt venstreradikalt, socialistisk spøgelse ledet af den unge karismatiske Alexis Tsipras. Det har rystet det gamle konservative Europa og dets ny-liberalistiske præsteskab i EU-kommissionen og i Eurogruppen, samt finansfædrene Schäuble i Berlin, Draghi i Frankfurt og franske Christine Lagarde i New York. De kaldte deres disciple til sig og gav dem magt over de urene ånder i Grækenland og andre sydeuropæiske lande, så de kunne ud-drive ånderne og helbrede al sygdom og lidelse. En hellig klapjagt blev iværksat på alle, der vovede at modsætte sig finansfyrsternes globale forsøg på at frelse ikke mindst de rigeste.¹

POLITISK-ØKONOMISK TILBAGEBLIK PÅ 2015
25. januar 2015 fik det venstreradikale parti Syriza overraskende regeringsmagten i Grækenland (GR) og indgik i en koalition med højreradikale og EU-kritiske Uafhængige Grækere (ANEL). Syriza lovede, at det ville forhandle sig frem til en social bæredygtig låne- og nedskæringsaftale inklusiv gældsreduktion med landets kreditorer EU, ECB og IMF. Men efter et halvt års tumult,

omstridte forhandlinger, spin, trusler og ofring af den græske finansminister Varoufakis på Euro-gruppens alter, måtte grækerne sande, at EU's liberalistiske eliter med Junckeren i spidsen ikke havde tænkt sig at komme den nye græske regering i møde. Slet ikke en venstredrejet regering - med mindre den konverterede til den sande orden og tro, tysk Ordo-liberalisme og dens styring af EU.²

I juni 2015 var forlængelsen af den anden låneaftale med kreditorerne udløbet, den græske statskasse var ved at være tom og måtte udskyde tilbagebetaling af forfaldne lån til IMF. Kapitalflugt fra banker nåede med udgangen af måneden ca. € 35 mia. Som noget nyt og politisk motive-ret stoppede ECB med at forsyne den græske nationalbank med likvide midler, og alle talte om en mulig exit fra eurozonen, statsbankerot og en kollaps af økonomien. Den 28. juni så Syrizaregeringen sig tvunget til at indføre kapitalkontrol for første gang i landets historie. Grækerne kunne højst hæve € 60 pr. dag. Bankerne blev lukket i godt 3 uger, hvad der skabte usikkerhed for borgerne og store problemer for det græske erhvervs-liv. Specielt for små virksomheder og forretninger,

der udgør hovedparten af det græske erhvervsliv, og som styrer deres likviditet gennem banksystemet. 90 % af de små og mellemstore virksomheder (SME) har lidt betydelige tab pga. kapitalkontrollen. Det gennemsnitlige omsætningstab (Bemærkning: Der er tale om omsætning, volume) var på 48 % iflg. håndværksrådet GSEVEE.³

Kapitalkontrollen blev senere lempet, men fortsatte året ud til gene for borgerne og den græske eksport/import. Det græske private bank-system overlevede. Det gjorde den græske nationalbank også, men under kreditorernes og ECB's fortsatte kontrol og ikke under den nye regerings.

Den venstreorienterede regering afstod fra at nationalisere banksystemet eller blot at indføre mere kontrol med det. Udfordringerne og usikkerheden var antagelig for store og ville især ramme de SME, som Syriza har allieret sig med mod det altdominerende græske storborgerskab og den finansielle sektor.

Blandt SME var opbakningen til Syriza den største. Mange SME mente, at Syriza varetog deres interesser bedst. Iflg. en meningsmåling lavet for INE/GSEVEE ville 14 % af SMEs ejere stemme på Syriza, mens kun 9% ville stemme på det konservative ND, 3 % på det fascistiske Gyldent Daggyr og kun 1% på det socialdemokratiske Pasok.⁴

I et sidste desperat forsøg på demokratisk indflydelse på EUs mange apostle og deres skærpede krav om fortsatte nedskæringer på løn, pension og velfærdsstatslige ordninger samt liberalisering af arbejdsmarkedet og privatisering af offentlige virksomheder og ejendom til fordel for den græske storkapital, udskrev den græske regering en folkeafstemning til den 5. juli 2015. Temaet for afstemningen var for eller imod Trojkaens (EU, ECB, IMF) nedskærings- og reformdiktat til gengæld for lån på op til € 86 mia.. Selv om 62 % af de afgivne stemmer sagde nej til Trojkaens diktat om en treårig låne- og nedskæringsaftale, besluttede den ikke-demokratisk valgte EU-kommission

og den selvbestaltede Eurogruppe i vrede over den græske folkeafstemning at stramme kravene til den græske regering. Senere fik den spanske konservative regering af EU en kammeratlig udsættelse af nedskæringer på ca. 25 mia. € til efter det spanske valg i december 2015. Ja, mange grækere indså, at det betaler sig at tilhøre den gamle politiske elite i EU bestående af konservative, liberalistiske og socialdemokratiske partier.

Den nye græske regering endte op med at have valget mellem (1) accept af EU's låne-, nedskærings- og reformprogram, eller (2) udsigten til at forlade Eurozonen, som 70 % af befolkningen ville forblive i, og en mulig statsbankerot, som ingen kunne forudsige konsekvenserne af. Frygten for statsbankerot og yderligere forværring af økonomiske og sociale forhold fik Syriza-regeringen til at vende 180 grader. Den 12. juli 2015 accepterede den EU's 3. låne- og

” *Finanssektorens dominans både i GR og i EU destabiliserer realøkonomien*

reformprogram, Memorandum of Understanding (MoU).⁵ Det udløste en åben splittelse af regeringspartiet Syriza, da aftalen skulle godkendes den 14. august 2015 i det græske parlament. Ud af Syrizas 149 parlamentsmedlemmer stemte 44 imod eller undlod at stemme, anført af den tidligere energiminister Lafazanis. Aftalen blev kun vedtaget i kraft af støtte fra det konservative parti Nea Demokratia (ND), det centrumliberalistiske Potami og det efterhånden meget højredrejede socialdemokrati Pasok.

For at sikre sig en demokratisk og folkelig opbakning til den nye Syrizapolitik og for at luge oppositionelle kræfter ud i parlamentsgruppen, besluttede Tsipras den 20. august at udskrive nyvalg til det græske parlament den 20. september. Tsipras trådte tilbage som regeringsleder. Den 27. august blev højesteretsdommer Thanou indsat som midlertidig regeringsleder og første kvindelige regeringsleder i GR's historie. Dagen efter udskrivelse af valg dannede 25 parlamentsmed-

lemmer fra Syriza det nye venstreradikale parti Folkelig Enhed (Laiki Enotita), hvis overordnede politik var GR's udtrædelse af Eurozonen og genindførelse af drachmen samt statskontrol eller nationalisering af store industrier og banker, kritik af EU og USA og udtrædelse af NATO. Men partiet formulerede ingen konkrete reformer til løsning af den græske krise.

Resultatet af parlamentsvalget den 20. september 2015 blev på flere måder overraskende. Trods Syrizas og ANEL's kovending med accept af EU's 3. MoU blev Syriza igen det største parti med 35,5 % af stemmerne mod 36,3 % i januar 2015. Syriza dannede en ny koalitionsregering med ANEL, der fik 3,7 % af stemmerne mod 4,8 % ved januarvalget.⁶ Tilsammen kunne de to partier mønstre 155 parlamentspladser ud af 300, mod 162 pladser ved januarvalget. Altså en spinkel parlamentarisk og demokratisk opbakning til at implementere en upopulær låne- og reformaftale. Flertallet blev i løbet af kort tid reduceret til 153, da 2 medlemmer af parlamentet fra Syriza og ANEL forlod koalitionen.

Aftalen indeholder bl.a. et nyt og bredere skattegrundlag med øgede skatter og afgifter, en 'bæredygtig' sundheds- og pensionsreform med nedskæringer og øgede indbetalinger fra lønmodtagere og arbejdsgivere, en ekspropriationslov med mulighed for tvangssalg af ejendom, hvis man ikke kan betale sine banklån (de røde lån) tilbage pga. arbejdsløshed eller konkurs, modernisering af den offentlige administration og ensartede offentlige lønsystemer, privatisering af statsejet jord, ejendomme og virksomheder, deregulering og liberalisering af produkt- og arbejdsmarkedet, effektivisering af det civilretslige system, rekapitalisering af private græske banker med offentlige midler, bekæmpelse af korruption og skattesnyd. Oven i det har den nye regering forpligtet sig til at bekæmpe den dominerende partipolitisk-administrative kultur, klientelismen, som har været og er udbredt blandt gamle partier, dele af statsadministrationen og erhvervslivet. En kultur, som har kostet staten milliarder af euro hvert år.⁷

Den fortsatte græske krise, Syrizaregeringens forhandlingsstrategi, græsk folkeafstemning, EU's 3. låne- og reformaftale og græsk parlamentsvalg fyldte meget både i græske og internationale medier frem til efteråret 2015, hvor flygtningespørgsmålet blev altdominerende i EU og i den europæiske offentlighed. Mediernes interesse for den politiske, økonomiske og sociale udvikling i GR blev erstattet først af Tysklands og Sveriges åbne grænser, senere af deres lukkede grænser og af de central- og østeuropæiske landes hegnspæle. Mediernes fokus var og er nu på de mange tusinde flygtninge og migranter, der hver uge kommer fra Tyrkiet til de Ægæiske Øer, hvor 5 store Hot Spots (midlertidige flygtningelejre) er under opbygning på øerne Lesbos, Leros, Kos, Chios og Samos.⁸

Denne flygtningestrøm til GR har sat EU's omkalfatring på dagsordenen med mere eller mindre opløsning af Schengen-aftalen om de åbne grænser mellem EU landene. Godt 850.000 flygtninge og emigranter er kommet til GR i 2015, hvoraf hovedparten rejste videre til Central- og Nordeuropa.⁹ De græske skibsredere har tjent kassen og gør det stadig ved at fragte flygtninge fra De Østægæiske Øer til Piræus, mens den græske stat, EU og flygtningene selv må betale for bus- og togtransport til den nordlige grænse til Makedonien (FYROM). GR's vigtigste jernbaneknudepunkt ved grænsebyen Idomeni blev blokeret af flygtninge i protest mod FYROM's lukning af grænsen. Jernbanetrafik til og fra GR blev lukket ned og dermed også eksport og import mellem EU og GR med negative konsekvenser for det græske erhvervsliv. I slutningen af 2015 og begyndelsen af 2016 blev det ikke længere muligt for GR blot at sende flygtninge og emigranter videre til Central- og Nordeuropa, da mange af grænserne nærmest var blevet lukket. Nu skulle grækerne selv håndtere de mange flygtninge og migranter i diverse Hot Spots.

Den græske regering måtte efter pres fra Tyskland og i samarbejde med EU-kommissionen, den Europæiske Udviklingsbank (EBRD) og UNHCR acceptere at oprette nye Hot Spots til

35.000 flygtninge inden udgangen af 2015 og Hot Spots til i alt 50.000 i 2016. EU har afsat 80 mio. € til flygtningeprojektet i bl.a. GR og har samtidig lovet grækerne, at 66.000 flygtninge i fremtiden vil blive allokeret til andre EU-lande. Men kun 64 flygtninge var med udgangen af 2015 blevet allokeret til andre EU-lande, og kun 9 EU-lande har sagt ja til at modtage flygtninge fra GR.¹⁰ Reelt var der tale om, at de central- og nordeuropæiske lande ikke ville have flere flygtninge, hvor de såkaldte perifere EU-lande som Italien og GR alene skulle håndtere de mange flygtninge.

Oven i den seksårige græske krise og stigen i fattigdom er der altså kommet en ekstrabelasting med flygtninge og indvandrere, hvor GR på vegne af EU skal huse mange tusinde flygtninge. Det sker, mens andre EU-lande lukker deres grænser, nægter at modtage flygtninge og fortsat kræver nedskæringer af de offentlige udgifter i GR og forringelser af de velfærdsstatslige ordninger. Samtidigt kræver EU ekspropriation af græske familiers huse og ejendom, hvis familierne ikke kan betale deres banklån tilbage pga. arbejdsløshed og konkurser. Derfor er den græske befolkning som mange andre EU-borgere trætte af EU-eliten. Mange er med udgangen af 2015 skuffet over den venstreorienterede regering i Athen p. gr. af dens accept af EU's diktater. Flygtningenes elendighed oven i egen elendighed er for meget, lyder det fra 53 % af de græske vælgere i en meningsmåling fra december, der pålægger EU ansvaret for situationen.¹¹

Målingen viste da også, at vælgertilslutningen til regeringspartiet Syriza faldt fra 35,5% ved valget i september til 29 % i december; at tilslutningen til det største oppositionsparti, det konservative Nea Demokratia, også faldt fra 28,1 til 27,5 %, men primært pga. intern splittelse i forbindelse med valg af ny formand, mens det fascistiske og indvandrerfjendske parti Gyldent Daggrø gik frem fra 7,0 % til 9,5 % og fortsat er det 3. største parti. Det græske kommunistparti KKE gik fra 5,6 til 8,5 % mens Pasok gik fra 6,3 til 6,0 %. Koalitionspartneren ANEL gik fra 3,7 til 3,0 %, spærregrænsen til det græske

parlament, mens udbryderne fra Syriza, partiet Folkelig Enhed, gik fra 2,9 til 3,5 %. Endelig gik det nye centrumliberale parti Potami fra 4,1 til 3,5 %, mens det ældre centrumliberale Centrist-Unionen (Enosi Kentroon) gik fra 3,4 til 4,5 %. - Nedturen for Syriza er fortsat i 2016, da 4 ud af 5 meningsmålinger i januar viste, at Syriza nu er blevet overhalet af Nea Demokratia. Efter valg af en ny ung formand, Kiriakos Mitsotakis, for Nea Demokratia fører partiet med 2 til 4 procentpoint, mens Gyldent Daggrø fortsat er 3. størst, efterfulgt af KKE, Pasok, ANEL og øvrige småpartier.

På grund af politisk usikkerhed med en Syriza-ANEL koalitionsregering med kun 3 mandaters flertal og med en styrket centrum-højre opposition bestående af ND, Pasok, Potami og Centrist-Unionen har et flertal af vælgerne i meningsmålinger da også ønsket en bredere koalitionsregering, hvor et eller flere centumpartier kunne inddrages. Alternativt kunne det græske kommunistparti KKE blive inddraget i en ny venstrekoalitionsregering, sådan som det skete i Portugal. Men både før og nu har KKE afvist samarbejde med Syriza. Alternativet er dystert, for hvis Syrizaregeringen falder, står ND med sin nye formand Mitsotakis til at vinde.

OVERORDNEDE TENDENSER I GRÆSK ØKONOMI

Det græske spøgelse har med udgangen af 2015 tabt sin overbevisningskraft: det blev ikke til noget systemskifte eller socioøkonomisk revolution, men nærmere til en frygt for fortsat økonomisk recession og fattigdom. En frygt og usikkerhed der også har ramt græske og udenlandske investorer, der enten foretrak "sikker" pengeophobning i Londons banker og boliger eller spekulative shortings-gevinster i hedgefonde frem for produktive investeringer i GR.¹² De private investeringer fossede med andre ord ud af GR, ligesom det var tilfældet, da Pasok første gang vandt regeringsmagten i GR oktober 1981. Men i modsætning til 1980'erne, hvor GR kunne "styre" egen finans- og pengepolitik, har vi i dag et liberalistisk hegemoni i EU og Eurozonen, der indsnævrer rammerne for

den græske økonomi, selv om Syrizaregeringen er imod og forsøger at lempe de skadelige virkninger af EU's diktater og finansielle politikker.

Ser vi tilbage på udviklingen af græsk økonomi i form af udvalgte nøgletal fra 2004 og frem til udgangen af 2015, ser vi en række små forbedringer de sidste år (tabel 1).

Både ECB og EU-kommissionen udtalte i december, at den græske krise er ved at være overstået, når de sidste nedskæringer og tunge reformer er på plads i 2016. Men så enkelt er det næppe, for den samlede krise i GR består både af en realøkonomisk krise, en investeringskrise, en statsgældskrise og nok så meget en social krise bestående af stor arbejdsløshed, et ruineret sundheds- og pensionssystem og stor fattigdom.¹³

Den aktuelle økonomiske krise har rødder tilbage til GR's liberalisering af lånemarkedet i 1990'erne, hvor bankerne spekulativt udlånte milliarder af euro til køb af bl.a. boliger og anden ejendom. Men den har nok så meget rødder tilbage til indtrædelsen i Euro'en januar 2002 og de dermed forbundne relativt store prisstigninger både på varer og arbejdskraft samt øget profit, der kulminerede med afholdelse af de Olympiske Lege 2004. Den græske konkurrenceevne tabte iflg. græske Eurobank, ECB og IMF terræn med mellem 10 og 21% i perioden 2000 til 2010.¹⁴ På grund af det liberaliserede verdensmarked blev udenlandske varer fra fx Rusland og Kina, men også fra Tyskland billigere end græske, og derfor steg efterspørgslen efter dem. Det medførte øget import og faldende efterspørgsel efter græske varer både på ude- og hjemmemarkedene. Ifølge EU og IMF skulle dette problem løses ved hjælp af interne devalueringer af løn og pension og dermed forringelse af den gennemsnitlige levestandard, fordi priser på almindelige forbrugsgoder (mad, tøj og bolig) ikke tilsvarende faldt. Problemet var bare, at den interne devaluering efter finanskrisens og statsgældskrisens gennemslag i GR 2009 kom til at betyde, at den græske realøkonomiske krise blev forværret med masselukning af især små virksomheder og eksploderende arbejdsløshed især indenfor industrien.

Denne udvikling medførte, at det samlede BNP faldt med 25 % fra 2008 til 2014 trods små udsving på hhv. 0,7 % i 2014 og forventet -0,5 % i 2015. BNP faldt fra € 242 mia. i 2008 til € 175 mia i 2015. Den græske handels- og betalingsbalance har lidt af kronisk underskud siden militærjuntaens afgang i 1974.¹⁵ Grækerne importerede mere end de eksporterede, og i tiåret 2004 til 2014 var det gennemsnitlige underskud på ca. 6 % af BNP pr. år. I 2014 var der for første gang et lille overskud på 1,0 % af BNP. Tilsvarende har udviklingen været for betalingsbalancen med gennemsnitligt underskud på ca. 8 % af BNP i perioden 2004-14, dog med et lille overskud på 0,9 % af BNP i 2014 takket være øgede indtægter fra primært turisme og skibsfart. Overskuddet var på ca. € 1,8 mia i 2014 mod et underskud på € 3,6 mia i 2008.

Den store statsgæld, der blev skabt p.gr. af let adgang til kredit i begyndelsen af Eurozonens levetid – en af boblerne, der brast i den internationale finanskrisen –, blev i 2009 en øjenåbner for græske politikere, EU, ECB, IMF og private investorer. Renten på det private lånemarked eksploderede, og det blev pludselig umuligt for den græske stat at låne penge på markedet via salg af statsobligationer. Den samlede statsgæld steg fra € 183 mia i 2004 til € 356 mia i 2011 og udløste en første lånepakke fra EU, ECB og IMF på € 110 mia til variable renter på over 3 %. Den blev i 2012 efterfulgt af den anden låne- og reformpakke på € 130 mia med en såkaldt haircut (reduktion af hovedstolen og omlægning af lån til lavere rente) til en værdi af ca. € 100 mia, der ramte ikke bare udenlandske banker, men også mange private investorer, græske pensionskasser, universiteter og banker. Dette bragte gælden ned på € 304 mia i 2012 for igen at stige til € 317 mia i 2014 med et forventet fald i gælden til ca. € 302 mia med udgangen af 2015 – ”godt hjulpet” på vej af en tredje låne- og reformpakke på op til € 86 mia frem til 2018. Samlet set er den græske statsgæld steget fra 99 % af BNP i 2004 til 180 % af BNP i 2015, ikke kun pga. fortsatte lån, men også pga. faldende BNP.¹⁶ De to første låne- og reformaf-

Tabel 1. Grækenlands økonomiske udvikling 2004-2015, udvalgte nøgletal

År	2004	2006	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
BNP (årlig %-ændring)	5,1	5,7	-0,5	-4,3	-5,5	-9,1	-7,3	-3,2	0,7	-0,5
BNP (mia €)	193	218	242	237	226	207	194	182	179	175
Handelsbalance (% af BNP)	-5,4	-9,6	-11,5	-7,8	-6,8	-6,0	-2,3	-0,1	1,0	na
Betalingsbalance (% af BNP)	-5,8	-11,4	-14,9	-11,2	-10,1	-9,9	-2,4	0,6	0,9	na
Statsgæld (mia €)	-183	-225	-265	-301	-330	-356	-304	-319	-317	-302
Statsgæld (% af BNP)	-99	-103	-109	-127	-146	-172	-159	-177	-178	-180
Primær balance (% af BNP)	-2,6	-1,5	-5,4	-10,1	-5,4	-3,0	-3,7	-8,4	0,4	-0,2
Beskæftigelse (i mio)	4,3	4,5	4,6	4,5	4,4	4,1	3,8	3,5	3,6	3,7
Beskæft. primær sektor (%)	12,6	12,0	11,3	11,9	12,5	12,4	13,0	13,7	13,6	12,6
Beskæft. sekundær sektor (%)	22,5	22,1	22,3	21,2	19,7	17,8	16,7	15,5	14,9	15,0
Beskæft. tertiær sektor (%)	64,9	65,9	66,4	66,9	67,8	69,8	70,3	70,8	71,6	72,4
Arbejdsløshed (%)	10,3	8,9	7,3	9,0	12,0	16,5	23,8	27,5	26,5	24,0
Arb.kraftomkost. (%-ændring)	na	2,6	5,9	6,2	-0,1	-1,8	-6,2	-6,8	-1,8	-2,4
Inflation (årlig %-ændring)	3,1	2,2	2,9	2,4	2,7	1,0	-0,3	-2,8	-1,4	-2,1

(Kilde: ELSTAT, Hellenic Statistical Authority, Athen, december 2015. Data skal generelt tages med forbehold, da de løbende bliver revideret af ELSTAT. * Opgørelser fra 2. og 3. kvartal 2015 er foreløbige. 'Na' betyder 'non applicable', som kan oversættes til 'ingen data')

taler med EU, ECB og IMF plus ESM (European Stability Mechanism), nu kaldet 'institutionerne', plus den tredje aftale fra juli 2015 har stillet krav om, at den græske stat skulle have bedre styr på finanspolitikken. Der skulle skæres i de offentlige udgifter og foretages omfattende besparelser på de velfærdsstatslige ydelser vel vidende, at det ville svække økonomien yderligere. Med 3. aftale skulle der være et primært budgetoverskud (ikke medregnet udgifter til afbetaling af gamle lån) på 0,5 % af BNP i 2016, 1,75 % i 2017 og 3,5 % i 2018. Et krav, der ifølge en række internationalt anerkendte økonomer som fx J. Stiglitz, P. Krugman og J. Galbraith er helt urealistisk uden en gældsnedskrivelse.¹⁷

Der har i mange år tilbage været et primært budgetunderskud. I 2004 var det på -2,6 %, i 2009 -10,1 % faldende til et lille overskud på 0,4% i 2014 og et forventet underskud på -0,5 % for 2015. Problemet med budgetoverskud i en kriseramet økonomi som den græske er, at både offentlige og private investeringer falder ved en fortsat stram finanspolitik, hvor der enten skæres på statsudgifterne eller foretages yderligere skat-testigninger. Der skabes ikke nye arbejdspladser,

og det fastholder recession og elendighed. Dette underbygges af, at 320.000 SME er lukket siden krisens start i 2009. Siden sommeren 2015 er 60.000 SME og små forretninger flyttet til Bulgarien p.gr. af nye skatter, afgifter og kapitalkontrol i GR. De private investeringer er styrtdykket i 2015 pga. usikkerhed, stram finanspolitik og offentlige nedskæringer dikteret af kreditorerne. En investeringsvægring, der har medført, at græske aktier er faldet i værdi med 32,5 % i 2015, det største fald i EU.¹⁸

INDHOLD OG KONSEKVENSER AF 3. LÅNE- OG REFORMAFTALE

Den 20. august 2015 blev den 3. låne- og reformaftale (3. Memorandum of Understanding - MoU) indgået for perioden 2015 til 2018. De samlede lån er på op til € 86 mia og vil blive udbetalt i rater parallelt med indførelse af de dikterede reformer. Udebliver reformerne, så vil EU tilbageholde de aftalte lånerater. Den græske regering skal acceptere EU's reformer, selv om de er uenige med EU om indhold og konsekvenser. EU kommer med andre ord som "kolonibestyrer" til at bestemme rammerne for og delvist indholdet af

græsk lovgivning, ligesom amerikanerne gjorde i 1950'erne, hvilket var og er et alvorligt nationalt og demokratisk problem.¹⁹

Reformerne kan inddeles i 4 hovedområder. De to første omhandler etablering af en 'bæredygtig' finans- og skattepolitik med øgede skatter og et primært budgetoverskud via nedskæringer af de offentlige udgifter, en såkaldt bæredygtig reform af sundheds- og pensionssystemet samt en rekapitalisering af banker og en løsning for de mange uindfriede "røde lån", som virksomheder og husholdninger ikke har kunnet betale tilbage. De to sidste hovedområder omhandler indførelse af liberalistiske reformer på produkt-, arbejds- og energimarkedet og en omfattende privatisering af offentlige virksomheder; samt modernisering af den offentlige sektor og det juridiske system plus bekæmpelse af skattesnyd, korruption og klientisme.²⁰

I løbet af efteråret 2015 har det græske parlament i flere omgange vedtaget en række reformpakker som forudsætninger for udbetaling af lånerater aftalt med EU. De blev for det meste vedtaget med et flertal på 155 mandater ud af 300, som regeringen havde opnået ved parlamentsvalget den 20. september. Men ved afstemningen den 19. november var der to parlamentsmedlemmer fra henholdsvis Syriza og ANEL, der stemte imod. De blev derefter smidt ud af partiernes parlamentsgrupper.

Inden for en EU-dikteret liberalistisk og fast budgetmæssig ramme har den siddende koalitionsregering forsøgt at tilpasse reformerne til den græske virkelighed, således at de svageste og udsatte grupper i befolkningen blev friholdt mest muligt. Nogle gange er det lykkedes, andre gange ikke. Tre af de tungeste og mest kontroversielle reformområder er ift. aftalens tidsplan udskudt til begyndelsen af 2016.²¹ Det drejer sig om vedtagelsen af en 'bæredygtig' sundheds- og pensionsreform, en løsning for de såkaldte "røde lån" og liberalisering af produkt- og arbejdsmarkedet. Ud over de ualmindelig korte tidsfrister for udarbejdelse og vedtagelse af reformerne er de tre ovennævnte reformkomplekser udskudt p.g.r. af

den politiske usikkerhed om flertallet for reformerne, da regeringen ikke kan være sikker på sit flertal på 3 mandater. For at undgå at komme i mindretal ved afstemning omkring de tunge reformer har regeringsleder Tsipras i slutningen af 2015 undersøgt forskellige muligheder for evt. at udvide koalitionsregeringen med et eller flere centrum-venstrepartier. I begyndelsen af februar 2016 var det stadig uklart om dette kunne lade sig gøre.

Det første store lovkompleks, som regeringen gennemførte, handlede om modernisering og rationalisering af det civilretslige og juridiske system inklusiv love, der skulle gøre det nemmere og hurtigere at retsforfølge personer og virksomheder for korruption, skattesnyd og ulovlige pengeoverførsler til udlandet. Det har de fleste grækere efterspurgt i mange år, fordi statskassen iflg. den tidligere generaldirektør for statens administration, Rakintzis, bliver snydt for ca. €33 mia hvert år. Den gamle politiske elites alliance med storborgerskabet inklusiv de store banker har i generationer betydet, at de kun i begrænset omfang blev beskattet. Det var befolkningen og ikke den finansielle storkapital, der nu måtte lide under rekapitaliseringen af bankerne p.g.r. af fortsatte begrænsninger på bankforretninger.

Reformerne betød også, at det ville blive dyrere for almindelige borgere at anlægge en retssag. Motivet hertil var at begrænse det store antal retssager og lange vente- og sagsbehandlingstider, men det vil ramme socialt skævt og begrænser almindelige mennesker i at anlægge retssager.

Den politiske opposition og de gamle korrupte partier, de konservative og socialdemokraterne, stemte ikke uventet imod lovkomplekset, fordi meget af deres magt var og er baseret på korruption i samarbejde med det økonomiske oligarki. Reformen ville netop sætte gang i et hav af gamle og nye korruptionssager mod politikere og tidligere ministre fra bl.a. ND og Pasok, mod ledende embedsmænd, erhvervsfolk og virksomheder. Sager som af politiske, bureaukratiske og juridiske grunde var blevet "sylvet" i årevis. Se artiklen om den græske økonomi for detaljer.

Den 3. låneftale med EU indebærer også, at GR i fremtiden skal privatisere for op til € 50 mia. Det gælder lufthavne, havne, jordejendom, boliger, energi, vand, gas, el, miner og andre offentlige virksomheder samt offentlig transport generelt – og det uden hensyn til områdernes offentlige og strategiske betydning. Statens privatiseringer skal de næste 3 år indbringe 6,4 mia €, hvor den tidligere ND/Pasok-regering pga. deres klientelistiske relationer kun privatiserede for € 3,1 mia i perioden 2011-14.²² Se artiklen om den græske økonomi for detaljer.

BUDGET- OG SKATTEKONSEKVENSER

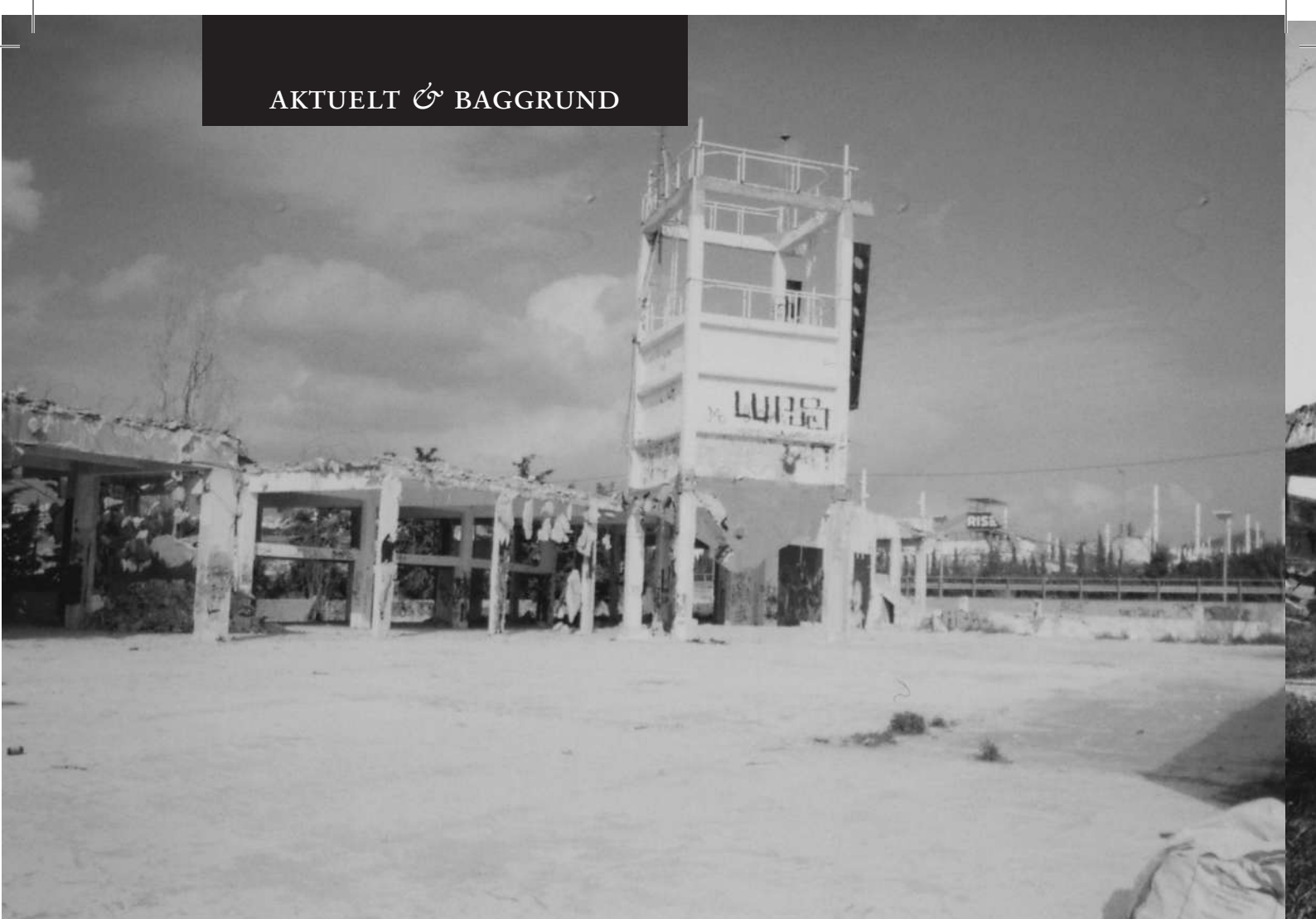
Ser vi på statens budget, på skattespørgsmålet og statens tidligere og nuværende manglende skatteinddragelse og det budgetmæssige underskud, så har Syriza-regeringen været tvunget til at udvide skatteområdet med nye skatter og afgifter for at dække de statslige udgifter og afbetaling af lån. En upopulær beslutning med hævelse af fx moms på de fleste områder, også for bønderne, der tidligere ikke betalte moms, til øget ejendomsskat, vej- og bilskat, øget skat på vin, lottospil, TV-retteligheder osv. Det har godt nok betydet, at skatteindtægterne er blevet forøget de sidste måneder af 2015, og der forventes et primært budgetoverskud med udgangen af 2015 på trods af, at den samlede skattegæld til staten er steget € 12 mia. alene i 2015 til i alt ca. € 82 mia.²³ Trods forventet primært budgetoverskud på ca. € 3 mia i 2015, så er der ikke udsigt til en løsning af den samlede statsgældskrise, da det reelle statsbudget inkl. tilbagebetaling af lån og renter, stadig er i minus. Det kan ikke løses ved de allerede gennemførte skatteforhøjelser, med en skatteprocent mellem 22 % og 42 % i 2016 afhængig af indkomst med undtagelser af indkomster under 12.000, der kun vil blive beskattet med 11 %.

P.gr. af frygten for økonomisk stagnation har Syriza-regeringen tidligere været tilbageholdende over for at indføre højere skatter i landbruget, der har været delvist fritaget for skat og moms, samtidigt med at de blev subsidieret af EU's fælles landbrugspolitik (CAP). Hvor de tidligere konservative og socialdemokratiske regeringer på kli-

entelistisk vis understøttede bøndernes såkaldte frihed fra skat og ret til særlige tilskudsordninger fra EU, har Syriza-regeringen efter svære overvejelser valgt at udfordre bønderne – den socialgruppe, der forholdsmæssigt snyder mest i skat. Af de 532.917 bønder, der betalte skat i 2014, har 396.383 eller 80% erklæret en indkomst på under € 2.000 om året, mens resten har erklæret indkomst op til € 5.000. Reelt har deres indkomster været større, men p.gr. af klientelistiske hensyn fra tidligere regeringer og manglende skattekontrol, også hvad angår køb af landbrugsmaskiner og dieselolie, er der ikke blevet gjort noget for at stoppe snyd og skatteunddragelse. Nu må bønder se frem til at betale 20 % i skat i 2016-17 og en moms på benzin og olie på 27 % som alle andre.²⁴ Modsat må Syriza se frem til generelt at miste stemmer blandt bønderne, der i de seneste måneder har demonstreret i de store byer og blokeret hovedveje rundt om i landet, herunder grænseovergangene til Makedonien og Bulgarien. Disse demonstrationer og strejker er samtidigt blevet udvidet til også at omfatte mange andre grupper fx læger, jurister, journalister, sømænd, havnearbejdere, og de forventes fortsat efter den 4. februar, hvor hovedorganisationerne GSEE og ADEDY organiserede generalstrejke og demonstrationer mod de EU-dikterede reformer.

SAMMENFATNING OG DEN USIKRE FREMTID

Overordnet kan vi med en vis forsigtighed antage, at regeringen Syriza og ANEL har arbejdet for en indenrigspolitisk alliance mellem svage lønmodtagergrupper og små selvstændige virksomheder og forretninger mod den gamle politiske elite og store dele af det græske oligarki. Nogle af dem, som fx skibsredere, olie- og energiselskaber, vil indtil videre blive friholdt fra øget beskatning. Til gengæld skal de sørge for at investere i nye skibe, i olie- og naturgasinfrastruktur, øge søtransportindtægterne til den græske stat samt arbejde for reetablering af udflyttede og nedlagte skibsværfter i Piræus og Skaramangas med henblik på servicering af de græske og kinesiske skibe, der skal transportere fremtidens enorme fragtmængder

mellem Kina og EU via GR. Som så ofte før har de store græske skibsredere været på "forkant" med udviklingen og har alene i 2015 bestilt 10 nye olie- og containerskibe til en værdi af US \$. 305 mio. Samtidig har de købt 22 % af verdens brugte fragt- og containerskibe i oktober 2015 til en værdi af US \$ 632 mio., mens græske reparations-skibsværfter øgede deres aktivitet med 41 % i 2015 mod 8 % i 2014. Senest har skibsredernes organisation været ude og "true" EU med at udflage deres skibe ikke blot uden for GR men også uden for EU, hvis de pålægges nye skatter. Hermed ville GR og EU miste store skatteindtægter fra den maritime handelsflåde.²⁵

På det udenrigspolitiske område har den græske regering med accept af 3. MoU forsøgt at indgå en "give and take" aftale med primært Tyskland, der fortsat får lov til at købe græske statslige virksomheder mod til gengæld at nedtone kritik og krav om offentlige besparelser, exit fra Eurozonen og udsigt til gældssanering samt "accept" af at sende flygtninge videre til Tyskland og

andre EU-lande trods EU-kommissionens kritik af græsk flygtningepolitik og trusler om udsmidning fra Schengen-aftalen.

Trods en række lyspunkter i græsk økonomi i løbet af 2015, herunder positiv betalingsbalance, øget beskæftigelse og mindre arbejdsløshed, så kan vi iagttage, at den græske industri ikke har det for godt. Den samlede omsætning faldt med 10.1 % i 2015. En række brancher er gået betydeligt tilbage, mens andre er gået frem. Samlet set er industrien blevet svækket ikke mindst i forhold til servicesektoren (se artiklen om den græske økonomi). Antallet af medlemmer af den græske arbejdsgiverforening (SEV) er da også faldet katastrofalt de sidste 5 år. 230.000 små virksomheder er lukket siden 2010. Det stiller regeringen over for problemer om genrejsning og nyudvikling af græsk industri og håndværk med nye investeringer. Står det til Syriza, skal fremtidens industriudvikling satse på industrier inden for fødevarer, minedrift og forarbejdning, medicinalprodukter og energisektoren samt produktion og distribution af økologiske fø-

devarer, basismetaller, olieprodukter, naturgas, el og solenergi både i og uden for GR.

Ser vi på Syriza-regeringens samlede politik ved indgangen til 2016 kan vi konkludere, at en række EU-dikterede reformer er blevet implementeret sådan, at staten får betydelige indtægter fra bekæmpelse af korruption, skattesnyd og forbedret infrastruktur på lang sigt ved salg og leasing af offentlig ejendom. Det skaber et muligt finansielt råderum for afbetaling af gæld og for investering i og genopretning af det statslige velfærdssystem. Vi kan også konstatere, at regeringen i det mindste midlertidigt har forsøgt at modvirke centralisering af ejendom til fordel for store investorer, hvor ejerskab til huse, små forretninger og jordejendom skulle tvangssælges pga. konkurs og manglende betaling af forfaldne lån. Vi kan også konkludere, at allerede gennemførte og forventede nedskæringer antagelig ikke rammer de svageste befolkningsgrupper, mens andre reformer rammer middel- og overklassen, hvilket bl.a. kan aflæses i disse gruppers stigende modstand og demonstrationer mod regeringen.

Men en række reformer vil, trods deres intention, svække mulighederne for et begyndende økonomisk opsving og dermed fastholde den i forvejen dybe sociale krise i landet. Græske familiers gennemsnitlige købekraft er iflg. OECD blevet reduceret med ikke mindre end 27,5 % de sidste 8 år, og lønninger er faldet med 4 % alene i 2015 uden et tilsvarende prisfald på dagligvarer. Det har regeringen indtil videre forsøgt at afbøde ved særlige ad hoc støtteordninger for de fattigste, fx. fri adgang til sundhedsvæsenet for familier uden sundhedsforsikring og indkomst under €12.000 pr. år og for familier, hvor det familistiske velfærdssystem ikke har kunnet kompensere for indtægtstab og manglende støtte fra staten.²⁶

Pensionsomlægning til ét samlet pensionssystem for ca. 2,8 mio. pensionister bliver den største udfordring her i begyndelsen af 2016 og en afgørende test for regeringen. For at systemet kan blive bæredygtigt, har regeringen foreslået en forhøjelse af arbejdsgivernes og lønmodtagernes pensionsbidrag på 0,5 til 1 % samt reduktion af pensioner på

over €1000 pr. måned. EU-kommissionen kræver en reduktion af alle pensioner på 6-8 % og IMF på 15-30 % af alle pensioner over 800 € pr. måned. Allerede før pensionsreformens endelige fremlæggelse var der demonstrationer imod reformen, fordi de bedrestillede sociale grupper, middelklassen, mange offentligt ansatte og andre udvalgte faggrupper er bange for forringelser af deres lukrative ordninger. Derfor har fx læger, jurister og journalister samt hovedorganisationer for privatansatte (GSEE) og offentligt ansatte (ADEDY) været ude og demonstrere mod pensionsreformen og vil fortsætte hermed. Ikke kun fordi de er imod ensliggørelse af pensionssystemet, men også fordi deres ledelse indtil de næste kongresser i foråret 2016 er domineret af Pasok, der desperat forsøger at bekæmpe Syriza uafhængigt af pensionsreformens bæredygtige og sociale indhold.

Men modstanden skyldes også, at pensioner for mange familier har fungeret som en bærende søjle for familiernes reproduktion. Forældres og bedsteforældres pensioner har simpelthen været den indtægt, som mange arbejdsløse og fattige familier har levet af. Pensionerne er allerede blevet reduceret med 30 til 40 %, før den nye regering kom til. At ændre på og reducere pensioner er en vanskelig opgave, da der har været tradition for at vægte pension frem for andre velfærdsområder. Derfor er ca. 75 % af de samlede udgifter til velfærdsordninger i modsætning til andre EU-lande gået til pensioner, mens sundhedsudgifter og udgifter til arbejdsløshed kun lagde beslag på ca. 25 %.²⁷

Pensionssystemets manglende bæredygtighed er ikke blevet mindre af, at pensionskasserne mistede €12,5 mia. i værdien af deres beholdninger af statsobligationer ved haircut'en i 2012, dvs. nedskrivelsen af den græske statsgæld, dikteret af EU og IMF. De blev derfor tvunget til at skære i udbetalinger til pensionister for ikke at gå konkurs. Pensionskasserne har i årevis haft underskud, hvorfor staten de sidste 15 år har måttet subsidiere dem med i alt € 201 mia. Et sådant system kan ikke fortsætte, hvorfor et socialt afbalanceret og bæredygtigt system skal implementeres trods de privilegerede gruppers protester.

Rekapitalisering af private græske banker med først en stor del af 3. lånepakke, dernæst tilbagebetalt via privatiseringsindtægter, der ellers kunne være kommet skatteborgerne til gode, er fortsat et stort moralsk og økonomisk problem for mange grækere og den statslige økonomi. Rekapitaliseringen har i flere omgange kostet over € 50 mia, idet store dele af EU's lån fra 2. og 3. lånepakke til den græske stat blev videregivet til udenlandske og græske banker for at dække deres underskud og mangel på likviditet. Efter en betydelig forbedring af bankernes økonomi i slutningen af 2015 kræver regeringen nu en del af disse penge tilbage. De store banker er derfor blevet pålagt at sælge nogle af deres udenlandske filialer og indenlandske aktiviteter, fx ejendomshandel, som ikke har noget med almindelig bankforretning at gøre. Hvor mange penge det kan give til staten, er vanskeligt at sige, men selve signalet om tilbagebetaling er vigtigt for regeringen, hvis den vil leve op til sin egen politik, at almindelige mennesker ikke skal finansiere de private bankers spekulative adfærd.

Den næste store test for Syriza som venstreorienteret parti i koalitionsregering med det højreradikale ANEL kommer, hvis den ellers overlever så længe, senere i 2016 og måske først i 2017, hvor nye arbejdsmarkedsreformer skal indføres. Modsat de tidligere regeringers liberalisering og deregulering af arbejdsmarkedet og reduktioner i lønninger på 25 til 35 % før 2015 og afskaffelse eller forringelser af de fleste kollektive aftaler, skal tidligere overenskomster og arbejderbeskyttelseslove genetableres i en eller anden social, ikke bureaukratisk og klientelistisk form. Det betyder antageligt, at beskæftigelses- og arbejdsløshedsproblemet ikke bliver løst foreløbigt. Derfor står regeringen fortsat overfor store problemer med reformer af arbejdsmarkedet, løn- og pensionssystemet, bankernes røde lån, den sociale elendighed og fattigdom samt velfærdsstatens genopretning. Det gælder ikke mindst inden for det offentlige hospitals- og sundhedsområde, der både mangler penge til medicin og til ansættelse af mange tusinde læger og sygeplejersker.

Oven i det er så kommet det store og fortsatte flygtningeproblem, som også lægger beslag på offentlige udgifter og vil gøre det en rum tid fremover. Med andre ord er der kæmpe udfordringer i 2016 for den græske regering, ikke mindst da den har lovet at oprette 45.737 stillinger i den offentlige sektor, heraf 21.161 i faste stillinger og 24.576 i tidsbegrænsede stillinger for at få statsapparatet til at fungere, inklusiv inddrivelse af skat. Yderligere ca. 50.000 jobs forventes oprettet som en del af frivillige "Community Service" programmer de næste år.²⁸

Når EU Kommissionen og Eurogruppens finansministre den seneste tid og i modsætning til tidligere har rost den græske regering for implementering af reformer, så er det ikke kun p.gr. af regeringens reformvilje. Det skyldes i højere grad EU's frygt for nyvalg, øget politisk usikkerhed og mulig græsk exit fra Eurozonen oven i den aktuelle flygtningekrise. Det kan få EU til at bryde sammen i sin nuværende liberalistiske form, hvor budgetdisciplin og nedskæringer af velfærdsstatslige ydelser er dominerende indadtil og økonomiske udligningsordninger landene imellem bliver afvist, især af Tyskland ("Ingen transfer-union", se DNC #20, s. 35/36). Den politiske elites håb i EU er, at Syriza underlagt hårdt pres fra EU langsomt transformeres fra et kritisk venstreorienteret parti til et nyt græsk og systemisk socialdemokrati – et nyt Pasok.

Summa summarum: Når den græske venstreorienterede regering er underlagt EU's låne-, reform- og nedskæringsaftale, så er der ikke meget selvstændigt politisk råderum tilbage til at føre en socialt afbalanceret politik. Den græske regering bør derfor i højere grad forholde sig kritisk til finanssektorens dominans både i GR og i EU, der destabiliserer realøkonomien. Så længe finanssektoren har frie og spekulative tøjler, er det ikke nok bare at satse på fremtidige indtægter fra turisme, søfart, energi, minedrift og landbrug og slet ikke, når EU er på vej til at omdanne GR til både et turistparadis og et flygtningehelvede. Regeringen skal derudover også dæmme op for diverse skatteunddragelser, ikke mindst fra de multinationale selskaber (den reelt eksisterende 'transfer-union'),

og sikre skat fra de store græske virksomheder, som i første halvår af 2015 øgede deres profit med 21,2 %. Og sidst men ikke mindst skal regeringen huske, hvordan det gik det engang så venstreradikale socialistiske parti Pasok efter magtovertagelsen i 1981²⁹ med en langsom udvikling mod en centrumliberal position styret af den Ordo-liberalistiske "nødvendighedens politik", af korruption og klientelisme.

Tom T. Kristensen, magister i kultursociologi. Ekstern lektor, Grækenlandsstudier. ToRS-Instituttet, KU.

Noter:

1. Y. Stavrakakis og G. Katsambekis (2014): "Left-wing Populism in the European Periphery. The case of Syriza", *Journal of Political Ideologies*, vol. 19, no. 2.
2. F. Denord, R. Knaebel & P. Rimbart (2015): "EU's tyske jernbur", *Clarté* nr. 28, 10. årgang. Yanis Varoufakis var finansminister i den første Syriza-regering og har den 9. februar 2016 i Berlin dannet bevægelsen DIEM25 (Democracy in Europe Movement 2025) med henblik på at demokratisere EU og dens institutioner med reel åbenhed i forhandlinger og beslutninger.
3. Kilde: IME/GSEVEE Survey, Athens, July 2015.
4. Kilde: IME/GSEVEE Survey, Athens, July 2015.
5. EU-Commission (2015): "Greece. Memorandum of Understanding for a three-year ESM programme", Bruxelles, August.
6. T. T. Kristensen (2015): "Den politiske krise i Grækenland", Forelæsningsmanuskript, Grækenlandsstudier, ToRS-Instituttet, KU, oktober.
7. G. Mavrogordatos (1997): "From traditional Clientelism to Machine Politics. The Impact of Pasok Populism in Greece", *South European Society and Politics*, vol. 2, no. 3. Se også M. Pedersen & R. Taarnborg (2013): "Kampen om de offentlige resourcer. Klientelismen i Grækenland anskuet som et stratifikationssystem", Sociologisk Institut, Københavns Universitet.
8. Der var tale om en lignende flygtningestrøm under den græsk-tyrkiske krig 1919-22 og Lilleasienka-

- tastrofen (*Asia Minor Catastrophe*), hvor 1,5 mio. kristne/grækere måtte flygte fra Det Osmanniske Rige til Grækenland bl.a. via De Ægæiske Øer. Se R. Hirschon (2003): "Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey", Paperback.
9. Kilde: Report from International Organization for Migration, IMO, december 2015.
 10. Kilde: European Commission, December 2015.
 11. Kilde: Meningsmålingsinstituttet ProRata for avisen Efimerida ton Syntakton, 16. December 2015.
 12. Shorting betyder, at en investor låner et antal aktier eller gældspapirer for et gebyr. Aktierne sælges derefter og efter et kursfald købes de tilbage til en lavere værdi. Differencen er så ens fortjeneste minus lånegebyr.
 13. T. T. Kristensen (2014): "Velfærdsstat og social krise i Grækenland 1974-2014", i Forsknings- og formidlingsnetværket Academia.edu.
 14. D. Malliaropoulos (2010): "Economy and Markets", Eurobank Research, vol. 5, issue 4, Athens. Se også V. Monastiriotis (2011): "The Greek crisis in focus: Austerity, Recession and Paths to Recovery", Hellenic Observatory, LSE, Special Issue, July.
 15. T. T. Kristensen (2015): "Grækenlands historie. EU og Krise", Den Store Danske Encyklopædi, Gyldendal, København.
 16. T. T. Kristensen (2014): "Grækenlands politiske-økonomiske historie 1993-2013", Den Store Danske Encyklopædi, Gyldendal, København.
 17. Kilde: New York Times and The Guardian, July 2015.
 18. Kilde: GSEVEE, Hellenic Confederation of Professionals, Craftsmen and Merchants, Athens, feb. 2015 og ESEE, National Confederation of Hellenic Commerce, Athens, nov. 2015.
 19. Richard Cloog (2013): "A Concise History of Greece", 3. udgave, Cambridge University Press, UK.
 20. EU-Commission (2015): "Greece. Memorandum of Understanding for a three-year ESM Programme", Bruxelles, August.
 21. Hellenic Republic Asset Development Fund, HRADF/TAIPED (2015): "Privatisation Programme", Athens, 3.7.2015.
 22. T. T. Kristensen (2015): "Hovedpunkterne i den 3-årige reform- og låneaftale med ESM", Arbejdspapir, Grækenlandsstudier, ToRS-Instituttet, KU, september.
 23. Kilde: ELSTAT, Hellenic Statistical Authority, Athens, December 2015.
 24. Oplyst af regeringens talskvinde, Olga Gerovasili, i ANA-News og af det græske Finansministerium, Athen, december, 2015.
 25. Kilde: Avisen To Vima, Athen, november 2015 og 22. januar 2016 samt ELSTAT, Hellenic Statistical Authority, Athen, 28. januar 2016.
 26. T. T. Kristensen (2015): "Den sociale krise i Grækenland. Fremtidens græske velfærdsstat og arbejdsmarkedet", Forelæsningsmanuskript, Grækenlandsstudier, ToRS-instituttet, KU, november.
 27. T. T. Kristensen (2014): "Velfærdsstat og social krise i Grækenland 1974-2014", i Forsknings- og formidlingsnetværket Academia.edu.
 28. Kilde: Athens News Agency, december 2015.
 29. T. T. Kristensen (1987): "PASOK mellem statsræson og populistisk strategi". Rapport nr. 58, Institut for geografi, RUC.

Spøgelser og realiteter i græsk økonomi

Den græske realøkonomi og beskæftigelse har været på en lang nedtur de sidste 10 år. Med finanskrisens gennemslag i 2009 blev det for alvor synligt, da den ene virksomhed efter den anden lukkede, gik konkurs og efterlod enorm arbejdsløshed. Samtidigt eksploderede statsgælden, og GR var på randen af en statsbankerot og måtte bede EU om økonomisk støtte for at undgå exit fra Eurozonen mod til gengæld at indføre strenge reformer, nedskæringer og privatiseringer af offentlige virksomheder og ejendom. De statslige indtægter skulle øges med nye skatter, privatiseringer og bekæmpelse af skattesnyd. Hvordan er det så gået med økonomien, industrien, beskæftigelsen, privatiseringer og bekæmpelse af skattesnyd de seneste år? Det ser vi på i denne artikel.

Af Tom T. Kristensen

INDUSTRI- OG BESKÆFTIGELSESUDVIKLINGEN
Den græske krise er gået voldsomt ud over beskæftigelsen, der faldt med 1 mio. fra 4,6 mio. i 2008 til 3,6 mio. i 2014. Der forventedes en lille stigning til 3,7 mio. i 2015. Nedgangen i beskæftigelsen har især ramt den sekundære sektor, industri og byggeri, hvis andel af den samlede beskæftigelse faldt fra 22,3 % i 2008 til 15,0 % 2015. Den primære sektor, landbrug og fiskeri, steg i samme periode svagt fra 11,3 til 12,6 % bl.a. på grund af fattigdom i byerne og deraf følgende afvandring fra by til land. Den tertiære sektor, service og finansiering, gik frem fra 66,4 % i 2008 til 72,4 % i 2015 takket været bl.a. øget turisme. Samtidig er arbejdsløsheden steget voldsomt specielt i byerne og i den industrielle S-kurve fra Patras og Korinth på Peloponnes over Athen-Piræus til Lamia og Larissa og til Thessaloniki i Nordgrækenland og videre til Kavala, Komotini og Alexandroupolis i den nordøstlige del af landet. Arbejdsløsheden var før finanskrisen 2008 på 7,3 %, steg til 27,5 % i 2013, men faldt frem mod udgangen af 2015 til 24 %. Dette fald skyldes iflg. den græske regering etablering af 112.000 nye jobs i 2015 samt den tidligere konservative og socialdemokratiske

regerings ophævelse af aftalesystemet på arbejdsmarkedet og omdannelse af 500.000 fuldtidsjob til deltidsjob. Samlet set er prekære deltidsjob steget med 90 % siden 2010 takket være liberaliseringen af arbejdsmarkedet. Offentlige ansættelser blev fra 2010 til 2014 reduceret med 270.000 fra 850.000 til 580.000, heraf blev 150.000 fyret og 120.000 gik på tidlig pension af frygt for enten at blive fyret eller miste dele af pensionen.¹ Med udgangen af 2015 var der samlet set 3.671.100 i beskæftigelse, heraf 461.000 i landbruget, 405.000 i industri, 146.000 i byggeri og anlæg, 981.000 i service, 416.000 i den finansielle sektor, mens 1.260.000 var ansat inden for handel, turisme, hotel, restauration mv. I 3. kvartal 2015 var 1.160.500 arbejdsløse og 4.410.700 var økonomisk inaktive, mens ca. 200.000 unge med højere uddannelser var udvandret siden 2010.²

Den økonomiske og beskæftigelsesmæssige nedtur har manifesteret sig forskelligt indenfor industriens brancher i perioden januar 2010 til juli 2015. Som det fremgår af tabel 1 har faldende efterspørgsel specielt ramt de mindre brancher, såsom fremstilling af læder, transportudstyr, tekstiler og træ, der alle er gået mere end 50 % tilbage.

Brancherne beklædning, trykkeri, ikke-metalliske mineraler, udvinding af råolie og naturgas, fremstilling af møbler og elektriske apparater er gået tilbage med mellem 25 og 50 %. De to største brancher med fremstilling af el, gas, damp og fødevarer, har haft en fremgang på mellem 1 og 10 %, mens den 3. og 4. største branche, fremstilling af koks og raffineret råolie samt drikkevarer, gik frem med mellem 25 og 90 %. Den største stigning i efterspørgslen under krisen er sket indenfor branchen fremstilling af computere og elektronisk udstyr, der steg med 109,5 % bl.a. på grund af skattevæsenets og bankernes stigende krav om digital betaling og overførsler for at begrænse skatteunddragelse. Et stort problem, idet borgerne og virksomhederne alene i november 2015 undlod at betale €1,5 mia til skat, og den samlede skattegæld iflg. skatteministeriet steg til € 82 mia. Brancherne i tabel 1 repræsenterede samlet set en vækst på 8,4 % inden for græsk industri i perioden juli 2010 til juli 2015, uden at det har løftet beskæftigelsen, altså en jobløs vækst. Denne udvikling kan også kobles sammen med ændringer i lønniveauet hhv. arbejdskraftomkostningerne, der steg frem til 2009, men faldt fra 2010 frem til 2015 med gennemsnitligt 3,2 % pr. år.

I den politisk meget usikre periode i anden halvdel af 2014, med svækkelse af den konservative og socialdemokratiske regering og store folkelige protester mod nedskæringer i løn, pension og velfærdsydelse samt udsigt til valg i begyndelsen af 2015 og Syrizas mulige magtovertagelse, reagerede grækerne, både private husholdninger og virksomheder, ved endnu engang at holde på pengene. De hævdede deres penge fra bankerne af frygt for skat og haircut på bankindeståender for i stedet at gemme dem i udlandet eller omsætte dem til håndfast guld. Denne usikkerhed blev i første halvår af 2015 yderligere forstærket af konflikterne og de spektakulære forhandlinger mellem den nye Syriza-regering og landets kreditorer EU, ECB og IMF om en gældsreduktion og en ny 3. låne- og reformaftale.

Usikkerheden fik atter indflydelse på udviklingen af græsk industri i perioden juli 2014

til juli 2015, sådan som det fremgår af tabel 1. Stort set alle brancher kunne notere sig tilbagegang, mens kun ganske få kunne mønstre fremgang. Af de 10 største brancher var det kun fremstilling af el, gas, damp, af basisfarmaceutiske artikler, af kul (= brunkul) samt af basismetaller, der havde en fremgang på henholdsvis 13,8 %, 5,8 %, 1,9 % og 1,2 %. De resterende 6 brancher, nemlig fremstilling af ikke-metalliske mineraler, fødevarer, kemiske produkter, drikkevarer, vandforsyning samt koks og raffineret råolie, havde en tilbagegang på mellem 3,1 % og 16,4 %. De brancher, der havde den største tilbagegang, var fremstilling af motor-køretøjer (44 %), træ (30,4 %) og beklædning (26,8 %) samt reparation og installation af maskiner og udstyr (21,2 %). Derudover var der kun 4 brancher, der kunne præstere en vækst, nemlig fremstilling af computere og elektronisk udstyr (90,3 %) udvinding af råolie og naturgas (32,0 %), fremstilling af tobaksprodukter (13,7 %) og maskiner og udstyr (3,4 %).³

Det overordnede billede af udviklingen siden krisens gennemslag i 2009 frem til begyndelsen af 2016 er, at græsk økonomi er styrt-dykket med en svag stabilisering fra efteråret 2014 frem til udgangen af 2015. Trods forbedringer er den realøkonomiske krise langt fra overstået. Navnlig løsningen af statsgældskrisen, investeringskrisen, beskæftigelseskrisen og den sociale krise har lange udsigter. Det vil tage mindst en generation eller mere at genetablere en bæredygtig statsgæld, medmindre kreditorerne i 2016 accepterer en væsentlig gældsreduktion. Ellers vil græsk økonomi være i en konstant spændetrøje med kontinuerlige krav om besparelser. Under sådanne betingelser har det lange udsigter at forbedre beskæftigelsen og mindske arbejdsløsheden og ikke mindst at afskaffe den voldsomme fattigdom, der i 2015 omfattede ca. 40 % af befolkningen. Trods den økonomiske spændetrøje bliver det afgørende, hvordan den venstreorienterede Syriza-regering kan manøvrere i forhold til 3. memorandum, som EU har dikteret GR, og hvilket råderum og

motivation, der bliver til offentlige og private investeringer og jobskabelse og dermed for ny- og genetablering af velfærdsstatslige ordninger som værn mod fattigdommen.

PRIVATISERINGER OG ÆNDRINGER I EJENDOMSFORMER

Ser vi på nogle af de allerede gennemførte privatiseringer, så er salget af de 14 største regionale lufthavne en af de mest omdiskuterede, ikke mindst fordi Syriza principielt var imod privatisering af strategisk infrastruktur. Der er tale om en leasingaftale på 40 år, plus evt. 10 års forlængelse, indgået december 2015 med det tyske og delvist statsejede selskab Fraport i samarbejde med det græske selskab Slentel-Copelouzos til en engangsbetaling på €1,23 mia plus en årlig leasingafgift på € 22,9 mio til den græske stat. Aftalen indeholder krav om investeringer på ca. € 330 mio til modernisering af lufthavnene⁴ over de næste 4 år samt krav om investering på €1,4 mia over hele den 40 årige periode. Skal man se det positive i denne aftale, vil Fraport foretage investeringer i

græske lufthavne, som den græske stat pt. ikke selv har råd til. Omvendt kan man argumentere for, at den græske stat mister gode indtægter fra hovedparten af de ca. 26 mio. turister, som i 2015 benyttede græske lufthavne, samt at central og strategisk infrastruktur ikke bør være privat, men offentligt ejet. Disse indtægter overlades nu til det tyske konsortium og delvist til den tyske statskasse, hvilket undtagelsesvis fik den tyske finansminister Schäuble til at smile, da aftalen var i hus. Fraports opkøb af lufthavne i GR er indtil videre sidste skud på stammen i tyske opkøb af strategiske græske virksomheder på lige fod med deres tidligere opkøb af det offentlige græske telekommunikationsselskab OTE. Fraport, der opererer på det globale marked, har reelt fået monopoliggende status i Grækenland, da det også ejer dele af Athens lufthavn. En sådan status er antagelig problematisk selv i forhold til EU's egne regler, men det får næppe den danske konkurrencekommissær Margrethe Vestager til at se på sagen.

En anden sværvægt er privatisering af dele af Piræus' containerhavn, som forventes indgået

i begyndelsen af 2016 mellem den græske stat og det statsejede kinesiske selskab Cosco. Det har i forvejen en langtidskontrakt på leasing af containerhavnene II og III i Piræus, der kostede € 500 mio, og skal nu også drive containerhavn IV som distributionscenter for kinesisk eksport til Europa, Mellemøsten og Nordafrika. Den samlede omkostning bliver på ca. € 1,5 mia. Heraf har Cosco forpligtet sig til at bruge € 350 mio de næste fire år til modernisering af havnen inkl. terminaler og genetablering af reparationsskibsværfter for kinesiske og græske handelsskibe.

Et tredje og mindre kontroversielt eksempel er privatisering af luksushotelområdet Astir Palace i Vouliagmeni sydøst for Athen. Det er købt af tyrkiske og arabiske investorer for € 400 mio med mulighed for ny bebyggelse og dermed nye arbejdspladser. Et fjerde eksempel er salg af ejendomme i udlandet, fx en stor ejendom i New York, som den græske stat brugte til ambassade og almindelig udlejning med fortjeneste.

Af de max € 50 mia i provenu, som den græske stat iflg. 3. MoU kan vente at få ud af privatiseringerne, skal op til € 25 mia bruges til tilbagebetaling af den del af tredje lånepakke, der går til rekapitalisering af de private banker, dvs. at statslig ejendom på den måde overføres til private banker for at dække deres underskud. Ca. € 12,5 mia skal bruges til tilbagebetaling af gamle statslån, mens de resterende ca. € 12,5 mia, hvis de ellers bliver realiseret, skal bruges til investering i GR.⁵

Det næste store skridt bliver antagelig forsøg på at sælge GR's største offentlige virksomhed Public Power Corporation, DEI, (det græske DONG) med godt 22.000 ansatte. Selv om Syrizaregeringen er modstander heraf, har harmoniseringen af EU-elitens liberalistiske projekt til også at dække GR nærmest vist sig at være uundgåeligt.

Et område, som også har vakt stor bekymring i GR, er privatisering af offentlig ejendom og tvungent frasal, dvs. tvangsauktion, af private huse, små virksomheder og jordejendom, fordi ejerne ikke kan betale deres banklån tilbage. Det vil medføre en rumlig og socioøkonomisk omfordeling og centralisering af ejendom generelt. En række love

”

Privatiseringen vil ødelægge naturskønne områder, og eksproprieringen vil ramme mange små selvstændige bønder på landet og husstande i byerne.

gennemført af den tidligere konservative og socialdemokratiske regering samt nye love gennemført af Syriza-regeringen vil betyde, at statsligt og kommunalt ejede kystnære, attraktive naturområder og privat landbrugsjord vil blive solgt til private investorer som banker og hedgefonde. Det vil betyde et opgør med tidligere planlove, der lagde vægt på små ejendomme, og vil medføre øget kommercialisering af og spekulation i jordejendom. Privatiseringen vil ødelægge naturskønne områder og eksproprieringen vil ramme mange små selvstændige bønder på landet og husstande i byerne.

Græske og udenlandske investorer vil uden tvivl gerne opkøbe små ejendomme og omdanne dem til store parceller til brug for turismecentre og erhvervsområder. Handelsprisen på jordejendom og huse er faldet med 25-35 % under krisen, og det får investorer til spekulativt at opkøbe billig jordejendom for senere at sælge den med stor fortjeneste, når priserne igen stiger.⁶

En anden konsekvens af de EU-dikterede ejendomsreformer er, at mange små husstande med eget hus, små familievirksomheder og forretninger, der ikke kan betale deres såkaldte røde lån, nu kan blive eksproprieret og tvangsudsat. Det ville betyde, at flere hundrede tusinde husstande og små virksomheder henholdsvis vil blive hjemløse og lukket, og det ville forværre den sociale krise. EU's formål med lovgivningen har klart været at begrænse det store antal små virksomheder og forretninger til fordel for store – og dermed koncentration af kapital.

Det kan Syriza-regeringen ikke leve med og har derfor krævet, at huse og forretninger til en værdi op til € 325.000 vil blive helt eller delvist friholdt for mulig tvangsauktion. Ligeledes har regeringen bedt de græske banker om, at de ikke generelt sætter huse og små virksomheder på tvangs-

auktion, men i stedet kan sælge de forfaldne lån til investeringsbanker og hedgefonde. De kan så lade familierne blive boende og indføre husleje og vedligeholdelse af husene, indtil hus- og ejendomspriserne igen stiger. Men der er ingen tvivl om, at når efterspørgslen igen stiger, vil husene blive solgt med stor fortjeneste til de finanshuse, der købte dem billigt, og så må man håbe, at familierne har fået arbejde, så de kan købe deres hus eller lille virksomhed tilbage.

KORRUPTIONSSAGER OG SKATTEUNDDRAGELSE
Nye og gamle korruptionsskandaler er væltet ud af skabene det seneste år. Det gælder Daimler-Benz's bestikkelse ved salg af kampvogne til græsk forsvar og Siemens' bestikkelse ved digitalisering af det græske telenet. Endvidere er der tale om de statsejede bankers, Landbrugsbankens og Postbankens, finansielle manipulation, bestikkelse ved køb af amerikanske Apache kamphelikoptere og ulovlig finansiering af den amerikanske tænketank East-West.

De største sager i den græske offentlighed handler om returkommission til græske finansministre, andre ministre og deres embedsmænd og til formanden for den finansielle stabilitetsfond. Politiske ledere er også inddraget i skatteunddragelse, fx Karatzaferis, leder af det højreradikale og religiøse parti LAOS, og den tidligere leder af Pasok, Georgios Papandreous, hvis mor har gemt penge i udenlandske banker. De mest berømte skandaler ligger gemt på Lagarde-listen med godt to tusinde navne på prominente græske politikere, embedsmænd, velhavere og deres familier, der har gemt penge i storbanken HSBS. Senest har finansminister Norbert Walter-Borjans fra Nordrhein-Westfalen fremlagt en ny liste ("Borjans-listen") over grækere, der har gemt penge i schweiziske banker. En af de seneste skandalesager omhandler svindel i millionklassen med statsgaranterede lån til ca. 10.000 virksomheder, hvoraf mange slet ikke har betalt deres lån tilbage til staten.⁷

En spektakulær, moralsk og aktuel skandalesag, der har rystet den ellers hårdføre græske offentlighed, er sagen mod og afskedigelsen af generaldirektøren for græsk skattekontrol, Katerina

Savvaidou. Hun blev indsat af det konservative parti ND for bl.a. at holde kontrol med skatteunddragelse og står nu anklaget for at medvirke til skatteunddragelse for mindst € 78 mio. Hun var skatterådgiver for koalitionsregeringen bestående af ND og Pasok 2012-14. Da sagen kom frem, krævede regeringsleder Tsipras hende fyret, mens Eurogruppens finansministre var imod med den begrundelse, at den græske regering ikke måtte blande sig i det skattekontrollerende arbejde. Efter vedvarende pres på Eurogruppen krøb de til korset og accepterede afskedigelsen af Savvaidou, der var specialist i skatteregler og vidste, hvordan store græske og multinationale virksomheder legalt kunne undgå at betale skat i GR.⁸

Mange af de anklagede for korruption, bestikkelse, returkommission og skatteunddragelse er allerede blevet idømt lange fængselsstraffe og til at betale millioner af euro tilbage til staten. For at undgå dette har udenlandske firmaer som fx Siemens forsøgt at lukke retssager ved frivilligt at tilbagebetale mange millioner euro.⁹ Disse sager har Syriza-regeringen lovet at genåbne, så de ansvarlige kan blive retsforfulgt. På den måde håber den at modarbejde den korrupte kultur og sikre skatteindtægter. Med andre ord, Pandoras æske er blevet genåbnet, og nu er det op til Syriza-regeringen ikke blot at indsamle de € 82 mia, som husholdninger og virksomheder legalt skylder staten i skat, men også at inddrage det langt større beløb, som skattesnydere, korrupte personer og virksomheder igennem mange år har unddraget staten via bl.a. hemmelige pengeoverførelser til udlandet.

SAMMENFATNING

Realøkonomien er fortsat hårdt presset i GR med stagnerende BNP og dette til trods for svage bedringer i 2015 for udvalgte industrier og stigninger i beskæftigelsen. Trods rekapitalisering af banksektoren har den fortsat enorme problemer med inddragelse af forfaldne lån fra arbejdsløse familier og konkursramte virksomheder. De offentlige finanser er forbedret med primært budgetoverskud på 2,3 mia € i 2015, men det er udelukkende på grund af meget store nedskæringer i de offentlige

udgifter, indtægter fra privatiseringer, øgede skatter og afgifter samt bekæmpelse af skattesnyd. Den samlede statsgæld på 180 % af BNP er fortsat den højeste i EU, mens skattesnyd og korruption stadig er en stor udfordring for den græske stat.

Tom T. Kristensen, magister i kultursociologi. Ekstern lektor, Grækenlandsstudier. ToRS-Instituttet, KU

Noter:

1. Kilde: GSEE, *General Confederation of Greek Workers*, Athens 2015.
2. Kilde: ELSTAT, *Hellenic Statistical Authority*, Athens, december 2015.
3. Kilde: GSEVEE, *Hellenic Confederation of Professionals, Craftsmen and Merchants*, Athens, feb. 2015 og ESEE, *National Confederation of Hellenic Commerce*, Athens, nov. 2015.
4. Der er tale om følgende lufthavne: Thessaloniki, Kavala, Aktio, Chania, Korfu, Kefalonia, Kos, Mytilini, Mykonos, Rhodos, Samos, Santorini, Skiathos, Zakynthos. Se Tom T. Kristensen (2015): "Hovedpunkterne i den 3-årige reform- og låneaftale med ESM", *Arbejdspapir, Grækenlandsstudier, ToRS-Instituttet, KU*, september. Denne aftale er det se-

neste eksempel på, hvordan tyske virksomheder de sidste 20 år har opkøbt strategiske virksomheder og infrastruktur i Øst- og Sydøsteuropa, ligesom de gjorde under 1930'ernes imperialistiske ekspansion. Fx er Deutsche Telekom siden 2009 blevet den største aktieindehaver i det græske telekommunikationsselskab OTE, der har skiftet navn til Cosmote, i dag det største telecom-selskab i Sydøsteuropa.

5. EU-Commission (2015): "Greece. Memorandum of Understanding for a three-year ESM programme", Bruxelles, August.
6. F. Velegrakis, R. Andritsos & P. Poulios (2015): "Uneven development. Lessons from the ongoing Greek Tragedy", Athens og C. Hadjimichalis (2014): "Crisis and land dispossession in Greece as part of the global land fever", i *City* vol. 18, issue 4-5.
7. Generaldirektør for statens administration, Rakintzis, i interview med avisen *To Vima*, december, 2015.
8. Kilde: De græske aviser *Ekathimerini*, Athens, 23. oktober, 2015 og *To Vima*, Athens, 26. oktober, 2015.
9. Kilde: Div. artikler i *Ekathimerini*, Athen, efteråret 2015. Afdækning af mange ulovlige pengeoverførsler til schweiziske banker er sket, efter en ansat i HSBC har overdraget interne lister over penge-transaktioner til de græske myndigheder.

BYEN BREDER SIG -FORSVINDER LANDET?

Byen breder sig - forsvinder landet?

Tre artikler belyser problemstillingen i dette nummers tema, der naturligvis dybest set ikke er, om landet forsvinder, men om livet på landet gør det. To af artiklerne omhandler Danmark i tiden efter anden verdenskrig. 'Udkantsproblematikken' belyses med nøgterne tal. Den tredje artikel undersøger spørgsmålet i en historisk og global ramme.

Af Karen Helveg Petersen

Kernen i livet på landet er jo landbruget, og der har vi i Danmark set en dramatisk reduktion i antallet af brug, fra 208.000 i 1950 til 38.000 i 2013. Beskæftigelsen er endog faldet til nu kun en ottendedel af, hvad den var i 1950. Søren Kjeldsen-Kragh diskuterer konsekvenserne af afvandringen, der har ført til forringede private og offentlige tjenesteydelser til folk i landområderne, der ud over de få beskæftigede i landbruget groft sagt består af pendlere, pensionister, folk med fritidsboliger eller med løs tilknytning til arbejdsmarkedet. At så få mennesker danner opland, har også svækket de mindre byer, der i øvrigt fik et drag over nakken ved den sidste kommunalreform i 2007, hvor landet fik 173 færre kommuner.

Landbrugets andel af den samlede bruttoværditilvækst er faldet i alle regioner, relativt mindst i Nordjylland, hvor den også stadig er absolut højest. Industriens andel er faldet alle andre steder end i hovedstaden og på Sjælland, men er størst i Midtjylland. Krisen i 2007-08 har ikke ændret væsentligt på industriens tendens til fald, hvorimod – kan man tilføje til artiklen – landbrugets kriseproblemer ikke så meget har drejet

sig om værditilvæksten, men om dets finansielle vanskeligheder relateret til den høje låntagning. Man kan måske sige, at konsekvensen er en acceleration i sammenlægning eller samdrift af landbrugsejendomme.

Artiklen slutter med at se på muligheder for erhvervsudvikling i landzonerne, f.eks. gennem et mere differentieret landbrug med udvikling af sidebeskæftigelser og mere samarbejde mellem fritids- og heltidslandmænd. Om noget af dette er særlig realistisk i det nuværende politiske klima med en politik i retning af stadig mere intensive brug, er så en anden sag.

Bue Nielsen analyserer byudviklingen ud fra andre tendenser på arbejdsmarkedet, der fremmer væksten af de største byer. Væksten i antallet af højtuddannede er korreleret med en styrkelse af uddannelsesbyer, også mht. erhvervsmæssig udvikling. Specialiseringsgraden, en indikator for uddannelsesniveaue, er faldet med 6,5 % bare siden 2006 i småbyregionerne. Hovedstadsområdet og Østjylland har haft en fremgang i arbejdspladser på 2-4 % siden 2000, hvorimod især småbyregioner (inkl. tilhørende landområder) har mistet 15 % inden for samme årrække. Be-

folkningen i hele Danmark er vokset med 6 % siden 2000. Fordelt på pendlingsregioner er det igen hovedstaden og Østjylland, der vinder, mens øvrige Sjælland og Aalborg har en vis vækst, og småbyregionerne et fald på hele 9 %.

Byerne breder sig, men arealet er nu ikke vokset med mere end 500 km². Til gengæld er grænserne mellem by og land blevet mere flydende, og byerne består af mere diffuse dele. I praksis er by og land flydt sammen, når man ser funktionelt på det.

Et aspekt af udviklingen er trafikken. Byudvikling fører til mindre trafik, hvis pendlingen reduceres. Parcelhuskvarterer er associeret med øget pendling i form af privatbilisme, mens tæt bebyggelse reducerer den. Det er blevet gængs at pendle endog langt, men bykoncentrationer skaber mindre trafik, hvis de støttes af offentlig befordring, cykling og passende gåafstande. Kun planlægning kan dirigere udviklingen i en ønsket retning. Tidligere planlægningsforsøg omkring København har dog ikke været særlig succesrige, f.eks. er fingerplanen blevet smadret, før den blev realiseret.

Men hvorfor er det i grunden således, hvad er drivkraften bag? *Karen Helveg Petersen* prøver at finde et svar i perspektivet af den historisk-kapitalistiske udvikling. Ejendomsforholdene må med. Ikke bare et overskud af fødevarer ud over de umiddelbare producenters behov, men også en måde at kapitalisere overskuddet på til jordpriser var en forudsætning for industriudviklingen. Det kræver privat ejendomsret til jorden, der har to hovedelementer: veldefinerede parceller (matrikler) og formelle juridiske titler (skøder). Mht. jordfordeling og arealanvendelse var det feudalherrerne i Europa, der sad med de stærkeste kort og dermed kunne bestemme, hvilke bønder skulle have adgang til jorden som forpagtere (den engelske udvikling). I Danmark blev selvejet skabt over en lang periode efter 1700-tallets reformer. I 1800-tallet blev større brug bibeholdt, fordi bondestanden ikke havde tilbøjelighed til opsplætning ved arv, og køb af jord var så godt som umulig for landarbejdere indtil omkring 1900, hvor statshus-

mandslove blev vedtaget. Allerede inden da havde ejendomsreformerne og produktivitetsudviklingen skabt et overskud af arbejdskraft, der blev henvist til byernes industrier. Historien er forskellig i de europæiske lande, men har formentlig været mindst smertefuld i Danmark. Det er karakteristisk for Danmark, at sammenlægning af brug først tog fart efter anden verdenskrig.

Afrika syd for Sahara har en markant anden udvikling. Før kolonitiden blev den dyrkbare jord tildelt/omfordelt ved generationsskifte af høvdinge, der regerede via traditionelle retssystemer, som mange steder var meget udviklede, omend ikke nedskrevne. Kolonimagterne smadrede systemerne og tog den attraktive jord til enten byudvikling eller udlægning til eksportafgrøder. De nye bosættere fik jord i privatejendom, mestendels så godt som uden betaling. Efter kolonitiden ser man blandede jordrettigheder, fra privateje til ureguleret dobbeltejerskab med enten staten eller en større privat jorddrot som ejer og med mange brugsformer uden formaliserede rettigheder for dem, der faktisk dyrker eller bebor jorden. Mht. byudviklingen var den i første omgang dikteret af kolonialisternes behov for arbejdskraft, men de, der blev lokket til, blev ofte henvist til at bo i byernes udkant, hvor de ingen rettigheder havde, ja, faktisk var det kun meningen, de skulle bo der midlertidigt. Dette har lagt grunden til de store slumområder, som kendes fra Kenya i dag, for ikke at tale om Sydafrikas specielle historie.

Den dag i dag er stadig op til to tredjedele af Subsaharas befolkning bosiddende på landet og beskæftiget i små subsistensbrug, som oven i købet bliver underopdelt. Den voksende befolkning, hvis eksistens på landet er præget af fattigdom, flokkes så til byerne. Umiddelbart efter uafhængigheden voksede byerne med efterspørgslen efter arbejdskraft, og det hed sig, at indtægtsmulighederne og livet alt i alt var bedre dér. Med væksten i slums, manglen på beskæftigelse ud over i den uformelle sektor, dårlige sanitære forhold, kriminalitet, trafik- og andre trængselsproblemer er fordelene efterhånden blevet en desperat myte, der ikke holder for andre end middelklassen og

de superrige. Der er dog bevægelser i gang for at slumopgradere og få styr på trafikken samt i øvrigt også at regulere ejerskabet til jorden og forbedre forholdene på landet, bl.a. ved elektrificering. Men uden en egentlig landbrugspolitik, der satser på udvikling af agroindustrien og en styrkelse af rettigheder, er der ikke megen udsigt til andet end fortsættelse af de kaotiske tilstande i by og på land. Som det er nu, er der ikke direkte nedgang i landbefolkningen, men bybefolkningen vokser hurtigere – som i øvrigt overalt på jorden.

Flugten fra landet – en naturlig udvikling eller et problem?

Artiklen dokumenterer udviklingen på landet vs. byerne i Danmark samt, i den sammenhæng, landbrugets faldende betydning både mht. antal brug og bidrag til bruttoværditilvæksten. De færre landbrug og den reducerede beskæftigelse i landbruget har svækket de mindre byers økonomiske grundlag og skaber regionale problemer. En ændring i udviklingen kræver satsning på mere industri eller anden virksomhed i andre end de store vækstområder og en anden satsning inden for landbruget, bl.a. på mere samarbejde mellem deltidslandmænd og konventionelt landbrug om udvikling af nye produktioner.

Af Søren Kjeldsen-Kragh

For at et land kan hænge sammen og beskrives som velfungerende, må der være et fællesskab, som er baseret på en fælles identitet og en solidaritet mellem landets indbyggere.

Det betyder, at man i befolkningen gerne ser, at alle får glæde af den økonomiske fremgang, som finder sted. Man betragter det som et problem, hvis enkelte befolkningsgrupper eller visse regioner i landet har problemer med at få del i fremgangen.

På den anden side lever vi i en markedsøkonomi, hvor de ændringer, der kontinuerligt finder sted, kræver en tilpasning. At holde fast i forholdene, som de er her og nu, kan hæmme dynamikken i samfundet.

Når der sker ændringer i de regionale balancer i et land som Danmark, herunder ændringer i relationerne mellem land og by, er det naturligt at spørge, om man skal lade afvandringen gå sin gang, eller man skal forsøge at modificere den gennem indgreb af forskellig art.

På den ene side har vi nogle politiske mål, og på den anden side har vi et økonomisk system, som giver nogle fordele, men ikke nødvendigvis et samlet resultat, som befolkningen finder ønskværdigt. Skal man gribe ind, og i givet fald hvordan? Man

kommer ikke uden om dette politiske valg. Ikke at foretage sig noget er også et valg.

Regionale problemer findes i alle lande. Set i et internationalt perspektiv må de danske problemer betragtes som små. Danmark er geografisk set et lille land med små afstande til forskel fra vore nabolande Norge og Sverige. Forholdene imellem land og by indebærer et regionalt aspekt på samme måde som forholdet mellem forskellige landsdele, hvor vægten imellem by og land varierer alt efter urbaniseringsgraden. Land og by er ikke to adskilte verdener.

I det følgende søges tre spørgsmål belyst. Hvordan har udviklingen været? Hvordan skal man vurdere den? Hvad kan der gøres for at skabe bedre balancer?

1. *Hvordan har udviklingen været?*

BEFOLKNINGSUDVIKLINGEN I BYERNE OG PÅ LANDET

I tabel 1 nedenfor vises befolkningsudviklingen i Danmark i de sidste 70 år fra 1945 til i dag. Tabellen viser den procentvise fordeling af befolkningen på 4 kategorier, hovedstadsområdet, byer med over 100.000 indbyggere, øvrige byer og landdistrikterne.

Tallene viser en ganske kraftig afvandring fra land til by. Tallene viser også, at udviklingen har været ujævn i perioden. Fra 1945 til 1970 falder befolkningen i landdistrikterne fra 35% til 20%. De, der flytter fra landet, flytter dog især til byerne uden for hovedstadsområdet, som kun er vokset meget begrænset.

Fra 1970 til 2000 er hovedstadens andel af befolkningen svagt faldende. I 1999 sker der en omlægning af statistikken, se fodnote i tabel 1.

Fra 1970 til 2000 stiger befolkningsandelen i øvrige byområder ganske markant med 7 procentpoint, når der ses bort fra omlægningen af statistikken, og der sker et næsten tilsvarende fald på 5 procentpoint i landdistrikterne.

I 1990'erne er befolkningsfordelingen helt stabil. Fra 2000 og frem til i dag sker der det, at befolkningsandelen stiger i hovedstadsområdet og i byer over 100.000 indbyggere. Andelen af befolkningen i de øvrige byområder er konstant. Der starter nu igen et fald i befolkningstallet i landdistrikterne

LANDBRUGETS BETYDNING ER FALDET DRASTISK
Det er klart, at der eksisterer en sammenhæng mellem ændringerne i befolkningstal og erhvervsudviklingen.

Det er også klart, at i landdistrikterne er landbruget et helt afgørende erhverv. Siden 1950'erne har der været en kraftig afvandring fra landbruget, samtidig med at der har været store problemer med at opnå en indtjening svarende til det, der kan opnås i andre erhverv.

I 1950 var der 208.000 bedrifter. I dag er tallet reduceret til 38.000, hvoraf kun 10.000 er heltidsbrug, forstået som brug, der har en eller flere fuldtidsbeskæftigede. I 1950 var der 400.000 fuldtidsbeskæftigede i landbruget. I dag er det reduceret til en ottendedel, dvs. 52.000, hvoraf 22.000 er heltidsbeskæftigede medhjælpere, 10 procent af tallet i 1950. I 1950 udgjorde landbrugets beskæftigelse, ejere og medhjælpere, 25 procent af landets samlede beskæftigelse. I dag er denne andel faldet til ca. 2 procent.

Afvandringen fra landbruget og den lavere indtjening relativt set i forhold til byerhvervene har betydet, at den økonomiske aktivitet i landdistrik-

terne og de mindre bysamfund har haft en svagere udvikling end i større bysamfund.

LANDDISTRIKTERNES PROBLEMER ER AKTUALISERET
Selvom afvandringen fra landdistrikterne er foregået i hele efterkrigstiden, er det, som om problemet er dukket op med særlig styrke i dag. Det er der en god grund til. Det hænger sammen med, at faldet i befolkningen i landdistrikterne fra 800.000 i 2000 til 700.000 i 2015 sker på et tidspunkt, hvor befolkningsunderlaget i forvejen er lavt. I den forudgående periode fra 1985 til 2000 var befolkningen derimod konstant på 800.000. Jo lavere befolkningsstallet er, jo stærkere er konsekvenserne af yderligere tilbagegang.

Det hænger naturligvis sammen med, at et faldende befolkningsgrundlag gør det vanskeligere at opretholde såvel det private som det offentlige serviceniveau. Forretninger, der leverer varer og tjenester, lukker eller flytter til større byer. Offentlige ydelser som skolegang og videregående uddannelser samles i større enheder, som gøre afstandene større for borgerne. Det afvejes til en vis grad af, at der er flere i dag end tidligere, som har bil. Det hjælper dog ikke de svagere grupper, som ikke har bil. De er ringere stillet, fordi de er afhængige af offentlig transport, som det kan være svært at opretholde, fordi det faldende befolkningsgrundlag gør disse ydelser relativt dyrere.

Et faldende befolkningstal sætter derfor en nedadgående spiral i gang. Fald i befolkningen gør dagligdagen sværere. Man skal flytte sig længere for at købe ind, for at få børnene i skole, for at få fat i de offentlige myndigheder. Det fremmer fraflytningen, som så igen gør det vanskeligere for dem, der bliver tilbage i landdistrikterne.

Befolknings- og erhvervsudvikling betinger altså hinanden gensidigt.

LANDDISTRIKTERNES PROBLEM HAR UDVIKLET SIG TIL REGIONALE PROBLEMER

I de 45 år mellem 1945 og 1990 falder landdistrikternes befolkningsandel med 20 procentpoints. Disse mennesker er flyttet til byerne uden for hovedstaden. Det betyder, at provinsbyerne uden for

Tabel 1: Befolkningen fordelt på by og land 1945-2015 i procent

Område	1945	1970	1990	2000	2015
Hovedstadsområdet	27	28	26	20(1)	22
Byer over 100.000 indbyggere	3	9	9	9	10
Øvrige byområder (2)	35	43	50	56(1)	56
Landdistrikter	35	20	15	15	12

Kilde: Beregnet på basis af tal fra Danmarks Statistik.

(1) I 1999 sker der en omlægning af statistikken, så 300.000 indbyggere, svarende til 6 % af befolkningen, bliver skilt ud fra hovedstadsområdet og lagt til øvrige byområder.

(2) Øvrige byområder omfatter alle koncentrationer fra 200 til 99.999 indbyggere. Landdistrikter er områder med mindre end 200 indbyggere og spredt bebyggelse.

Tabel 2: Antal brug og fuldtidsbeskæftigede

Brug	1950	2013
Antal brug	208.000	38.000
Fuldtidsbeskæftigede	400.000	52.000
Heraf ejer og familie	185.000	30.000
Heraf medhjælp uden for familien	215.000	22.000

Kilde: Beregnet på basis af tal fra Danmarks Statistik.

Tabel 3: De enkelte regioners andel af Danmarks totale bruttoværditilvækst i 1993 og 2014 i procent

Region	Al aktivitet		Industri	
	1993	2014	1993	2014
Hovedstaden	35,8	40,2	24,4	34,8
Sjælland	11,4	10,2	9,8	10,2
Syddanmark	21,7	19,6	27,4	21,4
Midtjylland	21,3	20,9	26,5	24,3
Nordjylland	9,9	9,1	11,9	9,3
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0

Kilde: Beregnet på basis af tal fra Danmarks Statistik.

Note: Bruttotilvæksten er lig med bruttofaktorindkomsten eksklusiv moms, afgifter og subsidier. Bruttotilvæksten er opgjort i løbende priser.

Tabel 4: Landbrugets og industriens andel af den samlede bruttoværditilvækst (1) i forskellige regioner i Danmark i 1993 og 2014 i procent

Region	Landbruget (2)		-----Industri-----		
	1993	2014	1993	2007	2014
Hele landet	3,1	1,6	16,4	15,0	13,5
Hovedstaden	0,3	0,2	11,3	11,2	12,0
Sjælland	4,1	2,5	14,4	13,9	13,9
Syddanmark	4,4	2,5	20,9	18,3	15,1
Midtjylland	4,6	2,1	20,5	18,4	16,2
Nordjylland	6,3	4,1	20,0	17,0	14,2

Kilde: Beregnet på basis af tal fra Danmarks Statistik.

Noter: 1) Bruttotilvæksten er i løbende priser. 2) Tallene for landbruget inkluderer tal for skovbrug og fiskeri.

hovedstadsområdet har oplevet en opblomstring, hvilket i høj grad hænger sammen med den industrialisering, som tog fart specielt fra slutningen af 1950'erne. Det er klart, at landdistrikterne fik glæde af den øgede aktivitet, der foregik i de byområder, som hørte til deres region.

Det nye, der er sket siden 2000, er, at byer med under 100.000 ikke netto har tiltrukket den befolkning, som er flyttet fra landdistrikterne. I dag er det hovedstadsområdet og byer med over 100.000 indbyggere, som tiltrækker folk. De landdistrikter, som fortsat har tilbagegang, bliver nu ramt af, at de byer, som ligger dem nærmest, ikke længere tiltrækker folk som tidligere.

I løbet af de sidste 20 år er andelen af bruttotilvækst inden for alle brancher steget med ca. 4 procentpoint i Københavnsområdet. Alle andre regioners andel er faldet.

Ser man udelukkende på fordelingen af industriproduktionen, er udviklingen endnu mere markant. Hovedstadens andel af den samlede danske industriproduktion er steget med hele 10 procentpoint. Syddanmark består af Syddjylland og Fyn, og området har oplevet et fald på 6 procentpoint. Specielt på Fyn har udviklingen i industriproduktionen været uheldig. Værdien af industriproduktionen har været uændret fra 1993 til 2014, hvilket betyder at Fyns andel af industriproduktionen er faldet med 40 procent. Også Syd- og Nordjyllands andel af landets industriproduktion er faldet mærkbart. Mindst har faldet i andelen af landets industriproduktion været i Midtjylland.

Den økonomiske krise i 2008 har især ramt industriproduktionen. Det gælder Fyn og Jylland. Derimod er hovedstadens andel af industriproduktionen fortsat med at stige. Det hænger i stor udstrækning sammen med, at hovedstaden producerer højværdiprodukter, som ikke i samme udstrækning er ramt af konkurrence fra lavtlønslande som andre dele af landet.

At den økonomiske aktivitet såvel i omfang som i produktionsmæssig sammensætning varierer fra region til region, får også betydning for indkomstdannelsen i regionerne.

Hvis landsgennemsnittet for de disponible indkomster blev sat til 100 i 1994, ville den gennemsnitlige indkomst være 114 i Nordsjælland og 95 i Nordjylland, de to yderpunkter. Denne ulighed er siden øget, således at tallet er steget til 123 for Nordsjælland og faldet til 92 i Nordjylland.

Ved vurderingen af disse tal skal der tages hensyn til, at omkostningsniveauet ikke er ens overalt i landet. Det er typisk lavere uden for København. Det gælder i særlig grad boligudgifterne.

En øget indkomstfordeling er ikke nogen løsning med hensyn til at skabe øget aktivitet i regioner med lavere vækst, endside øget vækst i landdistrikterne. Løsningen er at få etableret øget økonomisk aktivitet i de områder, der sakker bagud.

2. Hvordan skal man vurdere udviklingen?

Der er som vist ovenfor sket en kraftig afvandring fra landdistrikterne siden slutningen af anden verdenskrig, så den er ikke af nyere dato. Problemerne synes alligevel at tage til i styrke. Det hænger sammen med, at desto lavere befolkningstallet er i landdistrikterne, jo større problemer opstår der, når der sker yderligere reduktion i befolkningsgrundlaget.

Det er klart, at afvandringen fra landdistrikterne hænger sammen med den kraftige afvandring fra landbruget. Skal man beklage denne udvikling, eller skulle man have standset den, hvis det kunne lade sig gøre?

Afvandringen fra landbruget er ganske naturlig. Den har først fundet sted i Nordamerika og Europa, men den har bredt sig til andre verdensdele. Den imponerende stigning i landbrugets produktivitet har betydet et fald i landbrugets realpriser, dvs. priser renset for den generelle inflation. Landbrugets priser er gennem tiderne steget med meget mindre end priserne på industriprodukter og tjenesteydelser. Det har betydet, at indtjeningen i landbruget har haltet efter indtjeningen i byerhvervene. Hvis der ikke var sket en kraftig afvandring, ville indkomstproblemerne have været endnu større. Den arbejdskraft, som har forladt landbruget, har muliggjort udviklingen af industrien og serviceerhvervene i byerne.

Afvandringen har sin baggrund i en tilpasningsproces, som er helt naturlig. I en markedsøkonomi kan man ikke kæmpe imod den, og det ville også være uklogt at gøre det. Dermed ikke være sagt, at den konkrete måde, hvorpå tilpasningen er foregået, nødvendigvis har været den bedste.

Ud fra ønsket om at sikre bosætningen i landdistrikterne er deltids- og fritidsbrug vigtige. Antallet af selvstændige landmænd og eksistensen af en engageret medarbejderstab i landbruget er vigtig for erhvervets og landdistrikternes udvikling. Landbruget har satset på stordrift, og det har satset på at løse indkomstproblemet ved at udvikle produktionsvolumen på den enkelte bedrift. Spørgsmålet om at skabe merværdi gennem et mere differentieret vareudbud, hvor man forsøger at tilpasse kvaliteten til det, de forskellige købedygtige grupper ønsker, har ikke haft første prioritet. Man har øget intensiteten i landbrugsproduktionen til skade for miljøet, naturen og dyrenes velfærd.

Mindre satsning på større landbrug og mindre satsning på en stadig mere intensiv drift er et alternativ, som kunne have bidraget til større bosætning og flere alternative aktiviteter i landdistrikterne. Regeringen har fremsat forslag, som vil gøre det muligt for brugene at udvide deres produktion. Det er en videreførelse af den hidtidige strategi, som bygger på en stadig mere intensiv produktion og større produktionsvolumen.

Men en sådan strategi vil ikke have positive virkninger for landdistrikterne eller de regioner, hvor landbrugene ligger.

Tallene viser, at for hele landet udgjorde landbrugets og industriens andel i 2014 henholdsvis 1,6 procent og 13,5 procent af den samlede bruttoværditilvækst. Allerede for 20 år siden udgjorde landbrugets andel af samfundsøkonomien kun 3,1 procent, i dag det halve.

I alle regioner er landbrugets betydning faldet. I dag udgør landbrugets andel af den økonomiske aktivitet på Sjælland, i Syddanmark og Midtjylland 2,5 procent eller mindre. Det er i Nordjylland landbruget relativt set fylder mest, men dog kun 4,1 procent af den samlede økonomiske aktivitet.

Det kan derfor konstateres, at landbrugets betydning er ganske lille, selv i Nordjylland. En stigning i landbrugsproduktionen vil heller ikke betyde noget nævneværdigt med hensyn til at sikre bosætningen og beskæftigelsen i landdistrikterne, hverken direkte eller indirekte. Og den vil ikke sikre en mere ligelig økonomisk udvikling i de forskellige regioner.

Til gengæld er der langt mere perspektiv i at se på, hvad man kan gøre med hensyn til at fremme industriproduktionen ude i landet.

Tabel 4 viser, at også industriens andel af den samlede aktivitet er faldet de sidste 20 år. Der har været et fald i industriens andel for 1993 og frem til krisen i 2008. Det bemærkelsesværdige er, at industriens andel er faldet lige så meget fra 2007 til 2014 som fra 1993 til 2007. I Jylland og på Fyn har industrien haft den svageste udvikling. Det gælder ikke mindst i perioden 2007-2014. Generelt set har den økonomiske krise været en industriel krise, der i Danmark særlig har ramt Fyn og Jylland.

Der er en tendens til, at industriproduktionen koncentrerer sig omkring de store byer. Det gælder ikke mindst den avancerede industri, som opnår store fordele ved at være i kontakt med universitets- og forskningsmiljøer.

Danmark er så lille geografisk set, at det ikke burde være noget problem at have en stor industriproduktion uden for hovedstadsområdet. Det kunne måske være et problem at få den nødvendige arbejdskraft. Med andre ord, mobiliteten på arbejdsmarkedet kan være begrænset.

Disse konstateringer fører frem til, at en genopretning af forholdene regionalt set må bygge på, at de regioner, der har klaret sig dårligst, må se på de muligheder, der ligger i at få øget industriproduktionen.

Industrien har et helt andet potentiale med hensyn til at skabe økonomisk udvikling og beskæftigelse end landbruget. Industrien er naturligt lokaliseret i byerne. En øget industriaktivitet i en by vil også have betydning for landdistrikterne omkring byen. Hele området bliver mere attraktivt, fordi der er flere aktiviteter, flere afledede kul-

turtilbud og større attraktion ved at bo på landet i nærheden af en by med et veludviklet og dynamisk erhvervsliv.

I ældre tid var det landbrugets produktion, der skabte den økonomiske basis for provinsbyerne. I dag er det aktiviteterne i byerne, der er baggrund for, hvor attraktivt det er at bo på landet i det pågældende område.

3. Sikring af landdistrikterne og den regionale balance

Landdistrikterne har det svært, og den regionale udvikling tenderer i retning af at blive mere skæv. Denne udvikling skaber problemer, men hvad skal man gøre?

Man bør forbedre de forhold, som gør det attraktivt at bosætte sig i landdistrikterne. Hertil knytter sig som noget helt centralt, at der er beskæftigelsesmuligheder i de nærliggende byer. Derfor er det erhvervslivet i disse byer, der skal styrkes.

Den finansielle og økonomiske krise fra 2008 har i særlig grad ramt industrien uden for hovedstadsområdet. Generelt set bør der gøres en indsats for at forbedre mulighederne for små og mel-

lemstore virksomheder. Der bør gøres meget for at stimulere interessen for selvstændig erhvervsvirksomhed. Nye produkter, nye produktionsprocesser og innovation giver stort afkast økonomisk og socialt, når det lykkes. Gode transportmuligheder og et fleksibelt og velfungerende arbejdsmarked skulle kunne sikre, at industrien udvikler sig uden for hovedstadsområdet.

En industriel udvikling i regionerne vil sikre befolkningsunderlaget. Det vil ikke nødvendigvis sikre befolkningsgrundlaget i alle landdistrikterne, men i de områder, hvor byerne blomstrer, vil det også falde tilbage på landdistrikterne, som bliver mere attraktive at bo i.

Det er helt naturligt også at tænke på, om der er nye erhvervsmuligheder i landdistrikterne. Hvis al energi inden for landbruget fortsat anvendes på at gøre brugene større og at dyrke mere intensivt, er der ingen udsigter til, at befolknings tilbagegangen vil blive afløst af fremgang. Tværtimod vil det skade udviklingen. Bevaring af natur og miljø er afgørende for landdistrikterne. Det er disse forhold, der er med til at gøre landdistrikterne attraktive og interessante.

Selvejet har hidtil været et vigtigt kendetegn for dansk landbrug. Meget vil gå tabt, hvis det forsvinder. Ud over at have nogle driftsøkonomiske fordele i det traditionelle landbrug har selvstændighedskulturen også bidraget til at vække interessen for nye produktioner. Nye initiativer kunne fremmes gennem en genskabelse af andelsideen. Et samarbejde imellem de stadig færre heltidslandmænd og de stadig flere deltids- og fritidslandmænd burde kunne åbne op for nye initiativer.

Man skal ikke lægge hindringer i vejen for mindre produktioner af industri- og håndværksprodukter i landdistrikterne. Man bør stimulere de traditionelle landmænds interesse i at supplere traditionel produktion med sideaktiviteter. Det er noget, der allerede foregår i dag. Som eksempler kan nævnes maskinstationer, landturisme, pelsdyr, håndværk, forarbejdning af landbrugsprodukter, salg af vedvarende energi, gårdbutikker, rideskoler mv.

Ud af landets 38.000 bedrifter er der 13.000, der har sådanne sidebeskæftigelser. Dette er ikke tilstrækkeligt til at skabe stor fremgang i beskæftigelse og bosætning, men det kan i høj grad bidrage til, at tilbagegangen ikke fortsætter. Selve det forhold, at der er aktiviteter i landdistrikterne, som har en bredere interesse også for bybefolkningen er ganske afgørende for landdistrikternes fremtid.

Titlen på denne artikel er: Flugten fra landet – en naturlig udvikling eller et problem? Svaret er, at der er tale om en naturlig udvikling, som er knyttet til udviklingen i landbruget. En tilpasning til en ny situation er nødvendig. Problemet er, at landbruget ikke er blevet tilpasset på en ønskværdig måde. Man har valgt at satse på et mere intensivt landbrug med en større produktion af traditionelle landbrugsprodukter. Det er en udvikling, som vil gøre ondt værre, fordi det bliver mindre attraktivt at bo i landdistrikterne.

Flugten fra landet har imidlertid udviklet sig til et større problem. Der er sket en større skævhed i den regionale udvikling, som hænger sammen med den afindustrialisering, der er sket ikke mindst med krisen, der startede i 2008. Der har også været en udflytning af produktion og arbejdspladser til

lavtlønsområder i udlandet. Alt dette rammer de byer, som er centre i de landdistrikter, hvis overlevelse i stigende grad afhænger af byernes trivsel.

Øget aktivitet i byerne uden for hovedstaden, ikke mindst i de regionale centre, vil skabe regional balance og gavne landet til glæde for alle.

Til enhver tid er der en tendens til at tro, at den hidtidige udvikling vil fortsætte, men der sker ofte brud i udviklingen. Meget tyder på, at vi i dag står over for en ny industrialiseringsepoke med automatisering, digitalisering, anvendelse af robotter og 3D-teknologi. Et af kodeordene er at indbygge intelligens i produkterne og i produktionsprocesserne. Den tidligere udflytning af arbejdspladser til lavtlønslande har ikke været en udelst succes. Det ser ud til, at flere og flere virksomheder hjemtager noget af deres produktion. Alt dette kan meget vel skabe store nye muligheder for industrien uden for hovedstadsområdet. Det kræver, at man skaber rammerne for, at en sådan udvikling kan udfolde sig.

Søren Kjeldsen-Kragh er professor emeritus ved Københavns Universitet i samfundsøkonomi. Han har en omfattende produktion af artikler og bøger specielt inden for områderne international økonomi, europæisk integration, udviklingsøkonomi, landbrugsøkonomi og landbrugspolitik. Derudover har han været gæsteprofessor ved universiteter i Europa, USA og Kina.

Byudviklingen i Danmark. National koncentration og lokal spredning – en klimatisk udfordring

Den geografiske udvikling i Danmark er kendetegnet af to hovedtendenser: dels en geografisk koncentration af befolkning og erhvervsliv, dels en vækst i det bebyggede areal, især omkring de store byer. Artiklen beskriver denne udvikling og vurderer afslutningsvist udviklingens betydning for mulighederne for at begrænse trafikken og dermed udledningen af drivhusgasser.

Af Bue Nielsen

I de sidste 20-25 år har dansk økonomi og erhvervsliv gennemløbet en stor omstilling. Nye teknologier er blevet indført i produktionen. IT, energi-, bio- og robotteknologi er udbredt. Forskning og dermed akademisk arbejdskraft er blevet central i mange virksomheder, også virksomheder, hvor faglært og ufaglært arbejdskraft tidligere var næsten enerådende. Til gengæld er funktioner og opgaver, som kræver megen, men ufaglært arbejdskraft, blevet outsourcet til lavtlønslande i Østeuropa og Østasien. Også i serviceerhvervene, ikke mindst i de tjenester, som sælges til erhvervslivet, spiller lønmodtagere med studentereksamen og efterfølgende videregående uddannelse en væsentlig større rolle end førhen, mens traditionelle HK-opgaver er reduceret eller forsvundet.

Alt dette har forskubbet jobsammensætningen på det danske arbejdsmarked i retning af højere kvalificeret arbejdskraft med længerevarende uddannelse. I de 25 år fra 1988 til 2013 blev andelen af beskæftigede, som alene har gået i grundskolen, halveret fra 43 pct. til 21 pct. I samme periode fordobledes andelen med en videregående uddannelse fra 16 pct. til 33 pct. af de beskæftigede.¹ Arbejdskraft med akademisk uddannelse er blevet

central for Danmarks rolle i den internationale jobarbejdsdeling. Populært kan det udtrykkes ved, at 'vidensamfundet' har taget over efter 'industri-samfundet'.

GEOGRAFISK KONCENTRATION AF ERHVERV OG BEFOLKNING

Omstillingen på arbejdsmarkedet har sat sine tydelige spor i landets erhvervs- og befolkningsgeografi. Erhvervslivets behov for akademisk og anden videreuddannet arbejdskraft indebærer naturligt nok, at det er en fordel for virksomhederne at være lokaliseret i de byer, hvor denne arbejdskraft uddannes, dvs. i eller nær de store uddannelsesbyer som København og Århus og i et vist omfang også Aalborg og Odense, mens andre dele af landet ikke er så attraktive.

Den geografiske forandring i antallet af arbejdspladser fra 2000 til 2014 er vist i tabel 1. Her er desuden vist tal for 2008, det år, hvor antallet af arbejdspladser kulminerede, inden den økonomiske krise for alvor satte ind. Krisen indebar et betydeligt tab af arbejdspladser, og på trods af en vis genopretning var antallet af arbejdspladser i 2014 stadig ca. 160.000 lavere end i 2008 og endda en

smule lavere end i år 2000. Ændringerne har dog ikke været ligelig fordelt geografisk. Hovedstadsområdet og Østjylland, altså områderne omkring landets to største byer, har haft en beskedent fremgang på 2 - 4 pct. siden år 2000, og antallet af arbejdspladser i hovedstadsområdet var i 2014 næsten oppe på rekorden fra 2008. Omvendt har småbyregionerne (ofte kaldet udkantsområderne) oplevet en tilbagegang på samlet 15 pct. siden år 2000, og også i resten af landet er antallet af arbejdspladser med et fald på 4 - 7 pct. siden år 2000 gået mærkbart tilbage.

Hverken småbyregionerne eller de mellemstore byregioner rummer den mangfoldighed i udbuddet af arbejdskraft med videregående uddannelse, som gør dem interessante for kapitalen inden for væksterhvervene. Tværtimod taber disse byregioner terræn i forhold til de større byer. Selv om der de sidste 10 år overalt i landet har været en stigning i antal personer med en lang videregående uddannelse, er stigningen markant mindre i de små og mellemstore byregioner end ellers i landet, se tabel 2. Andelen af færdiguddannede, som har en lang videregående uddannelse, er i småbyregionerne i dag under en tredjedel af landsgennemsnit-

tet, og også i de mellemstore byregioner er andelen under det halve af landsgennemsnittet og fortsat faldende. Kvalifikationsforskellene mellem landsdelene uddybes.

Vidensamfundet med den akademiske arbejdskraft som central produktionsfaktor har tydeligvis en mere centraliseret geografi end det industrisamfund, som var baseret på faglært og ufaglært arbejdskraft. Dette er kernen i den ofte diskuterende udkantsproblematik og årsagen til, at det er så svært at gøre noget fundamentalt ved udkantsproblemerne.

Omfordelingen af arbejdspladserne i Danmark følges af en tilsvarende omfordeling af befolkningen. Der har været en moderat befolknings-tilvækst i Danmark fra 2000 til 2015 på 330.000 personer, svarende til 6 pct. af befolkningen i år 2000, se tabel 3. Væksten har dog ikke været ligelig fordelt. Hovedstadsområdet og Østjylland har haft en vækst på 10 pct., mens småbyregionerne omvendt har haft en tilbagegang på næsten 10 pct. Heller ikke de mellemstore byregioner har som helhed haft befolknings-tilvækst, mens Odense- og Aalborg-regionerne samt Sjælland uden for hovedstadsområdet har haft en tilvækst, der nogenlunde

Tabel 1. Antallet af arbejdspladser i pendlingsregioner 2000 - 2014. Tal i 1000.

	Vækst			
	2000	2008	2014	2000-2014
Hovedstadsområdet	981	1041	1022	4%
Øvrige Sjælland	182	192	174	- 4%
Østjylland	578	623	590	2%
Odense og Aalborg regioner	373	387	357	- 4%
Mellemstore byregioner	397	406	369	- 7%
Småbyregioner	176	173	150	- 15%
Hele landet	2687	2823	2663	- 1%

Kilde: Statistikbanken, Øresundsstatistik, jobindsats.dk samt egne beregninger.

Note: Mellemstore byregioner er områder, hvis største by har mellem 20.000 og 100.000 indbyggere. Småbyregioner har ingen by på mere end 20.000 indbyggere.

Tallene er opgjort for pendlingsregioner, dvs. områder, hvor de allerfleste har både bopæl og arbejdsplads i samme område, typisk bestående af en hovedby med arbejdspladser og et omgivende opland, hvor mange af de ansatte bor. Den her anvendte inddeling i pendlingsregioner er taget fra Landsplanredegørelse 2006. Antallet af arbejdspladser er korrigeret for skiftende beskæftigelsesbegreber m.m., så de er sammenlignelige over tid. Tallene inkluderer folk bosatte i udlandet (grænsependlere).

svarer til landsgennemsnittet. For Sjællands vedkommende var der dog kun vækst frem til 2008, mens folketallet stagnerede i den efterfølgende økonomiske lavkonjunktur.

De vigtigste træk i befolkningsforandringerne består i, at de unge, der søger uddannelse, flytter fra hele landet til uddannelsesbyerne. Efter endt uddannelse stifter de familie og flytter efter en tid (dvs. som 25-40-årige) til boliger i omegnen eller oplandet til uddannelsesbyerne. Kun et mindretal finder job i og flytter tilbage til den egn, de oprindeligt kom fra. Der er simpelthen ikke job til dem dér og slet ikke job, der kan gøre brug af deres kvalifikationer, hvis de da ellers skulle have lyst til at bo der. Resultatet af disse flyttebevægelser er, at befolkningen omfordes fra små og mellemstore byer og deres oplande til de største byer inklusive disses omegn og opland. Der sker en befolkningskoncentration til storbyregionerne og en nedgang i småbyregionerne.

BYERNE BREDER SIG

Mens befolkning og arbejdspladser således koncentrerer i de større byer og deres oplande, breder hver by sig ud i det åbne land. Nye boligområder bygges i udkanten af de eksisterende byer, og nye erhvervsjendomme opføres på tidligere ubebyggede grunde, tit langs med motorvejene og andre større veje. Byspredningen sker, selv om omstillingen af erhvervslivet fra pladskrævende traditionel

industri til videnerhverv og erhvervsrettet service i sig selv frigør areal, som genanvendes til nye byformål. Det ser man fx i mange havneområder.

Der er desværre ikke lavet en samlet autoritativ opgørelse over arealanvendelsen i Danmark siden den, der blev udarbejdet af Danmarks Statistik for 1965. Det er derfor svært at vide præcist, hvor meget byarealet er vokset. Forskellige forskningsinstitutioner og myndigheder laver dog fra tid til anden oversigter over arealanvendelsen. Et eksempel er Danmarks Miljøundersøgelser (DMU), som fandt, at byarealet i år 2000 inklusive landets veje, jernbaner og andre trafikarealer udgjorde 4207 km², svarende til 9,7 pct. af landets areal.² Byarealet steg ca. 500 km² fra 1965 til 2000.

Byspredningen efter år 2000 kan belyses ud fra opgørelser af det areal, som i kommuneplanlægningen er udlagt til by. Planloven inddeler landet i tre typer af planområder: landzone, byzone og sommerhusområder. Byerhverv og næsten al ny boligbebyggelse placeres i byzonen, mens der i landzonen altovervejende kun må bygges nyt til brug for landbrug, skovbrug og fiskerierhverv. Det er kommunerne, som i deres planlægning bestemmer, hvilke dele af hver kommune der udlægges til byzone.

Kommunerne har fra 2000 til 2012 udvidet byzonen med 430 km² til 2865 km², svarende til en udvidelse på 18 pct., se tabel 4. Ikke alt areal i byzonen er udstykket og bebygget, men udvidelsen

Tabel 2. Befolkning med lang videregående uddannelse, 30-69-årige. Opgjort efter bopæl.

	Antal i 1000		Andel af 30-69-årige, pct.		Specialiseringsgrad	
	2015	2006	2015	ændring 2006-15	2015	ændring 2006-15
Hovedstadsområdet	168	12,2	17,4	5,2	166,3	-0,7
Øvrige Sjælland	11	3,8	4,8	1,0	45,5	-6,5
Østjylland	58	6,3	9,3	3,0	89,1	2,9
Odense og Aalborg regioner	31	5,2	7,6	2,4	73,0	1,6
Mellemstore byregioner	18	3,5	4,6	1,1	44,4	-3,7
Småbyregioner	6	2,9	3,4	0,5	32,8	-6,5
Hele landet	292	7,3	10,5	3,2	100,0	0,0

Kilde: Statistikbanken, Danmarks Statistik og egne beregninger.

Note: Specialiseringsgraden er beregnet som andel af befolkning med lang videregående uddannelse i området i forhold til et indeks på 100 for hele landet.

Tabel 3. Folketal i pendlingsregioner i årene 2000 - 2015. Tal i 1000.

				Vækst
	2000	2008	2015	2000-2015
Hovedstadsområdet	1807	1857	1992	10 %
Øvrige Sjælland	428	453	453	6 %
Østjylland	1154	1213	1268	10 %
Odense og Aalborg regioner	786	804	822	5 %
Mellemstore byregioner	773	779	776	0 %
Småbyregioner	381	370	349	- 9 %
Hele landet	5330	5476	5660	6 %

Kilde: Statistikbanken, Danmarks Statistik og egne beregninger.

af byzonen har mange steder resulteret i en diffus byvækst præget af spredt byggeri.

Byerne fylder altså mere end førhen, selv om de stadig kun udgør en beskedent del af det samlede areal. Størrelsen af det bebyggede areal indikerer også, at det, der foregår i byen, ikke er afgørende for den levende natur i landet. Det er det, der sker på landet, især i landbruget (som optager hen ved to tredjedele af Danmarks areal), der er vigtigt for bevarelsen af dyre- og planteliv.

Byspredningen afhænger af den økonomiske konjunktur. I højkonjunkturer, hvor boligpriserne stiger i storbyernes centrale dele, kan dette betyde, at især folk med lavere indtægter må søge længere væk for at få råd til en bolig. 'Udflytterne' beholder deres arbejde i storbyen, og pendlingen stiger. Når konjunktoren slår om til økonomisk krise og recession, falder boligpriserne også i de centrale dele af

storbyen. Presset for at flytte væk ophører. Folketallet i de ydre dele af storbyens opland stagnerer. Folk i de yderste dele af pendlingsoplandet oplever vanskeligheder ved at sælge boligen og kan være bopælsmæssigt fastlåste.

Udviklingen på Sjælland fra år 2000 til i dag afspejler et sådant konjunkturforløb. Først en vældig tilflytning fra hovedstaden under højkonjunktoren frem til krisen satte ind, derefter stagnerede tilflytning og folketal, se tabel 3 ovenfor.

Byerne spreder sig imidlertid ikke kun rent fysisk. Deres funktionelle størrelse vokser også. Tidligere boede, arbejdede og handlede folk i samme by, bydel eller bebyggelse. Byen var ikke kun fysisk sammenhængende, men tillige en funktionel enhed. I dag er de forskellige aktiviteter spredt ud: Folk bor i én by, arbejder i en anden, køber måske ind et helt tredje sted osv. Mobiliteten er ble-

Tabel 4. Areal af byzone og sommerhusområde 2000, 2008 og 2012. Tal i km²

	2000	2008	2012
Byzone	2435	2671	2865
Sommerhusområde	447	463	487

Kilde: Landsplanredigørelse 2013, Miljøministeriet.

Tabel 5. CO₂-emissioner i Danmark, 1990-2014. Tal i mio. t.

	1980	2000	2014	ændring 1980-2014
Energiudvinding og elproduktion	24,7	22,5	12,6	- 49 %
Fjernvarme og bygas	6,2	4,1	3,1	- 51 %
Transport	10,4	14,6	14,5	39 %
Produktionserhverv	10,4	7,6	4,9	- 53 %
Handel og serviceerhverv	3,0	0,9	0,6	- 81 %
Husholdninger	9,4	4,0	2,1	- 78 %
I alt	64,2	53,6	37,7	- 41 %

Kilde: Energistyrelsen: Energistatistik 2014.

Note: Tabellen tegner langtfra et fuldgyldigt billede af Danmarks udledning af drivhusgasser. Dels medregnes hverken emissioner fra skovbiomasse eller fra international søtransport, der for Danmarks vedkommende er væsentlige bidragydere til emissionerne af CO₂. Dels indgår andre drivhusgasser som metan og lattergas ikke, hvorfor især landbrugets (indgår i produktionserhvervene i tabellen) bidrag til landets samlede udledning af drivhusgasser er kraftigt undervurderet.

vet langt større og de daglige ture længere. Særlig pendlingen – den daglige rejse mellem bopæl og arbejdsplads – er taget til.

Resultatet af den stigende pendling er, at den økonomiske enhed, som tidligere udgjordes af en by med dens aktiviteter, er opløst. Fx spredes de økonomiske virkninger af en virksomheds lønudbetalinger til hele det område, hvor de ansatte bor, altså langt ud over den bebyggelse, hvor virksomheden ligger. Byen forstået som funktionel enhed går i opløsning og erstattes af byregionen – det område, der er den fælles ramme om den lokale befolknings daglige aktiviteter. Pendlingsregionen, der rummer folks bopæle og arbejdspladser, er derfor den mest dækkende beskrivelse af byregionen. I pendlingsregionen har hver bebyggelse sin egen rolle – nogle er sovebyer, andre er centre for erhvervsudøvelse af forskellig slags.

Generelt har den stigende mobilitet betydet, at det er blevet stadig sværere at opretholde den traditionelle forestilling om en by som en fysisk sammenhængende bebyggelse. En ting er, at byen

fysisk spreder sig ud i omgivelserne, og at de større byers yderkanter kommer stadig længere væk fra centrum. En anden ting er, at byerne vokser funktionelt sammen, og at byer, som tidligere var distinkte enheder, får karakter af bydele inden for et samlet byområde.

De faste grænser for byregionerne er dog lidt af en illusion. Grænserne er fastlagt ud fra folks gennemsnitlige adfærd. I virkeligheden er der tale om en kontinuert aftagende pendling, jo længere fra arbejdspladscentret man kommer. Byen er grænseløs – det er i hvert fald hverken let at se eller måle sig til, hvor byen holder op. De funktioner, der varetages i byen, har forskellige rækkevidder, og grænserne for byen kan derfor ikke fastlægges, men må ses som glidende overgange fra steder, som helt indlysende indgår i byen, eller for en lang række byfunktioners vedkommende betjenes af byen, til yderområder, hvor de sidste af de funktioner, der varetages fra byen, ophører.³

Skellet mellem by og land udviskes, idet de åbne landområder ikke længere er afhængige af

landbrugsproduktionen, men i stedet indgår som muligt bosted eller rekreativ ressource for bybefolkningen. Byen gennemtrænger landet – den gamle modsætning mellem by og land går i opløsning. Til gengæld opstår nye modsætninger mellem de enkelte byregioner, der fungerer som lokale sammenhængende arbejdsmarkeder. Typisk modsætningen mellem centerregioner og periferiregioner eller mellem storbyregioner, hvor videnøkonomien er slået fuldt igennem, og småbyregioner, hvor udviklingen undergraver mulighederne for indkomst og bosætning.

KAN BYUDVIKLINGEN REDUCERE TRAFIKKEN?

I Danmark er transporten en stor og stigende bidragsyder til udledning af CO₂. Ifølge Energistyrelsens opgørelse stammede 38 pct. af den samlede CO₂-udledning i 2014 fra transport mod blot 16 pct. i 1980, se tabel 5. Og mens den samlede CO₂-emission ifølge Energistyrelsen er faldet med ca. 40 pct. i de forløbne 35 år, er transportens udledning steget ca. 40 pct.

En sænkning af transportens bidrag til udledningen er klart påkrævet. Det kan gøres dels ved at reducere behovet for transport, dels ved at opfylde det transportbehov, der faktisk er, på en fornuftig måde, miljømæssigt set.

Fordi ting ligger forholdsvis tæt på hinanden i de større byer, og rejseafstandene derfor er mindre, bidrager en beboer i en større by mindre til drivhuseffekten end beboere andre steder. En større del af transportbehovet opfyldes også ved cykling og gang. Desuden betyder en højere befolkningstæthed, at en større del af persontransporten foregår som offentlig transport, der har ringere drivhusgasudslip pr. passagerkilometer end traditionelle personbiler.

Virkningen af de sidste 25 års byudvikling for trafikken er derfor dobbelt. På den ene side betyder den geografiske koncentration til de største byer alt andet lige en reduktion af trafikken. På den anden side bidrager spredningen af bebyggelsen inden for hver byregion alt andet lige til, at trafikken stiger.

Meget afhænger dog af byens indretning. Byer, som overvejende består af udbredte parcel-

huskvarterer, har markant større transport end byer med samme folketal med høj tæthed eller byer bygget op omkring knudepunkter for togtrafik (båndbyer eller stjernebyer som den københavnske fingerplan). En global undersøgelse af trafikken i storbyer rundt omkring i verden har dokumenteret, at jo tættere en by er opbygget, jo mindre bliver bilen brugt i den daglige trafik. I byerne i USA med spredt bosætning og lav befolkningstæthed køres der ca. 5 gange så mange kilometer som i europæiske byer af samme størrelse, alt andet lige, og i de tætte asiatiske byer er trafikken pr. indbygger endnu lavere.⁴

Transportbehovet afhænger selvfølgelig også af, om byens funktioner er placeret fornuftigt (transportbesparende) i forhold til hinanden, så fx transport mellem bolig og arbejdsplads kan gøres på den mest miljøvenlige måde. Bliver byen indrettet, så der er høj tæthed, og funktionerne er placeret tæt på hinanden, bliver transportbehovet mindre og alternativerne til biltransport flere. Lokalisering af boliger, arbejdspladser og andre funktioner i bymidten eller ved jernbanestationer reducerer også biltrafikken.⁵

Sådanne indretninger af byer, så indbyggernes transportbehov mindskes, kræver en stærk fysisk planlægning, som skal have beføjelser til at gennemtvinge lokaliseringerne på tværs af den enkelte grundejers ret til fri arealanvendelse. En sådan planlægning er dermed i modstrid med det liberale princip om, at der er fri brugsret til privat jordejendom, og at det er højestbydende investor, som køber jorden og bestemmer arealanvendelsen. En helhedsorienteret fysisk planlægning, som for alvor kan indrette byer efter miljømæssigt bæredygtige principper, er svær at gennemføre under privatkapitalistiske samfundsforhold, også i Danmark, hvis fysiske planlægning ellers regulerer en del. Tag bare den københavnske fingerplan, hvis oprindelige ide om byudbygning i fingre ved S-togstationerne i virkelighedens verden er blevet smadret af enorme udlæg af parcelhuskvarterer og erhvervsområder mellem fingrene – et resultat af, at stærke kapitalinteresser styrer kommunernes planlægning.

Bue Nielsen er kulturgeograf, cand. scient., tidligere lektor ved Københavns Universitet og tidligere konsulent i Landsplanafdelingen, Miljøministeriet.

Noter:

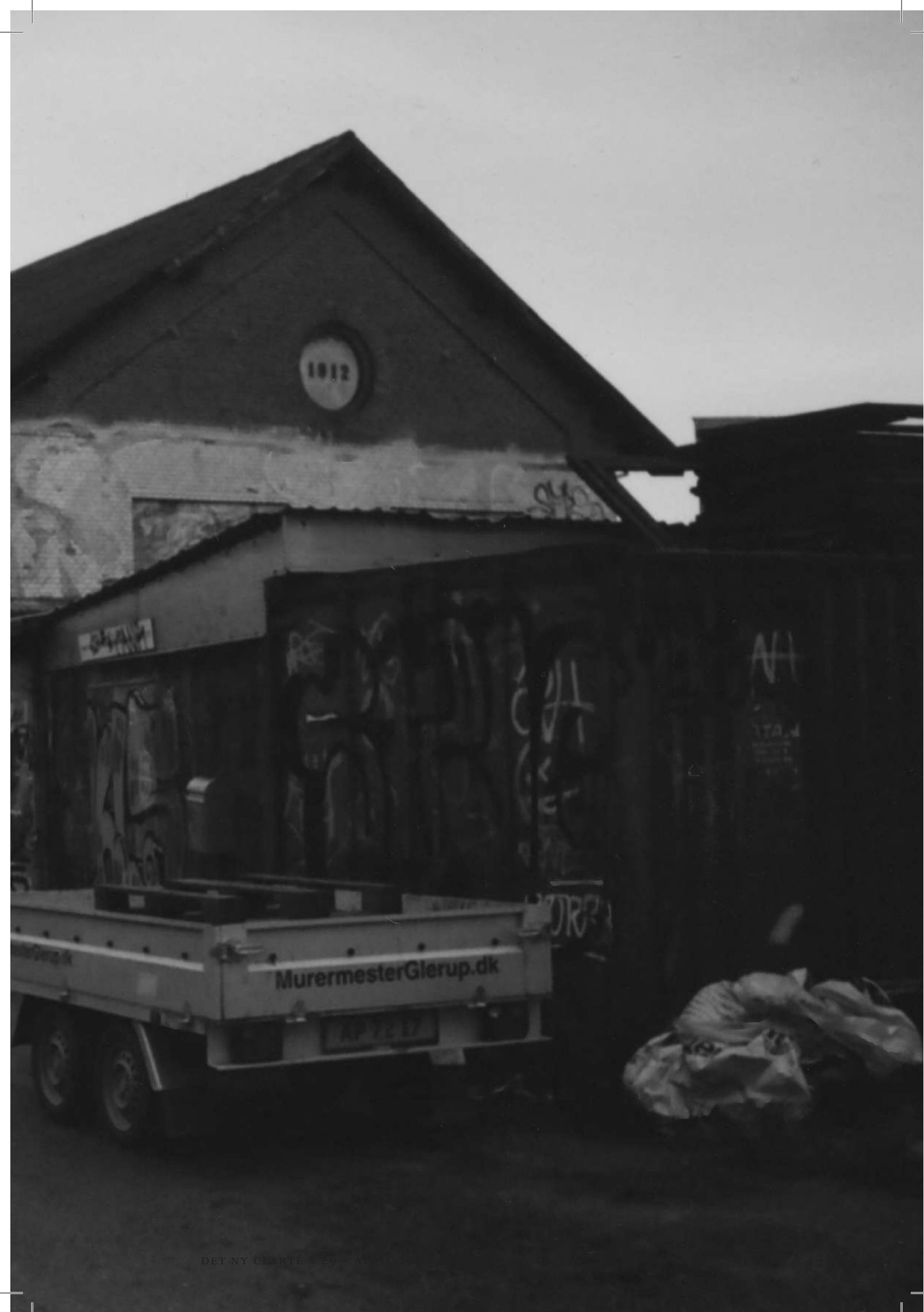
1. Kilde: Statistikbanken, Danmarks Statistik.

2. Levin, Gregor og Bo Normander: *Arealanvendelse i Danmark siden slutningen af 1800-tallet*. Faglig rapport fra DMU nr. 682, 2008.

3. Albertsen, N., H.T. Andersen, R.C. Bach, T. Clemmensen, M. Daugaard, N. B. Groth, F. Hansen, T. Nielsen og P.B. Pedersen, *Den grænseløse by*. Working Paper 14, Centre for Strategic Urban Research, Frederiksberg. 2007.

4. Newman, P. W. G. og J.R. Kenworthy, *Cities and Automobile Dependence: An International Sourcebook*. Aldershot, UK. 1989.

5. Hartoft-Nielsen, Peter, *5 byudviklingsstrategier til grøn omstilling af mobilitet*. Byplan nr. 4. 2015.

Fra land til by i det globale syd og nord

Der er åbenlyst en generel bevægelse fra land til by overalt i verden. Der skal her redegøres for, at bevægelsen har at gøre med skiftende produktions- og ejendomsforhold, der på trods af forskellighed har skubbet i samme retning over tid og rum. Det illustreres ved udviklinger fra ilande (UK, Danmark) vs. de fattigste ulande, især de afrikanske med en kolonial fortid. Byudviklingen i ilande og ulande i dag er også forskellig. Hvor byerne i de rige lande overvejende tiltrækker de uddannede og bedrestillede, bor en stor del af befolkningen i ulande i regulære slums, fordi tiltrækningen til byerne for en stor del skyldes mangel på muligheder på landet. Til forskel fra den tidligere industrialisering i vesten er der imidlertid også mangel på arbejdspladser i ulandenenes byer i dag.

Af Karen Helveg Petersen

I Europa var overgangen fra feudale herre-/fæstebonde-relationer til selveje eller forpagterforhold afhængig af og samtidig en betingelse for produktivtetsudviklingen i landbruget. Kernebegreber er ejendomsforhold og overskud i landbruget, der udviklede jordmarkeder og skabte de nye 'frie' arbejdere, som kunne indsættes i den fremvoksende industri. I udviklingslande med en kolonial fortid har man ikke de samme forudsætninger for logisk sammenhæng mellem by- og landudviklingen. Byernes vækst er foregået hult til bulter, bl.a. fordi jordforholdene ikke er blevet reguleret.

Hvis man ser på udviklingen i produktionsstrukturen, er det klart, at et mere effektivt landbrug kan brødføde større befolkninger. Men det er for simpelt blot at tale om det i fysiske størrelser. Det drejer sig om kapitalismens sejrsgang over hele jordkloden, omend nogle steder i forkrøblet form

GRUNDRENTE OG DEN OPRINDELIGE AKKUMULATION
Kapitalismen er associeret med privat ejendomsret, ikke mindst til jord, og har som forudsætning for sin udvikling, at jorden kan give et overskud over først de umiddelbare producenters levebrød,

i næste omgang et økonomisk afkast ud over det gennemsnitlige. Denne næste omgang er kapitalismens fremvækst, der ud fra en overfladisk betragtning hænger sammen med industrialiseringen. Men industrialiseringen er baseret på landbrugets kapacitet.

Marx' hypotese om 'absolut grundrente' udstikker formen for forholdet, som det havde udviklet sig på hans tid. Landbruget var mere arbejdsintensivt end industrien, altså der var mindre konstant kapital (maskiner, råvareinputs) investeret i forhold til den variable kapital (arbejdskraften), men jordejerne kunne alligevel på grund af deres monopol på adgangen til ressourcen, jord, så at sige beholde det meste af den over gennemsnitlige arbejdsværdi. Hvis landbruget indgik fuldt ud i udligningen af profittaten, ville det skulle afgive værdi til andre sektorer, men hvis det var stærkt nok, kunne det få en relativ fordel. Det ekstra går til jordejeren som grundrente med tryk på 'ejerens', der ikke bare har faktisk monopol på sin jord, men også har det juridisk. Jordpriserne har deres rod i denne rente. Jorddrotterne blev ikke slået ud i den begyndende kapitalisme, tværtimod blev de mere økonomisk magtfulde.

Storbritannien

Marx så et historisk og logisk forløb i udviklingen. I England var fællesjord så godt som overalt blevet indhegnet til fordel for de store jorddrotter, typisk, men megen jord var også over tid blevet lejet ud til mindre bønder, der selv investerede i forbedringer. Forholdet ejer/forpagter med paternalistiske overtoner er fortsat langt op i tiden. Hvis læseren har set Downton Abbey, der mestendels foregår i tyvernes UK, så tænk på forpagterens, Mr. Masons, forhold til godset. Han fremstilles, som om han bør være så inderlig taknemmelig, da han får lov til at overtage en anden gård som 'tenant', dvs. forpagter.

Denne proces, som Marx kaldte oprindelig akkumulation, skabte den frie arbejder, der blev nødt til at lade sig indrullere i byernes nye manufakturer, hvis driftsherrer var pengemænd eller større håndværkere, der kunne investere i nye produktionsmetoder muliggjort af nye opfindelser. Derfor var udkommet af oprindelig akkumulation både at skabe en jordløs klasse arbejdere samt en klasse af 'kapitalistiske' forpagtere, der selv kunne investere i jordforbedringer, så herremanden kunne passe sin jagt og sine slotte. Jordleje udviklede sig som pengeformen for de produkter og tjenester, bonden tidligere leverede i naturalier til godsejeren. Efterhånden blev forpagtningsafgifter anset som en normal del af, hvad jorden skulle kunne kaste af sig, så selv selvejerbønder bruger den som målestok for afkast.¹ Næste skridt var belåning på basis af dette overskud kapitaliseret til jordpriser.

Industribyer opstod i England før i andre lande. De skød hurtigt op, og den engelske arbejderklassens elendighed (inkl. minearbejdernes) var legendarisk. De blev næret af udvandringen fra f.eks. Irland grundet det nittende århundredes kartoffelhungersnød og klasse modsætninger mellem de fattige irske bønder og engelske herremænd.

Danmark

Det danske landbrug, som vi forestiller os det idealtypisk, blev skabt gennem flere bevægelser. Den enevældige konge skulle have skatter, og til det formål blev jorden matrikuleret, dvs. målt op og

vurderet i forhold til bonitet og 'hartkorn' samt tilskrevet en ejer. Dette skete allerede fra 1660'erne kombineret med – meget senere og først efter stavnsbåndets indførelse i 1733 og ophævelse i 1788 – en fri bondestand, der efterhånden kunne forbedre sine jorder og dyrkningsmetoder. Der var stadig store jorddrotter, men adelens særrettigheder blev i princippet ophævet ved grundloven af 1849, selvom den løfteparagraf først blev indløst fuldt ud i 1919. At den danske adel, dvs. dem med storgodser og fine navne, så har opretholdt en skik – i øvrigt i lighed med traditionen blandt de mindre selvejerbønder – med at lade deres ejendomme gå udelt i arv til ældste søn og lade de andre børn afstå fra arv, er en anden sag. På den måde har adelen kunnet beholde sine storgodser, men er ofte nok lige så forgældede som alle andre landbrugere af i dag. Så er der heller ikke så megen egenkapital at lade gå i arv.

Statshusmandsloven af 1899 åbnede for statslån til oprettelse af husmandsbrug. Men det var først jordlovene af 1919, der muliggjorde oprettelse af husmandsbrug på offentlig jord eller den del af jorden, som de tidligere lensgodser blev tvunget til at frasælge. De nye husmænd skulle betale jordrente til staten, som formelt ejede jorden. Processen med at skabe små uafhængige brug var først færdig ved anden verdenskrigs slutning. Fra halvtredserne fulgte så den modsatte bevægelse i retning af sammenlægning, der var baseret på markedspress, som lovgivningen langsomt gav efter for.² Se artiklen "Flugten fra landet" for udviklingen i antallet af brug. Det er dog først for nylig, at hovederhvervskravet er blevet opgivet, og der er blevet åbnet for aktieselskaber, dvs. at landmænd igen i stigende grad bliver forpagtere eller blot og bart bestyrere – det minder s'mænd om England ved overgangen til kapitalisme. Samtidig med at landmænd skeler til andre erhvervsprofitter, konstaterer de, at de ikke kan leve op til dem, ja, den danske selvejerbonde får end ikke en aflønning som en gennemsnitlig lønmodtager. Men det får kun landbrugets organisationer til at ønske mere af det samme, hvad der i praksis vil føre til en udvikling af erhvervet.

Hvis vi ser på land og by, har udviklingen for så vidt været ganske godt håndteret i Danmark, bl.a. pga. af en forudseende lovgivning. Uden at forklejne de politiske kampe. Afvandringen til byerne, ikke blot til hovedstaden, men også til de mindre byer, hvor agroindustrien blev lagt, er sket i flere typiske faser før anden verdenskrig. At byerne stort set absorberede de nye arbejdere, ses af, at Danmark ikke haft den samme massive emigration som f.eks. Sverige.

Afrika

Bantufolkenes ekspansion over kontinentet fra 1000 år før til 1000 år efter vor tidsregning spredte agerbruget i Afrika. Etiopien havde sin egen udvikling. I Subsahara-Afrika i dag lever omkring 65-70 % af befolkningen på landet, fortrinsvis som bønder, en udifferentieret betegnelse, der ikke angiver ejerskab, kun den funktion at dyrke jorden og/eller holde husdyr. Disse bønder har vidt forskellige rettigheder i forhold til den jord, deres forfædre har dyrket i århundreder.

Koloniseringen af Afrika drejede sig om jord og ressourcer. Jævnt hen var der ikke arvelig privatejendom til jord, før kolonialisterne indførte den for de hvide bosættere.³

Godt nok var bygningen af jernbanerne i kolonierne ofte generøst overladt til tvangsimporteret udenlandsk (kinesisk, indisk) arbejdskraft, men de store plantager med tilhørende fabrikker skulle gerne have indfødte arbejdere. I nogle tilfælde blev folk jaget væk fra deres jord, i andre blev de beskattet, så de blev nødt til at søge arbejde. Nogle blev uddannet og iført flipper, ligesom der var en stor tjenerstab. De mindre interessante jorder fik lov til at passe sig selv. Både engelske og franske kolonialister håndterede fjernere landområder igennem traditionelle høvdinge som deres administrative arm, hvad der skabte nye splittelser.

I Afrika og en del andre ulande har man ikke kunnet lære meget af lektien om overgang fra feudalt til kapitalistisk landbrug, hvor Danmark formentlig er et af de mest vellykkede tilfælde, både med hensyn til ejerskab og migration. For i ulande havde man ikke feudale strukturer at bygge på,

men kolonitidens regulære ran eller mere oprindelige former for ejerskab, der byggede på tradition og indbygget tillid til høvdingen. Efter kolonitiden havde man derfor en masse jordrettighedssystemer, der overlappede hinanden. For det meste har nye forfatninger i postkolonitiden indført en generel paragraf om, at jorden tilhører staten eller folket. Det betyder ikke, at staten bruger jorden, kun at dobbeltheden ejer/bruger befæstes. I princippet respekteres eksisterende rettigheder, men de er kun mangelfuldt registreret. Derfor er der overalt småbønder, der ikke har fået deres jordforhold klargjort i forhold til staten eller en anden ejer.

Det afrikanske kontinent havde 133 millioner mennesker omkring 1900 mod over en milliard i dag. Over tid steg jordpresset for subsistensbønderne. Når jordknaphed når en vis grænse, stiger behovet for regulering og formalisering af adgang og brug af dens ressourcer. Det skal indskydes, at der også har været og stadig er konkurrence mellem jord til dyrkning af fødevarer og eksportprodukter, hvor sidstnævnte (kakao, kaffe, te, sukker, bomuld, palmeolie, gummi,...) dels dyrkes i plantager, dels af småbønder. Presset er højst ulige fordelt. Der er stadig områder af Afrika, Sahel f.eks., hvor der ikke er pres på jorden, men ikke mindst i det østlige og sydlige Afrika er det stigende. Centralafrika, især de to Congoer og Cameroun, har den største procentdel uopdyrkede, men dyrkbare jord på kontinentet.

Koloniejendomme blev splittet op nogle steder under afkoloniseringen i tresserne, mens de andre steder fik lov til at bestå. Tanzanias første præsident, Julius Nyerere, gik radikalt til værks over for traditionelle rettigheder og prøvede at oprette en form for moderne fælleseje og fælles produktion (ujamaa). Systemet kollapsede omkring 1980, fordi det ikke var organiseret ordentligt. Vi har set, hvad der skete i Zimbabwe, hvor Robert Mugabe, den stærke enehersker, der har været premierminister eller præsident lige siden uafhængigheden i 1980, først lod de hvide farmere beholde deres jord, der naturligvis var landets bedste. Men i 2000 gik Mugabe over til at angribe dem, eller rettere, lod sine støtter overfalde dem, efter at et nyt

forfatningsforslag, der bl.a. indeholdt adgang til ekspropriation af de hvides jord, var faldet ved en folkeafstemning. De kommercielle farmere havde hundredvis af landarbejdere hver. 4.000 gårde blev taget, og jorden blev omfordelt. I begyndelsen faldt produktionen meget kraftigt, ligesom nyinvesteringer i jorden ophørte, og anlæg forfaldt, men efterhånden er landbruget i bedre forfatning. I øvrigt har man hørt historier om, at hvide farmere bruges som rådgivere for de nye, men hvor udbredt det er, ved jeg ikke. Det står dog til troende, at det er gået fremad. Ikke nok, selv for Mugabe, der i 2015 svingede rundt og vil give nogle ejendomme tilbage til de forhenværende ejere og evaluere politikken. Men samtidig udtalte han, at hvide kan eje fabrikker og virksomheder og bo i lejligheder i byerne, men de kan ikke eje jord.

Der er også det rent konkrete spørgsmål: Hvor mange mennesker kan jordbruget 'bruge'? Det afhænger bl.a. af, hvad man dyrker, og hvilke metoder der anvendes. Jo primitivere, jo flere, men også samtidig jo lavere levestandard. Stiger produktiviteten, giver det beskæftigelse til færre, men samtidig skulle det forbedre levestandarden for nogle. Der er to tendenser, der begge viser hen imod behov for færre i landbruget: Den ene kommer fra oven, landtyveri af store firmaer med støtte fra staten. De annekterer typisk jord, hvortil bønderne ikke har formelle rettigheder, ved at lokke dem til at opgive dyrkningen under foregivende af bedre lønninger som arbejdere. Eller staten tager i mange tilfælde jorden fra bønderne mod kun delvis erstatning eller dårlige undskyldninger. Den anden tendens kommer nedefra, nogle bønder bliver af en eller anden grund bedrestillede end andre og overtager

mere jord. En mellemform er rige byboere, der tiltusser sig noget af deres forfædres eller andens jord.

Derfor hersker der grundlæggende jord- og indkomstusikkerhed. Folk er så godt som overalt meget knyttet til den jord de har – hvis de altså har den. En interessant statistik i den forbindelse er, at landbrugen jordtilliggende bliver mindre i Afrika. For at tage nogle eksempler: Kenya, Uganda og Nigeria. Faldet i gennemsnitlige brugsstørrelser i Kenya er fra 4,1 ha i 1974 til 2,1 ha i 2010, Uganda fra 3,3 ha i 1963 til 0,9 ha i 2006. Nigeria er gået fra 2,5 ha til 1,4 ha mellem 1994 og 2010.⁴ Det vidner om opsplitning og ringere forhold. Ikke så mærkeligt, at der er en flugt til byerne, selvom landbefolkningen ikke falder i absolutte tal. I Afrika ser man mange steder, at mænd tager til byerne for at tjene penge, som chauffører eller vagtmænd f.eks., mens deres koner bliver på landet og dyrker den jord, de har adgang til. Så kommer manden hjem engang imellem med endnu et barn til følge.

BEVÆGELSEN MOD BYERNE I NUTIDEN

Tendensen i det globale nord

Først trak industrialiseringen folk til byerne pga. af større produktivitet i landbruget, men også mangel på adgang til jord samt beskæftigelsesmuligheder. Den nyeste tendens i retning af drift mod byerne hænger sammen med serviceindustriernes fremgang og deindustrialiseringen, af nogle kaldt vidensamfundet, se artiklen om byudviklingen.

Første faser industrier blev lagt i de gamle havne- og handelscentre. I den nuværende fase har vi ikke bare servicesektoren men også mere uformelle arbejdspladser, freelancearbejde og folk, der knokler i kulturlivet. Løsere arbejdsmarkedstil-

Kinas hukou-system.

Efter 1949-revolutionen fulgte en stigende grad af urbanisering. I 1958 blev hukou-systemet indført (efter sigende har det rødt der tilbage i tiden), en registrering der klassificerede folk som by- eller landboere, alt efter hvor de stammede fra. Byboerne fik visse fordele, som folk fra landet ikke fik. Den massive industrialisering trak folk ind fra landet som arbejdskraft. Men de kunne ikke få status som byboere og måtte bo i midlertidige boliger osv., en situation, der naturligvis gjorde det nemmere at udbytte dem og kontrollere by-/slumudviklingen, i hvert fald tilsyneladende. Allerede i 1970'erne var der flere byboere i Kina end i noget andet land. I 2010 boede 600 millioner i byer. Selvom noget af den lovgivne diskrimination nu er ophævet, er der stadig forskellig adgang til sundhedssystemet, skolegang osv. En grund til at opgive politikken er, at der er mange tomme boliger i byerne.

knytning skaber nye ønsker om samvær eller bare nødvendigheden af at have en neksus af mennesker til at udvikle sine kreative ideer med. I stedet for at sidde alene derhjemme med sin computer, hvorfor ikke hive den ned på caféen. Man skal have mulighed for at samles med venner. Hvis man arbejder alene, er det ikke meget stimulerende at bo på landet og ikke kunne være sammen med andre i et snuptag. Naturligvis sat på spidsen, for i vores del af verden er byerne intetsteds særlig langt borte fra 'landet'. Samtidig har vi fået en opløst familiestruktur, mange husholdninger har kun én person boende, splittede par med børn vil helst bo nær på hinanden osv. Alt sammen noget, der fremmer ikke bare bylivet, men storbylivet. På den anden side er der ikke noget til hinder for, at mange flere virksomheder og initiativer kan ligge på landet eller i småbyer. Det sker bare kun i begrænset omfang.

Tendenserne i det globale syd

Den renskurede forklaring på bevægelsen mod byerne i det globale syd er, at levestandarden og forholdene dér er bedre. Folk søger mod byerne for at få højere uddannelse og bedre lønnede jobs eller bare lønarbejde. Den forklaring kan man tro på, hvis man vil, men den er ikke en urårsag, selvom der naturligvis også er en sådan uddannelseseffekt i nyere tid i Afrika. Ligesom hos os er der en betragtelig vækst i servicesektoren, kommunikation, IT osv.

Forestillingen om byerne som privilegerede hersker mange steder, bl.a. fordi den er blevet forstret af hindringer mod at bo der legalt (lidt ligesom i Kina, se boks). Der er imidlertid et men, for de store slumområder omkring Afrikas megacities vidner ikke just om lystdreven migration. Kenya og Rhodesia/Zimbabwe er brutale eksempler på kolonimagtens "politikker", men det er Sydafrika så sandelig også. Fælles er, at de hvide havde privilegeret adgang til byerne, mens apartheid-uformelle bebyggelser opstod omkring dem.

Kibera-slummen i Nairobi har måske en million indbyggere, og der er andre store slumområder i Nairobi, der tilsammen huser 1 million mennesker. Disse slumområder er ikke af nyere dato,

mange af indbyggerne er 2. eller 3. generation. Kibera opstod for over 100 år siden som et uformelt bosted for migranter, især nubiere fra det, der nu er Sudan, der blev hidkaldt som midlertidig arbejdskraft. Efter uafhængigheden voksede de gamle squatterbyer, og der kom nye til, da der nu var fri bevægelighed, så folk med en prekær eksistens på landet kunne flytte lige ind i de uformelle byområder uden jordrettigheder. Imidlertid prøvede de nye politiske magter i lang tid ihærdigt at smide slumboerne ud.

I Afrika er den største by nu Lagos, mens Cairo, Kinshasa-Brazzaville, Johannesburg-Pretoria, Nairobi, Khartoum og Accra er blandt de største. Mogadishu i det miserable Somalia er på over 3 millioner indbyggere. Lagos er vokset fra 300.000 i 1950 til formentlig over 15 millioner nu. Cairo er også på omkring 15 millioner, Kinshasa-Brazzaville de 10 millioner. Det er voldsomt.

Koloniherreerne havde luftige planer om det gode liv for de få, men ikke evnen eller viljen til at forudse det bykaos, deres andre tiltag ville medføre. Det bliver meget svært og dyrt at få skabt offentlige transportløsninger i de tætbefolkede byer på nuværende tidspunkt. Kampala ligger som Rom på syv høje, hvad der har bevirket, at trafikken skal igennem nogle få knudepunkter, så den går helt i stå i myldretiden. Den entreprenante præsident, Yoweri Museveni, der lige har ladet sig genvælge for guderne må vide hvilken gang, har nu foreslået, at Kampala, der er den hurtigst voksende afrikanske storby, skal have sekssporede veje lige midt igennem sig. I Addis Abeba, en by på omkring de 3 millioner, er den første letbane syd for Sahara blevet indviet.

Og det er så kun ét aspekt. De fattige, der har de dårligste jobs, har længst til arbejde. Det ser man f.eks. i Sydafrika, hvor folk, der stadig bor i de gamle apartheid-slumkvarterer, skal med mange minitaxier og busser for at nå frem til et underbetalt job.

Fra halvfemserne dannede der sig bevægelser, der forsøgte at forbedre slumboernes liv. Det er nu blevet officiel politik, og der er store slumopgraderingsprojekter i Nairobi. Men problemerne stikker dybt. Efter valget i 2007 opstod der borgerkrigs-

lignende tilstande både i Nairobis slumområder og andre steder i landet, opildnet af politikere, der kynisk spillede det etniske kort. Mange gamle og nye konflikter brød ud, hvoraf en del havde at gøre med uafklarede jordspørgsmål. Uhuru Kenyatta, der dengang var leder af det vindende parti, spillede en aktiv rolle under urolighederne og blev senere anklaget for forbrydelser mod menneskeheden ved Den internationale Domstol i Haag. Kenyatta blev valgt til præsident i 2013, og sigtelserne er nu frafaldet.

INDKOMSTSAMMENLIGNINGER MELLEM BY OG LAND I AFRIKA

Tjener byboere mere end landboere, som så ofte hævdes? Hvis man ser på simple gennemsnit, så ja. For middelklassen og de rige bor jo i byerne. I parentes bemærket er der en hed debat om middelklassens størrelse i Afrika. Den afrikanske Udviklingsbank har fundet frem til, at over 300 millioner ud af de 1,1 milliarder på kontinentet er middelklasse, ud fra et kriterium om et forbrug på USD 2,2 om dagen per person. En anden opgørelse, der bruger velstandsindikatorer, finder 18 millioner i

den afrikanske middel- eller overklasse, hvoraf en lille del er endog meget rige. Det første tal er åbenlyst urimeligt. Med til at være middelklasse hører vel rimelige hygiejniske boligforhold, adgang til rent vand og elektricitet, man kan betale for, nogenlunde sikre jobs ud over skoler og sundhedstjenester. Måske er det sidste tal lidt underdrevet, for det er også klart, at forbruget af moderne konsumgoder stiger eksponentielt. I storbyerne kan man notere et byggeboom af store indkøbscentre. Mange af dem har dog meget billige varer blandet med de mere luksusbetingede.

De fleste på landet er decideret fattige, mens en stor del af byboerne er det, så hvem har de dårligste forhold, slumboere/lavindkomstbyboere eller fattige bønder? Et problem i opgørelserne er, at de er baseret på pengeindkomster, og at der er mere eller mindre succesfulde måder at oversætte forbrug af egenproduktion til pengeindkomst (i nogle opgørelser er bøndernes egetforbrug bevidst holdt udenfor). I mange lande ser man, at landbrugets BNP-andel ofte er halvdelen af dets andel af befolkningen. Altså f.eks. 70 % af befolkningen bor på landet, mens landbruget kun præsterer 35 % af

BNP. Værditilvæksten er procentvis højere i industrien og minedriften end den andel af befolkningen, der arbejder i disse sektorer, men det betyder ikke, at den kommer de fattige byboere eller arbejdere til gode. I ingen anden udviklingsregion er afkastet på udenlandske investeringer så høje som i Afrika, kan UHY-netværket af konsulenter berette.⁵

Hvis indkomst måles i pengestørrelser, vil også fattige byboere tjene mere end folk i landområder, for de er så godt som fuldt monetariserede. Men da leveforholdene for lavindkomstbefolkningen i byerne ofte er endog meget dårlige, er det svært at sige, om det er "bedre" at bo i byerne. Det er rigtigt, at der er større indkomstmuligheder, men de fleste slumbeboere arbejder i den uformelle sektor. Kriminaliteten er også større i byerne, og den går ud over 'hinanden', ikke kun de bedrestillede. Fysisk vold mod kvinder og voldtægt er udbredt. På den anden side er der typisk en højere grad af civilsamfundsorganisering og mere initiativ end på landet.

Officiel bistand og nyere politikker har gjort meget for, at de offentlige budgetter skulle tilgode den sociale sektor, og forbedret infrastruktur

på landet. Vandboringer, sundhedscentre og skoler har længe været på tapetet. Den sidste nye trend er at få sat skub i landsbyelektrificeringen. Tit og ofte med den begrundelse, at så vil der komme gang i investeringerne. Det er sympatisk og nødvendigt, men investeringer i småindustri følger ikke automatisk. Det kommer an på elektricitetstarifferne, og hvordan forsyningen er organiseret, men først og fremmest om der er en vis mængde kapital til rådighed for investeringer, og det får man kun ved forbedrede produktionsbetingelser. Vi er tilbage til overskudsskabelsen i den oprindelige akkumulation. Længe har man også argumenteret for vejbyggeri med argumentet om, at bedre veje vil forbedre afsætningsmulighederne for bønderne. Der er nu ikke noget, der tyder på, at afvandringen til byerne er stoppet af den grund. Til gengæld er det blevet nemmere og muligvis lidt billigere at komme på besøg i hjemlandsbyen for byboere.

Der er én ting, afrikanske herskere tager højtideligt: ungdomsarbejdsløsheden, også blandt de mange, der efterhånden har fået en højere uddannelse. Internationale organisationer som Den afrikanske Udviklingsbank er begyndt at give lån

til jobskabelse til fordel for de unge. Der er også mange fromme ønsker fremme om, at de unge bare skal starte for sig selv, hvormed der menes mere end det gængse gadesalg af taletid og simkort til mobiltelefoner.

Man hører om unge dynamiske mennesker, ”afrikanske start-ups”. Selvom det er en tendens, drukner den i havet af alle dem, der ikke har noget væsentligt at tage sig til. At starte egentlige virksomheder kræver en idé, teknologi, en plan og finans. I manglen på jobs tager nogle turen igennem Sahara for at nå frem til Europa, mens andre lader sig rekruttere af radikale (religiøse) bevægelser, hvoraf en delmængde bruger yderliggående virkemidler.

JORDRENTE OG URBANISERING

Marx diskuterede især grundrente og jordpriser i forhold til landbrug og minedrift. I dag har vi i vesten høje priser på landbrugsjord, der ikke synes at have et rimeligt forhold til overskuddet. Man kan sige, at jordrenten går til blot og bar gældsbetaling. Men byernes jordpriser er langt højere end landbrugsjord, der bl.a. reflekterer de bymæssige fordele for de velstillede (kortere tid til arbejde, hvis man bor i bymidten, adgang til kulturelle tilbud, ofte en form for skønhed og sjældenhed ved gamle bygninger, der naturligvis er sat i passende stand, let adgang til rekreative områder som parker og forskønnede og kommercialiserede havneområder osv.), samt indkomst-, formue- og belåningsforhold. I 2013 kostede en kvadratmeter byggegrund i Nordjylland uden for Aalborg lidt over 1200 kr., mens en kvadratmeter i København ville koste 8 gange så meget, dvs. ca. 10.000 kr.⁶ Landbrugsjord kostede i landsgennemsnit 130.000 kr. per ha i 2013, men da der går 10.000 m² på en ha, er det kun 13 kr. per m². Selvom landbrugsjord inden krisen var oppe på 300.000 kr. per ha nogle steder, er priserne ikke tilnærmelsesvis i nærheden af byjord. Derfor ikke så mærkeligt, at de to zoner holdes adskilt.

Byerne udvikler sig. De forhenværende arbejderkvarterer lidt uden for centrum ’gentrificeres’, dvs. byfornyes og gøres chikke af nye mere krea-

tive beboere, og den traditionelle lavindkomstbefolkning har ikke længere råd til at bo der. Det er påfaldende, at den tidligere drift mod forstæderne for unge par med et par børn er aftagende. Mange foretrækker endda mindre plads for at slippe for pendlingen og forstads-kedsomheden. Heller ikke det er udelukkende et dansk fænomen.

Ser man sig omkring i den store verden, kan man kun bekræfte de andre artikler i dette tema i, at bevægelsen mod byerne er uomgæelig, og at den har mange rødder og endnu flere konsekvenser. Den har dog også mange former. I vores del af verden prøver man på nuværende tidspunkt at gøre de urbane områder mere luftige og behagelige, man konkurrerer om ’grønne byer’ og prøver at afskaffe biltrafikken i centrum.

Desværre fører høje jordpriser til tættere/højere bebyggelse, uniformisering og kedsomhed. Nye områder nær på byerne trækkes ind, hvor det er muligt, i København Ørestaden, der skal være en succes, om den vil det eller ej. I København ser vi også private bygherrer, der for at sælge et projekt, tildigter det arkitektoniske dyder, der for en borger med mindre sans for de finere nuancer ligner trivielle varianter af det samme. Det er rigtigt, at der kan være CO2-besparelser ved udviklingen relativt set, men behøver arkitekturen være så uinteressant og kvaliteten af byggeriet så dårlig?

I Afrika er jordpriserne også på himmelflugt i og omkring byerne, hvor der har været privatejendomsret til jord i over 100 år. Derfor er det svært at skaffe jord, som slumboerne har råd til, eller som man har råd til at tildele slumboerne, hvis man som regering eller bystyre skulle have det ønske. Hvor der stadig er lavindkomstområder i byernes centrum, rives de lave og ofte faldefærdige huse ned, og folk skubbes væk uden at blive tilbudt noget andet. Der er så voldsomme kræfter i gang, at lidt donorbistand ikke kan gøre andet end at reparere lidt på følgevirkningerne. I en anden tilgang må reformer i by og på land hænge sammen og ikke mindst tackle rettighedsproblemet frontalt.

Karen Helveg Petersen, redaktør Det ny Clarté.

Noter:

1. Marx taler også om differentialrente, der skyldes forskellen mellem forskellige jordlodders bonitet, altså at samme indsats af arbejde og kapital kan give forskelligt resultat. De bedste jorder kan dermed få ekstra rente.
2. I 1963 faldt fire jordlove, der skulle sætte grænser for markedsudviklingen, ved folkeafstemning. Det var V og K, der var imod dem og samlede 60 underskrifter i Folketinget. Lovene bestod af en revision af statsbusmandsloven, kommunal forkøbsret, naturfredning og erhvervelse af landbrugsejendomme. En aggressiv kampagne mod statens sorte hånd hjalp til med at få et nej, men en stor del af lovenes indhold blev dog vedtaget senere i 60'erne.
3. Individuelle kikuyuer i Kenya købte jord fra nabo-folket, doroboerne, ved hj. af geder, og det længe før kolonitiden, iflg. antropologen Louis Leakey. Doroboerne skulle først adopteres som kikuyuer og vice versa, så der ikke ville komme konflikter.

Jorden gik i arv. Der udviklede sig også forpagter-systemer. Se "Land of the Kikuyu", *The East African*, 26. oktober 2008. URL: <http://www.theeast-african.co.ke/magazine/-/434746/484122/-/item/1/-/26x4a3z/-/index.html> og "Real Talk with Eric Otiendo, Kenya's Land Problems Part 1 (Understanding the Kikuyu View)", publiceret 20. April 2013.

4. Jayne, T.S., Jordan Chamberlin og Derek D. Headey, "Land pressures, the evolution of farming systems, and development strategies in Africa: A synthesis", Food Policy, Elsevier, 2014.
5. Se <http://www.ubv.com/the-worlds-fastest-growing-middle-class/>.
6. Mandrup, Mette, "Her får du størst byggegrund for pengene", *Penge & Privatøkonomi*, 22. februar 2013.

Kors, hvor jeg savner ham – om Klaus Rifbjerg

Klaus Rifbjerg døde den 4. april sidste år. Hermed døde en stor dansk forfatter, som samtidig altid var parat til at slå et slag for kulturradikalismen og for venstrefløjen i det hele taget. Arne Herløv Petersen, som vi tidligere har skrevet om flere gange i dette blad, er en stor beundrer af Rifbjerg, og derfor er det oplagt, at vi her lader ham skrive om den savnede forfatter. Artiklen er i sin grundsubstans stykket sammen af Arne Herløvs tekster på Facebook, hvoraf han hvert år udgiver de vigtigste under navnene Status 2014, Status 2015 osv. Arne har efterfølgende godkendt nedenstående artikel.

Af Arne Herløv Petersen

*Asfalten sprækker
på den smilende forårsgade,
alt styrter ned
i tomrum
vi ikke vidste var til.
Vi kalder ned i dybet
og lytter efter et ekko
men ser kun flagermus flakse op.
Han er der ikke mere.
Hans buldrende stemme
fik os til at tro
han var udødelig.
Men endnu engang
gik han andre veje
end dem, vi ventede.
Han var aldrig for fastholdere.*

Arne Herløvs indledningsdigt er skrevet umiddelbart efter Klaus Rifbjergs død.

Jeg var inde og se Rifbjerg-udstillingen i Diamanten, og, kors, hvor man kom til at savne ham dybt og inderligt. Alle hans veloplagede indspark – hvor er der blevet stille i debatten, nu han ikke er der mere. Det er som om, der er et stort rifbjergformet hul i luften.

Der var udstillet nogle af hans manuskripter, og der var meget få rettelser – selv i digtene, der ellers tit er det, folk retter mest i. Han har selv sagt: ”Når det kommer, er det inspireret og præcist; jeg synes ikke, jeg har svært ved at finde udtryk for det, jeg har på hjerte, som det så smukt hedder.”

MIG OG RIFBJERG

Min svoger havde gået på Krogerup Højskole, og siden da læste han digte. Nye, danske digte. I 1956 viste han mig en ny digtsamling, som han syntes, jeg skulle læse. Det var Rifbjergs debut-samling *Under vejr med mig selv*. Jeg lånte den og læste den. Jeg var lige begyndt at læse digte – det var noget, der kom samtidig med puberteten. Men det var mest noget med schwung i, jeg følte mig betaget af – Nis Petersen og Seedorff og den slags. Rifbjergs digte var så anderledes end

det, jeg ellers havde læst. Men de gik lige ind. Jeg læste dem igen og igen, til jeg næsten kunne dem udenad.

Den bog måtte jeg have. Jeg måtte eje den. Ellers var jeg godt tilfreds med at låne bøger på biblioteket. Men denne her skulle være der, så jeg hele tiden havde den ved hånden. Men der var et problem. Den kostede 9,75 kroner – næsten en tier. Jeg kunne tjene tyve kroner ved at gå med aviser, men hvis jeg brugte halvdelen af en månedsløn på en bog, ville det blive en stille og ensom måned. Så i stedet for skrev jeg den af. Pænt og nydeligt på skrivemaskine, og så hæftede jeg arkene sammen. Så havde jeg bogen.

Jeg har kun mødt Rifbjerg sporadisk. Jeg havde anmeldt *Den kroniske uskyld* med overstrømmende begejstring i Nørre G.'s skoleblad, dengang den udkom, og jeg tog bogen med til en forfatterreception, da jeg som ung digterspire første gang kom til sådan en, i håbet om at Rifbjerg dukkede op. Det gjorde han. Jeg rakte ham med bævende hænder bogen, og han skrev i den "i sympatisk kollegialitet fra Deres hengivne" – hvad jeg selvfølgelig var glad for, selv om jeg med min ene lille, pjevsede bog ikke følte mig som kollega.

Jeg har et lille bundt breve fra ham. Det første er fra 10.6.1960. Jeg havde sendt nogle digte til Vindrosen, og Rifbjerg svarede: "Tak for de tilsendte digte, som vi returnerer, men med forholdsvis let hjerte, fordi vi samtidig kan sige, at der er noget i dem, noget godt. Deres force er en umiddelbarhed, der ikke tynges alt for voldsomt af litterære forbilleder, og dernæst, at De skriver oplagt om forskellige emner. Alt er endnu uforløst, og ingen skal driste sig til at spå om fremtiden, men hvis De ikke allerede har fået trykt digte i f.eks. Hvedekorn, var det måske en idé at prøve der. I øvrigt er De i fremtiden velkommen til at sende os, hvad De har lyst til. Vi er her til det samme."

Jeg skal være glad for, at digtene ikke blev trykt. De var meget uforløste. Men jeg synes, det er betegnende for Rifbjerg, at han havde overskud til at skrive så venligt og udførligt til en syttenårig, han aldrig havde hørt om. Det er i øvrigt sjovt at se, at man dengang var Des.

Det sidste brev er fra 30.6.2014. Rifbjerg skriver om min roman *Grænseløs*: "Der er meget interessant stof at hente i den, ikke mindst for en gammel amerikafarer som mig, og jeg synes, at atmosfæren i Danmark, også i de tidlige tressere, er fint fanget."

DEN POLITISKE RIFBJERG

I 50'erne var det et dogme, at ungdommen var kold og upolitisk. Det protesterede Klaus Rifbjerg mod i sin allerførste kronik – "Varmedunk ikke nødvendig."

Man hører ofte folk sige, at forfattere jo ikke har mere forstand på politik end alle andre, så derfor er der ikke nogen særlig grund til at læse, hvad de mener om den slags. Nogle vil ligefrem påbyde forfattere, at de skal tie om verdens tilstand – at de ligesom kongehuset helt skal undlade at sige noget om politiske forhold. Lars Bukdahl skriver således på sin blog, at gode forfattere naturligvis kan vælge at tie helt stille, men hvis en overhovedet udtaler sig, er han eller hun "forpligtet til at nægte at tale om andet end sin gode bog". En slags Lex Bukdahlsens med påbudt mundkurv til skrivende folk.

Selvfølgelig har forfattere ikke mere viden om politik end alle andre. Men heller ikke mindre. Og undertiden er de bedre til at formulere deres meninger. Det er jo derfor, de er forfattere. Så hvis de mener noget, er de ikke forpligtet til at give udtryk for det, men de har samme ret til det som enhver anden.

Klaus Rifbjerg rettede sig heldigvis ikke efter Bukdahls bud. Han tog parti. Se her, hvor klart han formulerer liberalismens grundfejl:

"Fundamentet under den liberalistiske filosofi har en klart tragisk dimension, der egentlig ikke beskæftiger sig med, om mennesket er godt eller ondt. Man opfatter nemlig slet ikke mennesket som et menneske, men som et dyr – oven i købet et programmeret sådant. Instinktivt, siger man, vil vi rage til os for at overleve. Selvgratifikationen er den fundamentale inspiration under alt. Stækkes lysten til selvtilfredsstillelse, dræbes initiativet. Så enkelt er det. Hvilket kan udtrykkes på tusind måder: 'lad falde hvad ikke kan stå', '*survival of the fittest*' etc.

Men pudsigt nok kan selv bavianer en gang imellem finde ud af, at det giver flere bananer at arbejde i flok, end hvis man skal sanke dem alene.”

(fra Rifbjergs kronik ”Bavianernes indtogsmarch” i Politiken 1. januar 1994)

RIFBJERG FYLDTE – RIFBJERG FYLDER

Mine danske skønlitterære bøger står alfabetisk i reolerne eller – i en del tilfælde – pakket ned i kasser, stablet op og tydeligt mærket med, hvad der er i dem. Men så er der en del dubletter, jeg ikke kan nænne at skille mig af med – yndlingsbøger, som jeg gerne vil have ekstra læseeksemplarer af, som man kan sætte fedtpletter på eller ligge og læse ude på græsplænen – eller nogle pæne førsteudgaver, jeg ikke vil af med. Men en gang imellem rydder jeg ud i dubletkasserne med hård hånd, og så ryger en del ind til en genbrugsbutik.

I de fleste tilfælde står der sådan noget som K-N på en dubletkasse. Men Rifbjerg fylder en kasse helt for sig selv.

Og så tænkte jeg: Når vi som barn havde den slags selskabsleg, hvor man skal nævne en by eller

et land eller en forfatter, så sagde vi alle sammen automatisk ”H.C. Andersen”, når vi skulle nævne en forfatter. Og skulle man de næste halvtreds år nævne en nulevende forfatter, så sagde man næsten lige så automatisk ”Rifbjerg”.

Men hvad gør vi nu? Hvis man umiddelbart skulle nævne én stor nulevende dansk forfatter, hvem ville man så nævne?

Smærup? Thorup? Brøgger? Nordbrandt? Thomsen? Laugesen? Høeck? Viggo Madsen? Dorrit Willumsen? Voetmann? Helle Helle? Henning Mortensen? Hanne Marie Svendsen? Knud Sørensen? Eller hvem? Hvis man kun måtte nævne én?

Hvem ville det falde helt naturligt at nævne først? Ja, hvem egentlig?

Arne Herløv Petersen er forfatter, og blandt hans mange romaner kan ikke mindst nævnes Fjerne mål 1-3 og erindringsromanen Grænseløs 1-4. Arne er desuden oversætter og har oversat flere hundrede værker. Han blev portrætteret i #24

Gelsted-Kirk-Scherfig prisen 2015

Gelsted-Kirk-Scherfig prisen er en dansk kulturpris, som blev uddelt første gang i 1980. Oprindeligt blev den bestyret af DKP's forretningsudvalg, men ledes nu af en fond. Vi har fået medlem af fondsbestyrelsen Michael Kræmmer til at skrive om overrækkelsesceremonien i november 2015, hvor vi i Det Ny Clarté var blevet inviteret til at være til stede med vore blade i Krudttøndens forhal.

Prisen er opkaldt efter de tre kommunistiske forfattere Otto Gelsted, Hans Kirk og Hans Scherfig, som i øvrigt alle har skrevet bidrag til tidligere versioner af tidsskriftet Clarté. Vi bringer et par stikord om de tre forfattere i artiklens boks.

Af Michael Kræmmer

Cafe Krudttønden på Østerbro, lige over for den gamle arbejderklub B.93's baner, består af en intim café-sal med scene, hvor man med lidt god vilje kan proppe 50-60 mennesker og et ikke alt for stort orkester ind. Den har dannet rammen om mange former for arrangementer af forskellig politisk observans og, som det er de fleste bekendt, også om et forfærdeligt skud-drama. Det er her, Gelsted-Kirk-Scherfig Fonden i de senere år har valgt at uddele den pris, der bærer samme navn som fonden.

2015-priserne blev uddelt søndag d. 8. november. Modtagerne var fotografen Søren Zeuth, billedkunstneren Pylle Søndergård og sangeren Annisette.

Søren Zeuth har fotograferet i mange af verdens brændpunkter og blandt mange af verdens fattige. Han berigede de tilstedeværende med sine mange eftertænksomme refleksioner over fotografiet som politisk redskab – man kan næsten tale om et manifest. Søren Zeuth er et af de mennesker, der uden at være en del af det politiske partiliv altid har brændt mod undertrykkelse og ulighed. Det kommer ikke fra fremmede: Han sendte i sin takketale en tanke til sin gamle far, der altid havde holdt de politiske faner i hævd.

Pylle Søndergård har ved siden af sit arbejde som bildende kunstner været aktiv i arbejdet for fred og ligestilling og har som begge de andre prismodtagere altid stået på de svages side. Hun medbragte to kunstnere fra "Det Poetiske Bureau", René Sandberg og Kirsten Marthedal. De opførte en dramatisk oplæsning af ord, der tog andre ord med sig og blev til flere ord, somme tider gled det som en leg med ord, andre gange formedes det uventet til kommentarer til tiden og samfundet. En krævende øvelse for publikum, men en fascinerende insisteren på sprogets muligheder.

Og så var der Annisette.

Hver prismodtagelse motiveres af en ven eller kollega, og motivationerne er en stor del af oplevelsen. Det gjaldt også denne gang, og ikke mindst Anne Marie Helger, der motiverede Annisettes pris. Helger kom blandt andet ind på, at Annisette, der altid spiller for udsolgte huse, kunne være blevet til så meget mere, hvis hun havde valgt den kommercielle vej. Men hun havde holdt fast ved sit ansvar for verdens svageste, "en rose, der ikke er sådan at knække".

En bevæget Annisette sendte i sin takketale en tanke til dem, "der slås, ikke bare for sine egne

børn, men for verdens børn”. Og så gav hun tre numre i det lille, intime lokale. Det er næsten umuligt at finde ord for, hvad der skete, men det hører til en af de mest intense musikalske oplevelser, man kan være så heldig at møde på sin vej.

Gelsted-Kirk-Scherfig prisen gør ikke modtageren rig. Det er en forholdsvis beskeden sum, typisk på omkring 20.000 kroner, der tilfalder modtagerne. Til gengæld er der stadig en særlig aura om de tre kommunistiske kulturpersonligheder, der har lagt navn til prisen, og mange modtagere opfatter det som en særlig hæder at blive indstillet til netop denne pris med netop dette navn. Anniset-

te talte om Scherfigs malerier, der altid har hængt i hendes hjem, og om Gelsteds oversættelser af Homers digte og afsluttede med, at ”jeg kan ikke ønske mig en mere fantastisk pris”.

*Michael Kræmmer er historiker og medlem af bestyrelsen i Gelsted-Kirk-Scherfig Fonden. Michael har skrevet flere bøger, senest *Byen ved borgen – Vordingborg gennem 600 år (1415-2015)**

Otto Gelsted (1888-1968) var lyriker, litteraturkritiker, journalist og samfundsdebattør. Hans interesser var mangeartede: Antikkens Grækenland, Freud, Marx, ekspressionisme i malerkunsten, kulturpolitik m.m.m. I 1924 startede han sit eget tidsskrift *Sirius*, og senere blev han kulturjournalist ved flere dagblade. Børge Houmann har redigeret et udvalg af hans artikler og essays i tobindsværket *Tilbageblik på fremtiden*.

Hans Kirk (1898-1962) var romanforfatter og journalist. Kirk er især kendt for romanerne *Fiskerne*, *Daglejerne* og *Vredens søn*. Han var litteraturmedarbejder ved flere dagblade, bl.a. *Land og Folk*. Hans første egentlige litterære artikel skrev han i Gelsteds tidsskrift *Sirius* i 1924. Den handlede om Henri Barbusse, som var ophavsmand til Clarté-bevægelsen. Houmann har stået for flere udvalg af hans artikler og essays, bl.a. i bogen *Litteratur og tendens*.

Hans Scherfig (1905-1979) var romanforfatter, billedkunstner og journalist. Han skrev en lang række romaner, bl.a. *Frydenholm*, *Den forsvundne fuldmægtig*, *Idealister* og *Det forsømte forår*. I en årrække var han medlem af centralkomiteen i DKP og han var en flittig bidragsyder i partiets dagblad *Land og Folk*. Scherfig blev portrætteret af Frederik Ohsten i vores serie 'Den venstreintellektuelle forfatter' i #21.

BOGTITEL *Økosocialisme – Fra systemkritik til alternativ*FORFATTER *Finn Kjeller, red.*FORLAG *Forlaget Solidaritet 2015, 248 sider, 100,- kr.*

Økosocialisme – fra systemkritik til alternativ

Af Rolf Czeskleba-Dupont

Bogen vil over for den herskende enøjethed i politisk-strategiske spørgsmål ('nødvendighedens politik' i monarkisk ental) give svar på et spørgsmål, der ofte stilles systemkritikere: Hvad er jeres alternativ? Bogens otte hovedforfattere, hvoraf tre har skrevet originale bidrag til antologien, har det til fælles, at de spænder over hele registret fra systemkritikken til oplysning om alternative handlemuligheder – med vægt på det sidste. Trods divergerende udgangspunkter og politisk kontekst (fire skandinaver, tre fra det øvrige Europa og to nordamerikanere) konvergerer deres bidrag i den tænkende og praktiserede modstand, der skal til for at samle og besvare krisebilledet i vores tid.

REDAKTØREN SOM DIRIGENT

I en fakta- og perspektivrig indledning begrundes bogens redaktør ud fra dansk politik og især Enhedslistens mange fornuftige initiativer, der er prelet af på systemets mere eller mindre usynlige grænser, hvorfor og hvordan der skal og kan tilvejebringes et sammenhængende alternativ. Dette kunne ske ved at hive ansatser og skitser frem, samle, videreudvikle og konkretisere dem. For eksempel ved at slutte op omkring Niels Meyers

krav i småskriftet 'Nok er nok' om "en gennemgribende reform af vores nuværende nyliberalistisk-økonomiske system og dets institutioner." Men med den tilføjelse, at erkendelsen om, "at der ikke findes en ikke-nyliberalistisk kapitalisme, man kan vende tilbage til", bør udbredes (s. 34). På denne solidarisk-kritiske måde mener forfatterne, at alliancer kan dannes.

De har ifølge redaktøren fire argumenter for økosocialismen til fælles: 1) For at vende de sammensatte økologiske, økonomiske, sociale og politiske kriser til et samlet fremskridt står overgangen til et postkapitalistisk samfund på dagsordenen; 2) Socialismen for det 21. århundrede må centralt bygge på økologisk indsigt i omstillingens natur; 3) Fælleseje til jorden og de producerede produktionsmidler samt en demokratisk planlægningspraksis må kunne lade sig gøre (især Michael Löwys bidrag om 'Økosocialisme og demokratisk planlægning' behandler dette); og 4) Kræfterne til denne grundlæggende samfundsforandring i økosocialistisk retning kan samles og mobiliseres.

Redaktøren samler billedet i sin indledning ved at bygge på erfaringer fra kampen mod både den danske stats og EU's systembevarende for-

svarsværker. Han kan med støtte i klimapolitikerne fra Enhedslisten vise, hvordan staten – med EU's velsignelse – snyder på den klimapolitiske vægt, når kurven over danske udledninger af drivhusgasser siden forrige århundrede ser bort fra både den CO₂, der er indeholdt i importvarer, den, der bliver udledt af dansk erhverv på internationale farter, samt den CO₂, der nødvendigvis forlader skorstenene på de til skovbiomasse omstillede kraft- og varmeværker samt private brændefyr. Dermed skabes billedet af en generel afkobling mellem stigende økonomisk aktivitet og faldende drivhusgasudledninger, der står i skærende kontrast til det alternative, fuldstændige billede, der viser en forøgelse af udledningerne (på over 30 % i perioden 1990 til 2013 for CO₂ alene). Dette er blevet bekræftet af Danmarks Statistiks DST-Analyse fra november 2015 'Udslip af drivhusgasser fra dansk økonomi 1990-2013', dog uden at klima-, energi- og forsyningsministeren har taget det til efterretning i sin klimapolitiske redegørelse fra december 2015.

Udgiveren bemærker, at disse løse rammer for klimaindsatsen ikke harmonerer med de stramme rammer i EU's politisk-økonomiske regelværk, hvor det foruden de dominerende medlemsstater er over 30.000 lobbyister og lobbyorganisationer som European Roundtable of Industrialists, der har efterladt deres helt særegne støvleaftryk (s. 17). Ikke tilfældigt har 60 % af 127 kendte sager med den berygtede erstatningsklage mod staternes politik, der under navnet ISDS (Investor-State Dispute Settlement) skulle blive en del af de truende TTIP-aftaler, haft med miljøfølsomme områder at gøre (s. 20). For at gøre samfundene mindre afhængige af disse politisk-økonomiske trakasserier anbefales i bogen et opgør med 'produktivismen', som i økosocialismens forstand både bagvendt gælder de forhenværende statsocialistiske samfund og fremadrettet den (endnu) enerådende globaliserede kapitalistiske produktionsmåde.

ORKESTRERINGEN

Alternativt gælder det om at sammensmelte grøn og rød politik. Hertil skal der ifølge fagforeningsveteranen Lars Henriksson (tidligere Volvo) opbyg-

ges den nødvendige sociale magt. Han eksemplificerer dette med den historiske samling omkring en produktionsomlægning fra rustningsindustri (Lucas Aerospace) til socialt nyttige produkter, som britiske tillidsfolk (shop stewards) organiserede i 70'erne – og som det tog Margaret Thatcher adskillige slag for at få neutraliseret igen, til sidst ved at nedlægge Greater London Council.

Den norske fagforeningsmand Asbjörn Wahl pointerer i sit bidrag om 'Fagbevægelsen og klimakampen', at der skal en "radikal omfordeling af samfundets værdier" til, hvis "folk skal kunne lade sig mobilisere mod klimakrisen." Den belgiske økosocialist Michael Löwy nævner, at der både på produktionssiden skal afskaffes fremstillingen af unyttige varer og på forbrugssiden skal fokuseres på en tilfredsstillelse af ægte behov. Artikulationen af disse må være væsentlig for den uundværlige (basis-)demokratiske proces i overgangen til økosocialismen. For varigt at kunne reducere overforbrug og overproduktion er det klassiske middel i form af en markant arbejdstidsnedsættelse ligeledes uundværlig, udtaler Nathalie Guay fra en af de største, meget decentraliserede faglige organisationer i Québec.

Amerikaneren Richard Smith, der bl.a. (ligesom Daniel Tanuro) har profileret sig som kritiker af forestillingen om grøn kapitalisme (hvilket i øvrigt allerede i april 2009 var tema i DNC #10), taler i forbindelse med den aktuelle krise om en nødplan for reduceret ressourceforbrug og omstilling af produktionen for at starte overgangen fra profitstyret til demokratisk behovsstyret produktion. Som redaktøren tilføjer: "Vi må være bevidste om klimaets tidsfrister de næste 10, 20 og 30 år, men også om, at dogmerne om privat ejerskab, markedskræfter og globaliseringen må brydes for at sikre den nødvendige omstilling" (s. 28).

Søren Kolstrup går i sit bidrag 'Økosocialistisk omstilling: fra første skridt til store brud' ud fra de i Danmark på centralt hold tilkæmpede forudsætninger for overgangen på det lokale og kommunalpolitiske område og fremsætter mulighederne for at komme videre. Grundstammen i hans fortælling udgør det økosocialistiske trekløver bestående

af: a) kampen for produktionsdemokrati, b) grøn omstilling af nøglesektorer såsom landbrug og fødevareindustri, energi- og transportsektorerne samt c) en omstilling fra kommercialiseret velstand til offentligt tilvejebragt, behovsorienteret velfærd (s. 221-2). Kolstrups tilgang støttes af den engelske politiske økonom Pat Devines tekst om 'Socialt ejerskab og forhandlet koordination'. Dette er vigtigt i en tid, hvor danske økonomer ofte er løbet fra den tidligere konsensus om forhandlingsøkonomi til at dyrke konkurrencestatens hårde tiltag mod den ellers 'funktionelle' underklasse (John K. Galbraith).

PERSPEKTIVERING

Bogen er veldisponeret i sit forløb fra to mere overordnede ræsonnementer (Richard Smiths '6 teser for at redde menneskene', der giver argumenter for kapitalisme- og vækstkritikken, samt Daniel Tanuros 'Fundamentet for en økosocialistisk strategi', der begrundes denne med de materielle produktivkræfters skadelige pervertering) over spørgsmålet om institutionelle reformer (demokratisk planlægning og forhandlet forhåndskoordination af hhv. Löwy og Devine) til fagbevægelsens

intervention (Wahl, Guay og Henriksson) og de lige så jordnære lokale og regionale omstillingsinitiativer og -mål i en dansk kontekst (Kolstrup).

Denne konkretiserende tænkning rækker langt set i forhold til de mere globale erklæringer, som Michael Löwy og Joel Kovel i 2001 begyndte på med deres 'internationale økosocialistiske manifest'; fulgt op af en 'økosocialistisk erklæring fra Belém' 2009 i forbindelse med Verdens Sociale Forum; og efter klimapolitikens forlis på COP 15 i København af en erklæring fra Folkenes Konference i Cochabamba/Bolivia 2010 (Folkenes Aftale om Klimaforandringer og Moder Jords Rettigheder, omtalt i DNC # 27, s. 13). Her var perspektivet et nyt samfundssystem, der kunne genfremstille harmonien i forhold til naturen og mellem menneskene, hvortil begrebet om det Gode Liv (Buen Vivir) blev fremhævet. Som økofeministen Ariel Salleh bemærkede, kræver dette en afsked med den fremherskende illusion om en problemløsende moderniseringsstrategi bl.a. i klimaspørgsmål. Den har været møntet på vareproducenternes skridtvise forbedring af deres produkter frem for en omfattende

social og miljømæssig vurdering af alternative udviklingsveje til at sikre befolkningernes behov.

Den foreliggende antologi skærper sansen for det økosocialistiske projekt og burde følges op af flere forsøg på via kampen for rød-grønne forandringer at skabe en 'ny grundvold' for de tiltrængte forandringer, som redaktøren efterlyser (s.7).

Rolf Czeskleba-Dupont, Ph.D. i energi og samfund (Aalborg Universitet 1985), er uddannet som sociolog og geograf (Berlin og København). Fritstillet fra sit arbejde på RUC i samfundsvidenskab. Rolf redigerer vores sektion Aktuelt og Baggrund.

BOGTITEL *Det sorte får + Jeg går i gåsegang*FORFATTER *Ascanio Celestini*FORLAG *Meloni, 2013 og 2015, 107 og 236 sider, 199 og 259 kr.*

Toni Mafioso og Toni Corrotto

Af Flemming Larsen

Disse to bøger er begge oversat af Bente Schrøder Rasmussen. Samme Bente gav i sidste nummer af dette blad et portræt af Ascanio Celestini, hvor hun bl.a. omtalte en præsentationsaften i forbindelse med udgivelsen af *Jeg går i gåsegang*. Jeg var til stede denne aften og fik således oplevet Celestinis optræden *live*, som udgør en stor del af hans offentlige virksomhed. Hans oplæsning/fremsigelse foregår i lyntempo; selv om man ikke kan italiensk, vil man kunne få et indtryk af hans stil ved at google-søge "L'autunno è caldo e c'è tensione" (efteråret er varmt, og der er spænding i luften), hvilket vil give mulighed for på YouTube at se ham fremføre den fortælling, som vi bringer i tilknytning til anmeldelsen. Jeg kan klare mig på italiensk i Italien, men kunne på ingen måde nå at fange Celestinis pointer den pågældende aften. Vi kunne ind imellem høre et latterbrøl fra italienerne og de super italienskkyndige, men vi amatører måtte pænt vente på Bentes efterfølgende oversættelse for at kunne le med.

Forfatterens aktiviteter på teater, film og TV smitter af på stilen i hans skriftlige arbejder. Den er præget af et mundtligt hverdagssprog med mange gentagelser, næsten som sange med et omkvæd, så at lytteren (ved den mundtlige fremførelse) lige har tid til at

sunde sig ved det kendte, før det går løs med ny snak i lyntempo.

Det sorte får (som også findes i filmudgave med forfatteren i hovedrollen) er blevet til, efter at Celestini i fire år havde rejst rundt og samlet oplysninger om 'galeanstalter'. Nicola er på ret tilfældig vis blevet anbragt på en sådan 'elektrisk galeanstalt' (dvs. hvor der gives elektrochok), og Celestinis beskrivelser er en hård kritik mod disse institutioner. Samtidig sætter bogen spørgsmålstegn ved normalitetsbegrebet. På den måde mindede den mig under læsningen mange gange om Leif Panduros romaner fra starten af tresserne, hans såkaldte 'tossetrilogi', som afsluttedes med *Den gale mand*.

Netop i forbindelse med udgivelsen af sidstnævnte bog udtalte Panduro: "Jeg ser næsten hele vor civilisation som en gigantisk splittelse, en næsten total skizofreni, som tilmed postuleres som 'det normale'." Celestini er på lignende måde civilisationskritisk med Pasolini som mulig inspirationskilde. Han sammenholder 'galeanstalten' og det nærliggende supermarked, som han tydeligvis opfatter som en anden slags 'galeanstalt', idet han flittigt/ironisk strør om sig med kommercielle varenavne og reklameslogans.

Også splittelsestemaet er fælles for de to forfattere. I *Den gale mand* er der en 'ham', som hovedpersonen fortæller om, og som bl.a. sprænger domkirken i luften (hvilket i virkeligheden udføres af hovedpersonen selv). På lignende måde er der i *Det sorte får* en jeg-fortæller, der på et tidspunkt begynder at fortælle om Nicola. Længe kan man være i tvivl om relationen mellem de to, men på et tidspunkt finder man ud af, at der er tale om samme person. Temaet genfindes i *Jeg går i gåsegang* i fortællingen *Dobbeltgænger*, hvor det bl.a. hedder: "En morgen vågner jeg, / og vi er to. [...] Vi er to, / og det lykkes os ikke at være ét helt menneske."

Mens *Det sorte får* er en roman, består *Vi går i gåsegang* af en række fortællinger næsten udelukkende formuleret som digte/knækprosa. Civilisationskritik-temaet fortsætter i denne bog, men ellers er det nye, at fortællingerne er meget politiserende. Jeg har lyst til at bringe et længere citat fra Gert Sørensens introduktion:

"Som digtning foregiver teksten på ingen måde at dække sig ind under, at enhver lighed med virkeligheden er utilsigtet og tilfældig. [...] Der er... masser af referencer til bombesprængningen på Piazza Fontana i Milano 1969, De røde Brigaders bortførelse af og efterfølgende drab på Aldo Moro i 1978, til mafiaen og den hemmelige P2 loge, alle konkrete tildragelser, som teksten inddrager som løbende temaer og slynger ud i sine egne groteske overdrivelser. Det er ikke, fordi Celestini dermed vil gøre vold på virkeligheden og manipulere med den. Tilskyndelsen ligger i, at excesserne allerede er til stede i denne virkelighed og egentlig blot venter på at blive synliggjort og aflæst igennem tekstens ekspressive sprogbrug."

En glimrende introduktion til bogen. Flere af fortællingerne starter eventyragtigt med 'Der var engang et lille land' og handler om Toni Mafioso og Toni Corrotto. Toni Mafioso er hurtigt meget genkendelig, idet der fx respektløst tales om 'fremme for uddøde hårs genvækst' eller 'genindførelse af mødomsmoden, / dog kun gælden for veldrejede jomfruer'. "De to Toni'er står for regeringsmagten, men teksten viser, at Celestini ingen respekt overhovedet har for det italienske politiske system:

"Oppositionen [...] mente, det var finere at fordrive tiden / med at spille bridge og drikke scotch / i den lille salon i Bar Mafia / i Korruptionsgade."

Et andet gennemgående tema i bogen drejer sig om syndebukke. Fortællingen *På bar*, som bliver gengivet efter anmeldelsen, er et eksempel. Luften er gennem lang tid ikke bare fyldt med spænding, men med uudtalte aggressioner, som så til sidst går ud over den uskyldige filippiner. Lignende ting forekommer i mange af fortællingerne, undertiden meget mere hårdhændet.

Hvad vil Celestini så med alle disse groteske og humoristiske historier med en besk eftersmag, som kalder på refleksion? Ja, dels er han klart på de svages side, som Bente Rasmussen skrev i sidste nummer, og dels kunne titelfortællingen give et fingerpeg. Den handler om folk, der går i gåsegang/står i kø hele livet og blot følger dem, der går foran. Hvis nogen bryder ud af denne forudbestemte kø, vanker der. Jeg tror, at forfatteren gerne så, at flere brød ud af den moderne civilisations forudbestemte (forekommer det) livsformer i stedet for at lade 'skæbnen' bestemme. I fortællingen *Fatalisten* hedder det:

"For et fatalistisk folk bliver alt uundgåeligt. / Et jordskælv opleves som en tv-udsendelse, / ligesom vulkanudbrud, skatter og skattesvindler / regn eller krige. // Alt falder ned fra himlen, / alt bli'r et væddemål med skæbnen. / Et lotteri."

Jeg kan stærkt anbefale disse to bøger, ikke mindst den sidste. Celestini er fantastisk til at spidde de magtfulde, men også almindelige menneskers fordomsfulde reaktionsmåder. Jeg kunne godt tænke mig at se ham også præsentere positive modstykker: kærlighed, venskab, fælles kamp mv. Måske gør han det i andre bøger, og jeg glæder mig til at læse yderligere af ham. Bente Rasmussen har præsteret et par fine oversættelser, og det er fint, at hun har givet danske læsere mulighed for at lære ham at kende. Jeg vil opfordre hende til at følge op med flere oversættelser.

Flemming Larsen redigerer Bog og Kultur-sektionen i Det Ny Clarté.

På bar
Af Ascanio Celestini

Efteråret er hedt, der er spænding i luften.

*Jeg går på bar, og bartenderen ser på mig med et ansigtsudtryk, som én der
skal til at sige,*

“Nå lad os se, hvad ham her vil ha’.”

*Han ser på mig uden at tale,
for efteråret er hedt og der er spænding i luften,
men han har et ansigtsudtryk, som én der vil sige
“Lad os se, hvad ham her vil ha’.”*

*Da jeg intet siger,
for efteråret er hedt og der er spænding i luften,
men laver et ansigt som én, der ville svare,
“Hvad tror du, jeg vil ha’? et kilo kød?
At jeg vil be’ dig kontrollere dækkenes lufttryk?
Jeg er på bar og vil ha’ kaffe!”*

*Da han har et ansigt, som én der intet siger,
for efteråret er hedt og der er spænding i luften,
men laver et ansigt, som én der skal til at sige
“Hold da op! Skal du kun ha’ kaffe.
Med alle de sandwichburgerbasser, svinicola og nazicola,
med alle de sager jeg har i baren,
skal du kun ha’ kaffe! Du la’r mig arbejde for 80 cent!”*

*Da jeg ikke svarer, for efteråret er hedt og der er spænding i
luften,
men laver et ansigt, som én der ville sige
“Hvis der er én normal ting i dette land,
i denne forbandede verden, hvor alt går af helvede til,
så er det netop at gå på bar og få en kaffe!”*

*Da han er tavs, for efteråret er hedt og der er spænding i luften,
men laver et ansigt, som én der skulle til at sige
"Du skal vel også ha' et kilo sukker i.
Du åbner den ene pose sukker efter den anden
og bruger alt mit sukker. Det er mig der betaler for sukker!
Du får det gratis, jeg forhøjer sgu ikke kaffeprisen.
Bare 80 cent og så bruger du alt mit sukker!"*

*Da jeg laver et ansigt som én,
også selvom jeg tier for efteråret er hedt og der er spænding i
luften,
men laver et ansigt, som én der ville svare
"Jeg drikker sort kaffe og endda koncentreret.
Du burde egentlig takke mig,
du arbejder sgu ikke meget for dine 80 cent,
ja faktisk burde du gi' mig rabat!"*

*Da ser han på mig
med et frækt fjæs, som én der ville sige
"Ti kunder, som kommer her på baren,
resulterer i ti kopper kaffe, hvor ikke to er ens.
En vil ha' en knaldsort kaffe og én en lang,
én vil ha' en koffeinfri
og én kaffe med en lille én,
én drikker bygkaffe og én kaffe med ginseng,
så er der kaffe med et stænk mælk, et stænk varm mælk og et
stænk kold mælk,
og den næste vil ha' en amerikansk kaffe,
men amerikansk med en kande vand, som ikke må være for
varmt,
han vil ha' en amerikansk med lunkent vand i en kande".*

*Da bartenderen kort sagt laver det her ansigt,
der ikke siger mig noget,
for efteråret er hedt og der er spænding i luften,
men laver et ansigt som én,
der irriteres over at lave ti forskellige kopper kaffe
"Så skal du nok også bruge mit lokum!"*

*Da jeg ikke svarer, for efteråret er hedt og der er spænding i
luften,
men laver et ansigt, som én der ville sige
"Hvor skal jeg så pisse?
Skal jeg pisse i sukkerskålen? Vil du gi' mig et kateter?"*

*Da han laver et ansigt, som én
der holder kæft, for efteråret er hedt og der er spænding i luften,
men laver et ansigt som én,
der ville sige "Kommunist lus!"*

*Da jeg holder kæft, for efteråret er hedt og der er spænding i
luften,
men laver et ansigt som én, der ville snerre
"Fascist palaver lugter af kadaver!"*

*Da han laver et ansigt, som én
der holder kæft, for efteråret er hedt og der er spænding i luften,
men laver et ansigt som én,
der ville sige "Jeg smadrer dit fjæs!"*

*Da jeg holder kæft, for efteråret er hedt og der er spænding i
luften,
men laver et ansigt som én,
der ville snerre "Jeg brænder din bar!"*

*Da laver han et ansigt som én,
der ville sige "Jeg stikker dig ned!"*

*Da laver jeg et ansigt,
som én der ville snerre "Jeg skyder dig i benet!"*

*Da kommer der pludselig en filippiner ind
med en buket roser.*

*Efter ti minutter hvor jeg og bartenderen
i tavshed ser hinanden i øjnene,
siger filippineren med roserne gebrokkent "En rose en euro,
tak".*

*Da taler jeg så og siger
"Du filippiner...du har allerede fået en euro.
Du fik den, da tsunamien havde smadret jeres huse.
Du fik den med en sms.
Da jeg kom hjem,
havde min kone gjort det samme.
Vi er nu oppe på to euro
uden en eneste rose.
Og så vil du ha' endnu en euro? Hvad fanden gør du med alle
disse euro?
Skal du ha' en SUV?"*

*Da taler selv bartenderen.
Han trækker pistolen under bardisken frem
og sigter på filippinerens ansigt,
og siger "Du filippiner...ud af min bar,
eller jeg sender dig på kirkegården for at at sælge roser!"*

*Selv den grove Spartacus og den elegante Athene
slog sig sammen, når de havde en fælles fjende.
Det er demokrati.*

Forlaget Meloni har venligt givet tilladelse til, at vi bringer denne tekst fra bogen Jeg går i gåsegang.

DEN VENSTREINTELLEKTUELLE FORFATTER 9

Vi har flere gange i bladet skrevet om den tyske forfatter Christa Wolf, bl.a. var hun den første, der blev præsenteret i denne serie. Christa Wolf var en stor beundrer af Anna Seghers, om hvem hun i *En dag* i året skrev: "Jeg forsøger at forestille mig, hvordan mit liv havde set ud uden denne bog (Det syvende kors, red.) og de andre bøger af Anna Seghers." Fhv. lektor ved RUC, Klaus Schulte, giver her et portræt af Seghers, som i et vist omfang bygger på hans efterord i den tyske forfatters *Et rejsemøde og andre fortællinger* (Batzner og Co., 2004).

Anna Seghers er ikke mindst aktuel i relation til debatten om flygtningekrisen.

Anna Seghers: Realisme, fremsyn og magi

Af Klaus Schulte

Anna Seghers: Tysker, jøde, kommunist, forfatter, kvinde, mor. Man bør tænke efter ved hvert af disse ord. Så mange identiteter, som mod-siger, ja tilsyneladende udelukker hinanden; så mange dybe, smertelige bindinger, så mange angrebsflader, så mange udfordringer og krav om at stå sin prøve, så mange muligheder for at blive såret, være udsat – truet endda, så det nogle gange kom til at gælde livet.

Christa Wolf, 1992

Anna Seghers (1900-1983) blev næsten lige så gammel som sit århundrede – "det korte 20. århundrede", som man, ganske vist i en lettere eurocentristisk optik, har kaldt det med blikket rettet mod dets definerende årstal: 1914 – 1917/19 – 1933 – 1939 – 1945 og 1989/91. Den verden, som pigen Netty Reiling, der skulle blive kendt som forfatteren Anna Seghers, blev født ind i som enebarn i en tysk-jødisk antikvitets- og kunsthandlerfamilie i byen Mainz ved Rhinen, lå dog stadig hinsides alt dette. Det var denne "verden af i går", som hendes 19 år ældre forfatterkollega Stefan Zweig nostalgisk skrev om, lige inden han – fordrevet af nazisterne, ligesom hun selv var blevet det – i februar 1942 i sit brasilianske tilflugtssted tog livet af sig, opslugt af fortvivlelse over tingenes katastrofale gang.

Anna Seghers får derimod *sin* afgørende prægning og anderledes livsanskuelse som stor pige og ung kvinde netop gennem de begivenheder, som helt og holdent ligger på hendes side af epoketærskelen: Hun finder, både politisk og kunstnerisk, et revolutionært ståsted i en anden, i *denne* verden. Den er præget af voldsomme klassekampe og kæmpemæssige samfundsforandringer, af krig,

sult og indtil da usete politiske massebevægelser i kølvandet af de store kontinentaleuropæiske monarkiers sammenbrud, af revolution og kontrarevolution. Men også af noget helt nyt: Håbet om et radikalt anderledes samfund uden udbytning og undertrykkelse af de arbejdende masser, som den unge Sovjetunion kommer til at repræsentere for stadig flere i mange lande og ikke mindst i 1920'ernes kriseramte Weimarrepublik.

FRA 'NETTY REILING' TIL 'ANNA SEGHERS'

Hvordan gik det til, at denne Netty Reiling blev til forfatteren Anna Seghers, organiseret kommunist og fremtrædende medlem af BPRS ('de proletarisk-revolutionære forfatters forbund'), der måtte flygte for nazisterne? Anna Seghers selv var yderst tilbageholdende omkring alt, hvad der angik hendes livsforløb og personlige forhold. Men meget er blevet klarere siden åbningen af arkiverne i det forhenværende DDR efter 1990 og specielt siden fremkomsten af den østrigsk-amerikanske litteraturhistoriker Christiane Zehl Romeros store Seghers-biografi i to bind (2000/2003), østtyskeren Christel Bergers udvalg af Seghers' korrespondance i 1947, *Hier im Volk der kalten Herzen* (2000) (Her hos de kolde hjerters folk), og Zehl-Romeros og Almut Gieseckes opfølgende to store bind med Seghers' breve fra 1924-52 (2008) og 1953-84 (2009). Ud fra disse og en lang række andre bidrag til Seghers-forskningen, der i de seneste to årtier er vokset i omfang og kvalitet, og som allerede siden 1990 havde fået et internationalt orienteret forum i form af Anna-Seghers-selskabet og dets årbog *Argonautenschiff*, opkaldt efter en af forfatterens mytiske fortællinger, kan omtrent dette billede rid- ses op:

Anna Seghers tilhører den generation af intellektuelle, født mellem 1890 og 1905, for hvem oplevelsen af Første Verdenskrigs indtil da usete industrialiserede massemyrderi, oktoberrevolutionen i Rusland og de efterfølgende revolutionsforsøg i mange andre europæiske lande blev skelsættende. Disse begivenheder førte til et radikalt brud med deres altovervejende borgerlige oprindelsesmiljøer og til en tilslutning til den revolutionære fløj af

arbejderbevægelsen. De relativt få kvinder blandt disse intellektuelle tilhører den første generation af kvindelige akademikere overhovedet, og blandt disse findes der netop i Tyskland og Østrig relativt mange piger fra jødiske hjem. Som oftest er der tale om 'pæne hjem', sådan som det var tilfældet med den givetvis noget bedsteborgerlige kunsthändlerfamilie Reiling – om noget et eksempel på den såkaldte 'tysk-jødiske symbiose', der ifølge en tragisk misforståelse blandt mange af samtidens jødiske aktører havde udviklet sig i årtierne, efter at jøderne i forbindelse med grundlæggelsen af det 2. Tyske Kejserrige i 1871 havde opnået 'emancipationen', dvs. ligeberettigelsen som statsborgere. Den mere ukritiske del af tysk historieskrivning efter Anden Verdenskrig yndede længe at svælge i dette, – som om de fleste tyskeres for det meste højlydte og ellers stiltiende accept af nazismens antisemitisme blot 15 år senere var kommet ud af ingenting og ikke havde modbevist den slags idylliske forestillinger en gang for alle!

Anna Seghers' studieår 1920-1924 i Heidelberg, afsluttet med at hun blev dr.phil. i kunsthistorie og sinologi med en afhandling om *Jøden og jødedommen* i Rembrandts maleri, kan siges at udgøre en tidstypisk ramme om det gennemgribende orienteringsskifte i verdensanskuelser, som mange unge mennesker med hendes baggrund gennemgik i denne tid. For hendes vedkommende betød den, at hun lagde barndomshjemmets neo-ortodokse jødiske tro bag sig. Via en mere Martin Buber- og siden Kierkegaard-inspireret religiøsitet, der også var præget af tidens eksistensfilosofiske opbrud og et radikalt socialt engagement, nåede hun frem til midt-20'ernes endnu ikke dogmatisk stivnede marxisme og til beskæftigelsen med kommunistisk og venstresocialistisk politik og teori. Venskabet med studiekammeraten Phillip Schæffer, der senere skulle blive henrettet for sit modstandsarbejde mod naziregimet, og Anna Seghers' færden i en kreds af eksilerede ungarske revolutionære og venstreintellektuelle spillede en afgørende rolle i denne forbindelse. Blandt de sidstnævnte var sociologen Karl Mannheim og dennes yngste elev fra den legendariske intellektuelle 'søndagskreds' i Budapest, Laszlo

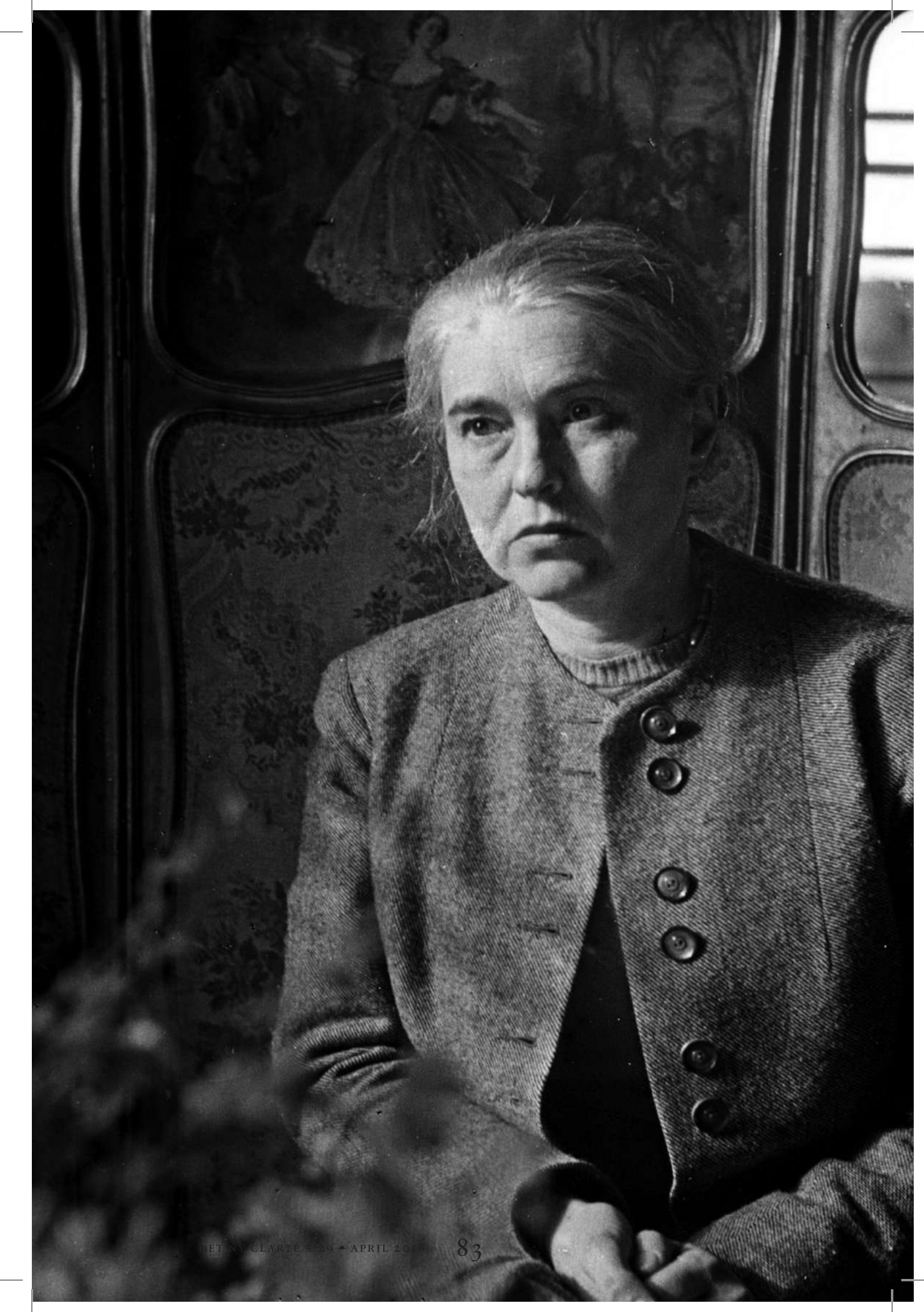
Radványi, der på dette tidspunkt allerede var organiseret kommunist. På trods af en del modstand fra Nettys forældre blev parret gift i 1925 og fik hurtigt to børn. Fra 1926 levede familien i Berlin, hvor Radványi under navnet Johann-Lorenz Schmidt i 1927 blev leder af KPD's, det tyske kommunistpartis, marxistiske arbejderskole.

Selv bliver den unge Netty Radványi medlem af partiet og af det nystiftede proletarisk-revolutionære forfatterforbund BPRS i 1928, i samme år som hun får sit litterære gennembrud under forfatternavnet Anna Seghers med novellen *Der Aufstand der Fischer von St. Barbara* (1928) (Fiskernes oprør i St. Barbara). For den modtager den indtil da totalt ukendte unge forfatter Kleist-prisen, dengang Tysklands mest fornemme litteraturpris. De næste værker følger slag i slag – og fortsat med det prisbelønnede gennembrudsværks instinktive sporsans for de kræfter, som voldsomme tider vækker i menneskene, og med den umiskendelige sprogtone, der søger at gribe læserne med tilsvarende voldsom kraft: Et bind fortællinger, *Auf dem Weg zur amerikanischen Botschaft* (1930) (På vej til den amerikanske ambassade), og romanen *Die Gefährten* (1932) (Kampfællerne) bærer præg af disse års kommunistiske bevægelses glødende internationalisme, men også af den tids tendenser til sektarisme og venstreekstremisme i hendes parti og hos de fleste af hendes kommunistiske forfatterkammerater.

Allerede i romanen *Dusøren* fra 1932, som dog først kan udkomme året efter i et eksilforlag i Amsterdam, mens hun allerede efter en kortvarig anholdelse umiddelbart efter rigsdagsbranden er flygtet til Frankrig, lyder der imidlertid nye toner. Uden at hun slækker på stramheden i sin prosa, påbegynder hun med denne bog en dybtgående søge- og selvransagelsesproces, der skulle komme til at præge forfatterskabet fra nu af og helt frem til slutningen af 60'erne. Igen og igen vender hun i sine resterende 7 romaner og et utal fortællinger samt i taler og essays tilbage til det centrale spørgsmål: Hvad var det, der gjorde, at nazismens ideologi i den grad fængede, også hos millioner af almindelige mennesker og ikke mindst blandt de

arbejdsløse? Hvorfor havde hverken kommunister, socialdemokrater eller borgerlige antinazister formået at 'gribe' disse mennesker? For hende gjaldt det om at finde netop de magiske ord, som kunne sætte 'hele mennesket' i bevægelse, også de dele af psyken og hverdagsbevidstheden, som alt for ofte var blevet negligeret af Weimar-republikkens antinazistiske politikere og i arbejderpartiernes kulturarbejde på grund af en tendens til overfladisk og abstrakt 'politiseren' med enøjet fokus på modsætningen mellem socialdemokrater og kommunister.

Svaret på disse spørgsmål og et kunstnerisk gennembrud til en politisk litteratur, der kunne få andre end de i forvejen frelste i tale, hang for Anna Seghers nøje sammen med, at splittelsen imellem disse politiske strømninger blev overvundet – sådan som det blev forsøgt i folkefrontsbestræbelserne i Frankrig, som hun blev vidne til i sit eksil i Paris, og under Den Spanske Borgerkrig, hvor hun i forbindelse med deltagelsen i en forfatterkongres i 1937, som på grund af kampenes udvikling måtte flyttes fra Valencia og Barcelona til Madrid, efter eget udsagn modtog afgørende impulser for sit videre litterære arbejde. Men allerede på den internationale forfatterkongres til forsvar for kulturen i Paris i juni 1935 havde hun i en skelsættende tale om emnet *Fædrelandskærlighed*, der i kommunistisk tankegang havde været tabubelagt indtil da, givet eksplicit udtryk for nødvendigheden af en sådan nyorientering – endnu inden den fire måneder senere på den Kommunistiske Internationales VII. Verdenskongres var blevet udråbt til generallinje for kommunisternes politik. „Alle grundlæggende spørgsmål lyder i sidste ende 'Hvorfor?' og 'For hvad?', aldrig 'Hvorfor ikke?' og 'Imod hvad?'. Vi er ikke anderledes, ved at vi sætter stavelsen 'anti' foran, men ved at vi er anderledes, fra bunden af” – dette var tre år senere hendes klassiske formulering af et ubekvemt og fordringsfuldt program, der tog fascismens udfordring dybt alvorligt, og som afviste illusioner om en umiddelbart forestående rejsning af det tyske folk mod Hitler. Overbevist om at hun havde ret, tog Anna Seghers sig ikke af kommunistiske kulturfunktionærers lejlighedsvisse brokkerier om et påstået ”pust af pessimisme”,

som Klara Blum skrev fra Moskva i en anmeldelse af hendes alt for lidt kendte roman fra 1937, *Die Rettung* (Redningen), som kritikeren og filosofen Walter Benjamin omvendt roste for den „mandhaftighed“ (!), hvormed „forfatterinden har turdet se det nederlag, som revolutionen har lidt i Tyskland, i øjnene.“

EKSILÅRENE LÆRE OG ARV

’Mandhaftig’ eller ej – det var i hvert fald ikke noget tilfælde, at det netop var Anna Seghers, der i sit essay *Kvinder og børn i emigration* forsøgte at modarbejde datidens (og en alt for lang fremtids!) dominerende politiske diskurser omkring et så centralt emne som flugt og eksil. En af de få ting, som både de fordrevne tyske og østrigske kommunister og socialdemokrater – men, tankevækkende nok, også den største del af offentligheden i tilflugtslandene uanset partifarve! – kunne enes om, var den opfattelse, at man altid og overalt kunne og skulle skelne skarpt mellem ’politiske’ og ’økonomiske’ flygtninge fra Det Tredje Rige. Uden skelen til den antisemitiske forfølgelses voldeligt undertrykkende, stadig mere systematiske og, i hvert fald efter november 1938, decideret livstruende karakter blev masseudvandringen af jøderne – der immervæk udgjorde omkring 80 % af Hitler-flygtningene i det hele taget – reduceret til et spørgsmål om ’økonomisk emigration’. Den slags bekvemme forenklinger forsøgte Seghers at gøre op med. At hun af egen erfaring vidste, hvad hun skrev om, turde allerede være fremgået. I essayet, som er skrevet i 1937 eller tidligt i 1938, tegner hun et mere alsidigt og nuanceret billede af flugtens mangeartede årsager og vilkår samt af de forskellige, men dog beslægtede, menneskelige udfordringer og udviklingsmuligheder, som emigranttilværelsen indeholder for alle berørte parter, ikke mindst for kvinderne og børnene. Netop derfor er dette billede politisk mere klar- og fremsynet, men desværre også mere selvstændigt og modigt end, hvad Seghers kunne få den partikommunistiske og beslægtede eksilpresse til at lægge spalter til i slutningen af 30’erne. Da var folkefrontpolitikken for længst havnet i en blindgyde, dels på grund af den interna-

tionale udvikling med kulminationen i Hitler-Stalin pagten fra august 1939, men allerede tidligere, fordi man alligevel ikke havde kunnet slippe rivaliseringen mellem arbejderpartierne og sekterismens magtpolitiske unoder. Manuskriptet forsvandt i en skuffe og blev først offentliggjort i DDR i 1985. På dansk udkom essayet i Tidens Forlags årsskrift *Folkets Jul* (1989, s. 47-51). Teksten er ikke blevet mindre aktuel i vore dage.

Det er denne fordomsfrie og fremsynede optik, som blev eksilårenes største gevinst for Anna Seghers. Og denne udvidelse af perspektivet inkluderede, at hun, konfronteret med det fremmede, først i Frankrig og siden endnu langt mere intenst i Mexico, skærpede blikket for ’sit eget’, for Tyskland, som hun blev ved med at elske og identificere sig med også under dets dybeste fald. Men hun fik også, i en grad som få andre tyske forfattere af hendes generation, øje på ’det andet’, på fremmede kulturer og på andre folkeslags historie, hverdagsliv og politiske kampe, i første omgang og hovedsageligt i Latinamerika og Caribien, men efter hjemkomsten til Tyskland også i Østasien – et ekko af ungdomsårenes studier og af begejstringen over revolutionens sejr i Kina, som hun berejste i 1951.

I DDR

Næst efter overvindelsen af nazismens efterladenskaber i bevidstheden hos sine tyske læsere var det at være med til at slå *Kulturelle broer til andre folkeslag*, som et af hendes sidste essays fra tiden i Mexico hed, derfor også den vigtigste opgave, hun håbede på at kunne kaste sig ud i, da hun omsider kunne vende tilbage i april 1947. Dette er årsagen til en påfaldende dobbelthed i de følgende 5 år i hendes forfatterskab: Tysklandsstoffet og den internationale og multikulturelle orientering dominerer på skift i hhv. hendes to første Karibische Erzählungen fra 1948 samt Mexico-fortællingen *Crisanta* (1951) og romanen *Die Toten bleiben jung* (1949) (De døde forbliver unge) samt en større fortælling, *Der Mann und sein Name* (1952); begge spor søges forenet i samlingerne *Der erste Schritt* (1953) (Det første skridt), *Der Bienenkorb*

(1953) (Bistadet) og senere igen i *Die Kraft der Schwachen* (1965) (De svages styrke).

Udviklingen i DDR og givetvis også hendes forpligtelser som formand for landets forfatterforbund siden 1952 betød, at Tysklandsstoffet kom til at optage det meste af det, hun skrev i de kommende 15 år. Det gælder specielt for arbejdet med to store romaner om det østtyske samfunds udvikling, *Die Entscheidung* (1959) (Afgørelsen) og *Das Vertrauen* (1968) (Tilliden).

Mens hun under Den kolde Krig blev forsøgt tættet ihjel eller forkættet i Vesttyskland, blev hun anerkendt og udgivet i masseoplag i DDR og siden 60'erne sat på en piedestal som den 'socialistiske realismes' store gamle dame. Allerede i midten af 1930'erne havde mere begrebsligt-systematisk optagede tænkere som først og fremmest litteratorteoretikeren Georg Lukàcs søgt at kodificere denne realismeopfattelse til et normativt æstetisk program. Få år efter havde hun en offentlig, kritisk-solidarisk brevvæksling med Lukàcs, og som det er fremgået, blev denne '-isme' på ingen måde fortolket rigtigt af Seghers.

Det var først og fremmest almindelige menneskers liv og skæbner i dette korte 20. århundrede, der optog Anna Seghers som forfatter – undertiden dog med perspektivet udvidet tilbage til kolonialismens historie eller med fokus på eksistentielle grundvilkår, som hun behandlede i historier med mytisk stof og med inspiration fra legender og eventyr. Men aldrig uden relation til de spørgsmål, der bevægede læserne i hendes egen epoke med dens kampe og katastrofer, heltegerninger og forbrydelser. Det var en verden, hun troede på, skulle og kunne forandres, og som hun skildrede i al dens skønhed og gru i ni romaner og et utal af større og mindre fortællinger for at vække og styrke læsernes tiltro til, at de selv kunne være med til at forandre den.

Som kommunist og historisk materialist vidste hun: Det er virkeligheden selv, der rummer årsagerne til og mulighederne for, at den (kan) forandres. Litteraturens udfordring er at skulle – og dens magt, hvis den ellers magter noget, er at kunne – vise, hvad handlende mennesker stiller

op over for disse årsager og med disse muligheder. "Glauben an Irdisches", troen på det jordiske: Således lyder en slags formel, som Anna Seghers yndede at bruge for at karakterisere denne lede-tråd for sin kunstneriske metode. Hun havde lånt den under indtryk af en lignende vending i et digt, som hendes beundrede ven Pablo Neruda havde skrevet under Den Spanske Borgerkrig i anledning af de Internationale Brigaders indmarch i hovedstaden Madrid i november 1936, da denne for første gang var ved at være omringet af Francos styrker. I denne tro 'uden noget hinsides' vidste hun sig enig med mange andre store forfattere fra hendes generation, deriblandt Jorge Amado, Ilja Ehrenburg, Louis Aragon og Nazim Hikmet, Martin Andersen Nexø, Halldør Laxness og William Heinesen.

Mens en kritisk interesse for hende voksede blandt venstreorienterede i Vesttyskland, blev hun blandt sine egne efterhånden oftere rost end virkelig læst, med vigtige dele af sit forfatterskab nærmest forbigået i en slags ærbødigt tavshed. Rollen som formand for forfatterforeningen i DDR magtede hun at varetage aktivt indtil ca. 1973 – altid loyal mod partiet, men ofte med snilde og ihærdighed, når det i vanskelige tider gjaldt at varetage trængte kollegers interesser. Systemet blev dog ved med at presse hende til at holde ud i denne funktion på trods af alderen og tiltagende sygdom helt indtil 1978.

I det følgende skal nogle af Anna Seghers' absolutte hovedværker omtales.

DET SYVENDE KORS

Kun en brøkdel af Anna Seghers' produktion foreligger på dansk: Foruden *Brylluppet på Haiti* og *Slaveriets genindførelse på Guadeloupe* fra 1948, der herhjemme udkom allerede i 1951, samt *Et rejsemøde og andre fortællinger* ('andre' = *De døde pigers udflugt* og *Post til det forjættede land*), som udkom i 2004 hos Batzer & Co., oversat af Hans Christian Fink og med et længere efterord af denne artikels forfatter, er der selvfølgelig først og fremmest *Det syvende kors*. Denne bog er klassikeren

i antifascistisk litteratur, en stram og spændende skrevet novelleagtig roman om en fangeflugt fra en tysk koncentrationslejr og ud af landet. I overvågningens og undertrykkelsens dagligdag under nazismen bliver denne flugt til en politisk-moralsk lakmusprøve for enhver, der kommer i kontakt med flygtningen. Men den bliver også til en uoverkommelig udfordring for hans forfølgere. Manuskriptet blev afsluttet bogstavelig talt samtidigt med Anden Verdenskrigs udbrud, men dens vej til læserne var lang og vanskelig:

På originalsproget kunne *Det syvende kors* først læses ved årsskiftet 1942/43, udgivet samtidig med en spansk oversættelse på forlaget 'El libro libre' (Den frie Bog), som tyske emigranter, deriblandt Anna Seghers, i mellemtiden havde etableret i Mexico City. Her var det lykkedes hende at få asyl i sensommeren 1941 – efter endeløse kampe om visa og skipsbilletter og fire måneders eventyrlig flugt fra Marseille via de franske Antiller og immigrantøen Ellis Island ud for New York, hvor familien blev nægtet indrejse til USA.

Det var dog alligevel her, at *Det syvende kors* fik sit internationale gennembrud: Let forkortet og dårligt oversat udkom den i Boston allerede i september 1942. Romanen blev omgående valgt som 'book of the month' i USA og blev hurtigt bestseller. Mon ikke nogle af de amerikanske soldater, der i 1944/45 var med til at nedkæmpe nazismen, har fået deres første realistiske anelse om, hvad det egentlig var, de var oppe imod, fordi de havde læst den i en specielt fremstillet billigbogsudgave for de amerikanske tropper, eller fordi de havde set Fred Zinnemans filmatisering af romanen fra 1944 med Spencer Tracy i hovedrollen, – hvis de da ikke havde nøjedes med at læse historien som comic-strip i en af US-Army's soldateraviser.

I Danmark udkom romanen første gang i 1946 – men oversat efter en svensk udgave fra 1943, som igen var blevet oversat efter den amerikanske oversættelse. Dette har ført til en del mærkværdigheder i den danske tekst, som med milde øjne måske kan betragtes som hæderfulde ar efter bogens odysse over oceaner og grænser – men som burde rettes i en ny udgave.

DE DØDE FORBLIVER UNGE

Bedre gik det med den danske oversættelse af *De døde forbliver unge*, Anna Seghers' episke status over sine landsmænds historie fra Novemberrevolutionen og Weimarrepublikkens begyndelse i 1918/19 til Det tredje Riges undergang. Bogen udkom på dansk i 1981, 34 år efter at det omsider var lykkedes for forfatteren at vende hjem fra landflygtigheden – med bl.a. denne næsten færdige murstensroman i bagagen. Modtagelsen var nærmest kølig, da den udkom i Østtyskland i 1949, efter at hun havde bearbejdet den i lyset af de førstehåndserfaringer, hun siden hjemkomsten havde kunnet gøre sig med de materielle og ikke mindst politisk-moralske ødelæggelser, som 12 års nazisme og 5½ års krig havde påført den tyske befolkning.

Årsagen var romanens problematiserende fremstilling af, hvor enorme de politiske og bevidsthedsmæssige udfordringer ville være, som den proklamerede 'antifascistisk-demokratiske omvæltning' var oppe imod i et land, hvis befolkning for flertallets vedkommende lige til den bitre ende havde været nazismens medløbere eller det, der var værre. I kritikernes øjne interesserede Anna Seghers sig for meget for de socialpsykologiske årsager til medløbernes og ikke mindst 'de ondes' handlinger og nøjedes ikke med klichéerne om tumpede eller 'dæmoniske' fascister og hælesmækkende monokelbærere eller om blåøjede ariske ungmøer og moderkorssmykkede matroner, som man kender til hudløshed fra senere tiders fremstillinger af Det Tredje Rige. Med tiden fik romanen dog givetvis mange mere eftertænksomme læsere i DDR. Her kom den nemlig til at indgå i skolernes pensum (og blev som det første af hendes værker i DDR filmatiseret i 1968 efter en drejebog af bl.a. Christa Wolf) – ganske i modsætning til, hvad der var tilfældet i Vesttyskland. Der varede det helt til 1967, før man som læser omsider kunne stifte bekendtskab med et af de første bud på en omfattende tolkning i romanform af Tysklands katastrofe i den første halvdel af det 20. århundrede. Det gør måske forsinkelsen i Danmark mere forståelig, om end ikke mindre beklagelig.

DE DØDE PIGERS UDFLUGT

Al kritik forstummede dog, i Øst som i Vest – og gør det den dag i dag! – over for mesterværket fra Anna Seghers' år i eksil, fortællingen *De døde pigers udflugt*. Både hvad tilblivelsesomstændighederne i 1943/44 og hvad dens genstand angår, har den – en undtagelse hos Seghers – stærkt autobiografiske træk. Men i stedet for den forventelige baglænsreflekterende erindringshistorie konfronteres læseren på disse knap 35 sider med en søvngængeragtig sikker, både fantastisk og realistisk sproglig montage, hvor de to 'verdener', som der indledningsvis i denne artikel var tale om, er nærværende samtidigt, – snart mere, snart mindre, men i princippet hele tiden og hele vejen gennem teksten. En rekonvalescensudflugt gennem et solforbrændt bjerglandskab i forfatterens mexicanske eksiltilværelses nutid og en skolepigeklasses bådudflugt på Rhinen og flodbredde ved Mainz kort inden Første Verdenskrigs udbrud bliver løbende

gennem teksten skruet ind i hinanden ved hjælp af en jeg-fortæller, hvis identitet holdes svævende på samme måde: Om udflugten i Mexico fortælles med en viden om fordums skoleleveninders politiske kortsyn og menneskelige svigt som voksne, men også om nogle få ubøjelige, om end forgæves modstand mod nazismen, frem for alt dog om alle disse pigers død under de allieredes bombardementer. Men denne viden er præsent og til stede også der, hvor der fortælles ikke bare *om*, men netop også i en verden, hvor alt mellem disse piger, deres beundrere og skolekæresten fra et drengegymnasium, de møder, og de unges lærere og lærerinder stadig – og uafhængig af, om man er jøde eller ej – er uskyld, ungdommelig leg og løfte om mulig lykke. Det er Seghers' kunstfærdige fravalg af enhver formidling – og formildning! – gennem en overordnet 'sikker' fortælleinstans, som er udfordringen for læseren, der selv må finde sig til rette i dette paradoksale tekstunivers ved at følge med i rækken

af snart bratte, snart glidende overgange mellem de to verdener, der markeres med grammatisk eller på anden vis sprogligt normoverskridende vendinger, som var det små sprogelektriske 'stød'. Mageløst!

TRANSIT

Den umiddelbart mest vedkommende roman af Anna Seghers for nutidens danske læsere turde være *Transit*: Med overfyldte asylcentre og tusinder af politiske flygtninge og krigsflygtninge her i landet er den i dag næppe mindre aktuel, end da den udkom i 1986 på det hedengangne Tidens Forlag. Des mere tankevækkende er det, at den blev skrevet allerede i årene mellem 1941 og 1944, påbegyndt i Frankrig og afsluttet i Mexico.

Lige så lidt som *De døde Pigers Udflugt* er *Transit* nogen 'nem' tekst – og Anna Seghers' kommunistiske forfatterkollegaer i emigrationen samt nogle af romanens senere kritikere havde da også vanskeligheder med uden videre at få den placeret i den 'socialistiske realismes' til tider lige lovlig endimensionale litterære univers. Men også ideologisk mindre forhåndsbelastede Seghers-læsere kommer i første omgang muligvis til at studse over alle disse jagede og forvirrede mennesker i persongalleriet, deres indviklede flygtningehistorier og deres ørkesløse venten på alskens mystiske papirer. Stemningen af lammelse og panik på én og samme tid. Fortvivlelsen og forvirringen blandt emigranterne i anledning af republikanernes nederlag i Den Spanske Borgerkrig, Hitler-Stalin-pagtens chok og Frankrigs hurtige kapitulation efter tyskernes næppe uventede invasion. Dertil kommer så en anonym jeg-fortæller, romanens mærkeligt uhåndgribelige hovedperson, der skiftevis optræder som montøren Seidler og forfatteren Weidel, men hvis egentlige identitet vi læsere først kan danne os et alligevel aldrig helt fast begreb om, efter at vi har lyttet til hans 240 siders åndeløse beretning om „det hele, lige fra begyndelsen til enden” igennem en lang nat i et pizzeria ved Marseilles gamle havn.

Alt dette virvar (og meget mere) får dog i romanens plot en modvægt i noget meget enkelt og spændende, en i bogstavelig forstand umulig kærlighedshistorie: Heltens eneste håb om at vinde sin

elskede i kamp mod en særdeles levende rival er at følge en plan, der uundgåeligt medfører, at han kommer til at holde liv i hendes håb om kærlig genforening i levende live med hendes særdeles afdøde mand, en forfatter, der uden hendes vidende har taget sit eget liv. Ved tilfældighedernes spil, og uden at hun aner noget om det, er hovedpersonen nemlig i stand til at påtage sig netop denne døde forfatters identitet over for de almægtige myndigheder for på denne måde at skaffe hende gyldige rejsepapirer til den fælles flugt fra Europa, som han håber på. Men samtidig giver han netop derved selvfølgelig hele tiden næring til rygterne, hun klamrer sig til, om at manden fortsat skulle være i live. Se, det er en 'rigtig historie', som gamle H.C. Andersen ville have elsket den. Den handler om både 'krig og kærlighed' – bortset fra at selv de mest udspekulerede kneb her altså kommer til kort.

Dens vigtigste pointe er imidlertid: Beretningen for os, de imaginære lyttere/læsere, aflægger fortælleren, *efter* at han har givet en allerede tiltsket skibsbillet væk, fast besluttet på i stedet at *blive*, krybe i ly hos franske venner og gå under jorden sammen med dem for at kæmpe mod den nazistiske besættelsesmagt, når den tid kommer.

Transit er utvivlsomt Anna Seghers' mest hudløse og foruroligende bog, et mesterværk ganske på højde med og dog helt forskellig fra forløberen, *Det syvende kors*. Den er måske det litterære værk, der mere end noget andet i det 20. århundrede kunstnerisk har formået at gennemarbejde, hvad der kan ligge af lidelse, anfægtelse, dyrekøbt erfaring, men også af menneskelig og politisk modning bag ordet 'eksil'. Men ud over fortællingens kunstneriske suverænitæt er det nok selve den 'virkelige' histories ubønhørligt skæve gang hen over samfundsudviklingens og den store politiks individuelle menneskelige ofre, når som helst og hvor som helst, som er årsagen til dens uhyggelige 'langtidsholdbarhed'.

Klaus Schulte er Seghers-forsker og fhv. lektor i Tysk og Kultur- og Sprogmodestudier ved RUC.

DET NY Clarté #30

Glæd dig til næste nummer

TEMA: Opløsning og sammenhængskraft i Europa.

ANSVARSHAVENDE REDAKTØR: *Karen Helveg Petersen*
redaktoer@clarte.dk

ØVRIG REDAKTION: *Marc Grønlund, Jørn Poulsen,*
Jens Laugesen, Rolf Czeskleba-Dupont,
Christian Borum & Flemming Larsen

PORTAL: *Jens Laugesen: webeditor@clarte.dk*

LAYOUT: *Albert Scherfig*

ILLUSTRATIONER: *Lasse Bo Christensen*

FOTOGRAFI: *Alfred Fabricius*

KORREKTUR: *Thora Heegaard & Ellen Agerskov*

SKRIBENTER: *Gerd Callesen*

Kjeld Ammundsen, Staffan Dabllöf

Mikael Nyberg & Klaus Riis

GÆSTESKRIBENTER: *Albert Jensen, Tom T. Kristensen, Søren*

Kjeldsen-Kragh, Bue Nielsen, Arne Herlov Petersen,

Michael Kræmmer, Ascanio Celestini & Klaus Schulte

Foreningen Det Ny Clarté

Tryk: *Frederiksberg Bogtryk A/S*

Oplag: 400

ISSN: 1902-0333

ADRESSE:

Det Ny Clarté

C/O Mediesyndikatet Monsun

Nørrebrogade 5c, 1. tv.

2200 København N.

www.clarte.dk

Privat

4 numre: 250 kr.

Opgiv: navn, adresse, tlf. og email

Institutioner

4 numre: 425 kr.

Opgiv: Navn, adresse, tlf., email og faktureringsadresse

Giro: 10189179

Netbank: 1551-10189179

CVR/SE: 3009 2805

Abonnement, henvendelse & annoncer:

abonnement@clarte.dk